

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLI DEVLETİ'NDE KAZANCIN
VERGİLENDİRİLMESİ TEŞEBBÜSLERİ (1907-1914)

MERT CEMAL AYGİN
2501160943

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. METİN ÜNVER

İSTANBUL, 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Mert Cemal AYGİN Numarası : 2501160943
Anabilim Dalı / Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ
Anasanat Dalı / Programı : Tarihi Bilim Dalı Danışmanı : Doç. Dr. Metin ÜNVER
Tez Savunma Tarihi : 19.07.2019 Saati : 11:00
Tez Başlığı : ""Osmanlı Devleti'nde Kazancın Vergilendirilmesi Teşebbüsleri (1907-1914)""

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE GAYRİHESL / ~~OLUŞMAYI~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç. Dr. Metin ÜNVER		KABUL
2- Dr. Öğr. Üyesi Yakup AKKUŞ		KABUL
3- Dr. Öğr. Üyesi Saim Çağrı KOCAKAPLAN		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Bülent BAKAR		
2- Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TANRIVERDİ		

ÖZ

OSMANLI DEVLETİ'NDE KAZANCIN VERGİLENDİRİLMESİ TEŞEBBÜSLERİ (1907-1914)

MERT CEMAL AYGİN

Tanzimat Fermanı'ndan sonra ortaya çıkan gelir ve servete göre vergilendirme politikası ile başlayan sürecin devamında kazanç da tek başına verginin konusu olmuştur. İlk olarak temettü vergisi ile uygulanmaya başlayan kazanç üzerinden vergi alınması, başka adlarla da uygulanmaya çalışılmışsa da Osmanlı Devleti'nin Tanzimat sonrası esas kazanç vergisi temettü vergisi olarak kalmıştır.

1907 yılında yürürlüğe konulan nizamnameyle; yeni bir döneme girilmiş, Osmanlı Devleti ilk kez kazancın harici göstergelerini esas alan bir gelir vergisi uygulamaya başlamıştır. Yeni nizamnamenin uygulanması sırasında; nizamname hükümlerinin yetersizliği, kapitülasyonlar nedeniyle yabancılara uygulanamaması ve Yunanistan'ın temettü vergisine olan ısrarlı muhalefeti nedeniyle sorunlar yaşanmıştır.

Bu çalışmada, Tanzimat Fermanı'ndan itibaren gelir ve servete göre vergi alınmasından, kazancın vergilendirilmesine giden süreç incelenmiş ve özellikle temettü vergisinin 1907-1914 yılları arasındaki uygulamaları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Gelir, Kazanç, Temettuat, Temettü Vergisi, Tanzimat, Vergi Politikası, Gelir Vergisi, Osmanlı ve Gelir Vergisi

ABSTRACT

ENDEAVORS ON TAXING OF THE INCOME IN THE

OTTOMAN EMPIRE (1907-1914)

MERT CEMAL AYGIN

After the emergence of the taxing system based on the wealth and income in Tanzimat era, the income itself had been another subject of the taxation as well. Even Though ‘temettü’ tax was the first tax levied on income, there had been other attempts with different names in the Ottoman Empire after the Tanzimat era. Nonetheless, ‘temettü’ tax preserved itself as the main tax levied on income.

With the regulation which put in force in 1907; a new era started and the Ottoman Empire commenced to apply an income tax that was based on the external signs of income. In the course of application of the new regulation, there had been problems on account of inadequacy of the regulation, impossibility of applying it to foreigners as a consequence of capitulations and constant opposition to it by Greece.

In this study, the process from taxation based on wealth and income since the Tanzimat Edict to taxation of income-profit directly was examined and especially the applications of ‘temettü’ tax between the years of 1907-1914 is emphasized.

Keywords: Tax, Income, Profit, Temettuat, Temettu Tax, Tanzimat, Tax Policy, Income Tax, Ottoman and Income Tax

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı ile başlayan süreçte vergilendirme konusunda ortaya çıkan, gelir ve servete göre vergilendirme anlayışı incelenmiştir. Bu çerçevede, çalışmanın kapsamı olan 1907-1914 yılları arasındaki temettü vergisi nizamnamesinin uygulaması ele alınmıştır. Literatürde Tanzimat sonrası vergi politikalarıyla ilgili çok sayıda çalışma mevcutsa da 1907 yılında uygulanmaya başlanan temettü vergisi nizamnamesinin uygulamalarına ilişkin detaylı çalışma mevcut değildir. Bu tez çalışmasında, literatürde mevcut olan bu eksikliğe katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde Tanzimat Fermanı ile gelen yeni vergilendirme anlayışıyla Tanzimat öncesi uygulamalara ilişkin bir karşılaştırma yapılarak, Tanzimat Fermanı'nda vergilendirmeye dair anlayış açıklanmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde ise yeni vergi politikalarının hayata geçirilmesi için yapılan uygulamalar ve Osmanlı yönetiminin bu konuda karşılaştıkları güçlükler ele alınmıştır. İkinci bölümde doğrudan kazancı konu alan vergilerin hukuki düzenlemeleri literatürden tespit edilerek, konuyu destekler nitelikteki arşiv belgeleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Son bölümdeyse 1907 yılında yürürlüğe konulan Temettü Vergisi Nizamnamesinin sahadaki uygulamaları, arşiv belgeleri üzerinden incelenmiştir.

Bu çalışma yapılırken birçok kişinin desteği alınmıştır. Hepsinin isimlerini tek tek anamasam da kendilerine teşekkür ederim. Hususi olarak teşekkür etmek gerekirse; Fransızca literatürü taramamda yardımlarından dolayı Fabrice Pezet'e, tezimin taslak metnini inceleyerek değerli görüşleri sunan ve çalışmanın son halinin oluşmasında katkıları olan Dr. Öğr. Üyesi Yakup Akkuş'a ve son olarak; çalışmam süresince karşılaştığım zorluklarda yardımlarını esirgemeyen, çalışmamı titizlikle takip eden, bilgisi ve yönlendirmesiyle daima yanımda olan değerli hocam Doç. Dr. Metin Ünver'e teşekkür ederim.

İstanbul 2019

Mert Cemal AYGIN

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT SONRASI KAZANCI VERGİLENDİRME POLİTİKALARI

1.1 İlk Temettuat Sayımları ve Vergi-i Mahsusa.....	5
1.2 Mükelleflerin Mali Güçlerinin Belirlenmesine Dair Yöntem Arayışları.....	12
1.3 Tahrir Usulüyle Alınan vergiler.....	20
1.3.1 Emlak, Arazi ve Akar Vergisi.....	21
1.3.2. Dersaadet Vergisi.....	22
1.3.3 Masarîf-i Tahririye.....	23
1.4 Yeni Vergi Rejiminin Uygulanması ve Teftişler.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

KAZANCA YÖNELİK VERGİLER VE HUKUKİ DÜZENLEMELERİ

2.1 Temettü Vergisinin Ortaya Çıkışı ve İlk Uygulamaları (1860-1907).....	33
2.1.1 16 Şubat 1880 Tarihli Emlak ve Ağnam ve Aşar Kararnamesi.....	35
2.1.2 5 Ağustos 1886 Tarihli Emlak ve Temettü Vergisi Hakkında Nizamname.....	36
2.1.3 Tahsil-i Emval Nizamnameleri.....	37

2.2 Patent Vergisi.....	41
2.3 Vergi-i Şahsi.....	47
2.4 İlk Müstakil Temettü Vergisi Nizamnamesi (1907).....	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1907 TARİHLİ TEMETTÜ NİZAMNAMESİNİN UYGULAMASI VE KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

3.1 Temettü Vergisi Nizamnamesine Yönelik Eleştiri ve İtirazlar.....	64
3.2 Rum Tebaa ve Yunanistan ile Yaşanan Sorunlar.....	76
3.3 Temettü Vergisinin Yabancılara Uygulanması Teşebbüsleri.....	81
3.4 Temettü Vergisi Nizamnamesinin Tadil Edilmesi.....	90
SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA.....	100
EKLER.....	112

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo-1: 1897-1907 Yılları Bütçelerinde Temettü Vergisi	35
Tablo-2: Vergi-i Şahsi Mükellef Sınıfları ve Vergi Miktarları	48
Tablo-2.1: Sekizinci Sınıfın Alt Sınıfları.....	49
Tablo-3: 1905 Tarihli Talimatnamede Mükellef Sınıfları ve Vergi Miktarları...50	
Tablo-4: 1906 Tarihli Düzenlemede Çiftlik Sahiplerinin Ödeyeceği Verg-i Şahsi Miktarı.....	52
Tablo-5: 21 Aralık 1907 Tarihli Temettü Vergisi Nizamnamesi'nde Maktu Vergiler.....	58
Tablo-6: 1909-1913 Yılları Bütçelerinde Temettü Vergisi	59
Tablo-7: Temettü Vergisine İlişkin Diğer Düzenlemeler.....	75
Tablo-8: 1914 Tarihli Temettü Vergisi Nizamnamesinde Osmanlı Şehirlerinin Sınıflandırması.....	91

KISALTMALAR LİSTESİ

a.b.	: Aynı Belge
a.e.	: Aynı Eser
a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.y.	: Aynı Yer
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
BEO	: Bâbıâli Evrak Odası Evrakı
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çevirmen
DH.HMŞ	: Dahiliye Hukuk Müşavirliği Belgeleri
DH.İD	: Dahiliye Nezareti İdare Evrakı
DH.MKT	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.MUI	: Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
Ed.	: Editör
FO	: Foreign Office
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
HR.HMŞ.İŞO	: Hariciye Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı
HR.İD	: Hariciye İdare Kalemi Belgeleri
HR.SYS	: Hariciye Siyasi Kısmı Belgeleri
HR.TH	: Tahrirat-ı Hariciye Belgeleri
İBBKİDB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı

İ.HUS	: İrade Hususi
İ.ML	: İrade Maliye
İ.MMS	: İrade Meclis-i Mahsus
ML.EEM	: Maliye Evrak-ı Emiriye Müdüriyeti
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
ŞD	: Şûra-yı Devlet Evrakı
TNA	: The National Archives
TODAİE	: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
Y.A.HUS	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.A.RES	: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y.PRK.AZJ	: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhaller ve Journaller
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Tanzimat Fermanı mali meselelere yaklaşımı yönüyle ele alındığında açık olarak dile getirdiği en önemli vaadi vergi tahsil ve tevzinde yapmayı taahhüt ettiği ıslahatlardır. Lakin konuyu bu şekilde, yani Tanzimat'ın mali politikaları şeklinde ele almak meseleye ilişkin önemli bağlantıların göz ardı edilmesine sebep olacağından, burada bu bağlantılara değinmek yerinde olacaktır.

Böyle bir sınıflandırma yapılarak ayrı ayrı; mali, askeri, vatandaşlık anlayışı, adalet gibi hususlarda Tanzimat'ın incelenmesi elbette ki doğaldır ancak tüm bu sayılanlar fermana sıkı bir nedensellik ilişkisi içindedir. Bu ilişki Halil İnalcık tarafından “Gülhane Hattı’nda da devletin emniyeti askere, asker paraya, para da reaya için âdil bir idare kurulmasına bağlı görülmüştür.” şeklinde ifade edilmiştir.¹ Bu şekilde özetlenen ilkeler arası nedensellik ilişkisi temelde, Fermanın uygulanmasında yansımaları görünen devletin merkezileşme gayesinden kaynaklanıyordu.²

Çağın bir gerçeği olarak ortada duran kitleselleşmiş orduları beslemek devletlere ciddi bir maliyet getiriyordu. Devletler ise bu sorunun çözümünü vergi toplama ve vatandaş-devlet ilişkilerinin ele alınmasında yeni kurumlar oluşturmakta buldular. Bu düzen, her türlü konuda, merkezden uzak bölgelerde devletin otoritesinin hissettirilmesi ve ona alternatif olabilecek tüm kurum ve güç odaklarının ortadan kaldırılıp doğrudan merkeze bağlı memur sınıfının ve kurumların oluşturulması prensibine dayanır. Hatta Charles Tilly’e göre bu kurumlar, askeri harcamalarına mali kaynak oluşturmak isteyen devletin bilinçli olarak ortaya çıkardıkları şeyler değil, “...özellikle de askeri kuvvetleri yaratma ve elde bulundurma çabasının katıksız yan ürünleri...” idi.³

Modern maliye teşkilatlanmasının ortaya çıkışına dair dikkate değer açıklamalardan bir diğeri de Schumpeter’in görüşleridir. Buna göre; Avrupa feodalizminin 15.

¹ Halil İnalcık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2014, s.105.

² Yavuz Abadan bu gayeyi Tanzimat'ın birinci ve en önemli gayesi olarak görmüştür. Bkz.: Yavuz Abadan, “Tanzimat Fermanı’nın Tahlili”, **a.g.e.**, s. 62.

³ Charles Tilly, **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu 909-1992**, İmge Kitabevi, 2001, s. 58.

yüzyılda yaşadığı mali kriz, modern vergilendirmenin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁴ Feodal ekonomilerin artan savaş maliyetlerini karşılayamaması *vergi devletinin* ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yani modern devletlerin merkezî maliye teşkilatlarının ortaya çıkmasında mali güçlükler etkili olmuştur.⁵ Schumpeter'in ifadesiyle:

*“Mali zorluk söz konusu olmasaydı modern devletin ortaya çıkışındaki birincil neden olmazdı. Dolayısıyla, bu zorluğun ortaya çıkışını ve vergi toplama yöntemleri ile kumsuz olarak giderilmesini orta çağ yaşam tarzının çözülme süreciyle açıkladık... Vergi yalnızca yüzeydeki bir olgu değildir, vergi bu [devlet] gelişimini belirli bir yönde özetleyen bir açıklamadır. Vergiler yalnızca devletin oluşumunda yardımcı olmamıştır. Vergiler devleti biçimlendirmiştir. Vergi istemi gelişimi diğer organları da gerektiren bir organdır.”*⁶

Modern devletin ya da vergi devletinin en ayırt edici özelliği de bu bağlamda, merkezi idari yapısı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan, tüm ülkeye yayılmış kalabalık maliye bürokrasisidir.

Hem Tanzimat Fermanı'nın hem de bu fermanla başlayan sürecin fikri altyapısını hazırlayan ve bu ıslahat sürecinin ilk uygulayıcısı olan Mustafa Reşit Paşa'nın, Doğrudan Bâbîâlî'nin hakimiyetini sağlamak maksadıyla merkeze bağlı bir memur sınıfı oluşturma çabasının sebeplerini bu bağlamda değerlendirmek gerekir.⁷ Peki bu anlayış vergilendirmede ne gibi değişimler vadediyordu ve vergilendirmede adalet sözünün yanında devletin merkeziyetçi bir yapılanmaya gitmesinin malî yansımaları nelerdi? Bu soruyu yanıtlamak için Hatt'ın ilanı esnasında Osmanlı Devleti'nin vergi tevzi ve tahsilinde ne gibi yöntemlere başvurduğu ve mevcut sistemin sorunlarının ne olduğu konularına dair hem adalet hem de merkeziyetçilik yönüyle bir değerlendirme yapmak gerekli.

⁴ Ceyhun Gürkan, “Modern Kamu Maliyesinin Oluşumu Maliye Tarihine Alternatif Kuramsal Yaklaşımlar”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, c. LXIX, No. 1, 2014, s. 50.

⁵ Söz konusu krizlerin ortaya çıkışında fiyat artışları, saray çevresince yapılan savurgan harcamalar gibi sebepler yanında, Schumpeter'de Tilly gibi askeri maliyetlerin özellikle düzenli ordunun getirdiği maliyetlerin artışı üzerinde durmuştur. Bkz.: a.y.

⁶ Ceyhun Gürkan, **a.g.m.**, s. 52.

⁷ İnalcık, **a.g.m.**, s. 103.

Öteden beri bir vergi toplama usulü olarak Osmanlı Devleti tarafından kullanılan *iltizâm*, özellikle 16. Asrın sonlarından itibaren giderek yaygınlaşarak devletin temel vergi tahsil usulü haline gelmişti.⁸ Bu süreçte devletin ideal toprak ve vergi sisteminde görülen bozulmalar etkili olmuştur. Osmanlı devleti, tımar sisteminin muntazam işlediği vakitlerde toprağın ve vergi mükellefinin kaydını titizlikle tutmuş ve tahsil edilecek vergiyi, köylünün tımar sahibine karşı angarya çalışmak gibi bazı sorumluluklarını kanunlarla düzenlemiştir. Devlet, gücünü tüm imparatorluk sathında hissettirebildiği zaman köylüyü her daim korumuştur. Tımar sahibi bir usulsüzlük yaptığında tımarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olduğundan başına buyruk hareket etmekten çekinmiştir. Elbette bu durum merkezi otoritenin güçlü olduğu zamanlarda geçerli olmaktadır. Merkezi irade zayıfladığı zaman, ortaya kendilerine verilen yetkileri menfaatleri için kullanan devlet görevlilerinin çıkması şaşırtıcı değildir. Osmanlı Devleti de bu gibi durumlarda *Adaletnameler* ile yolsuzlukları önlenmeye çalışmıştı.⁹ Ancak bozulan düzeni tekrar kurmak mümkün olamamış, devlet taşradaki gücünü yitirdikçe ortaya çıkan feodal güçlere daha fazla yetki vererek onların bu gücünü tanımak mecburiyetinde kalmıştır. Tımar sisteminin büyük oranda yozlaşmasıyla toprak rejimi bozulmuş, vergi tahsili neredeyse tamamıyla mültezimlerin eline geçmiştir.

19. yüzyıla gelindiğinde mükellefin içinde bulunduğu durum şöyle özetlenebilir; köylü ya büyük toprak sahibi ağaların kulu haline gelmiş, yahut vergi tahsili için tam yetkili olan mültezimin insafına terkedilmiştir. Toprak vergisi olan aşâr için durum böyleyken¹⁰, devletin savaş gibi olağanüstü hallerde uygulamaya koyduğu örfi vergiler; bozulan toprak ve tımar sistemi nedeniyle mülki idarecilerin düzenli olarak

⁸ İnalçık, *Devlet-i `Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar Âyânlar Tanzimat Meşrutiyet*, c. IV, İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2016, s. 57-61.

⁹ İnalçık, *a.g.e.*, c. I, İstanbul 2014, s. 324-328.

¹⁰ Burada toprak vergisiyle kastedilen arazi vergisi mahiyetinde bir vergi değildir. Yalnızca aşâr vergisinin zirai faaliyet üzerinden alınan bir vergi olduğu vurgulanmak istenmiştir. Aşâr, tarımsal üründen elde edilen kâr üzerinden değil doğrudan ürün üzerinden alınan bir vergi olması yönüyle arazi geliri veya mülkiyetiyle ilgili bir vergi değildir. Bu ve Tanzimat sonrası aşâr tahsil uygulamalarının ayrıntılı bir incelemesi için bkz.: Nadir Özbek, *İmparatorluğun Bedeli: Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet (1939-1908)*, Boğaziçi Üniversitesi yay., İstanbul 2015.

başvurduğu gelir kaynakları halini almışlardır.¹¹ Bir kısmı da tevzi defterleri ile düzenlenen bu vergiler¹² mükellefin mali gücünü dikkate almadan mükelleflere paylaştırıldığından birçok şikâyetle konu olmuşlardır.¹³

Tanzimat Fermanı da yukarıda bahsedilen sorunları açıklıkla dile getiriyor ve bunları ortadan kaldıracığını ilan ediyordu. Yani fermanın vergi uygulamalarında merkeziyetçi politikalarının işareti iltizamın kaldırılacağı vaadiyken, vergi adaleti konusunda ise vergilendirmenin mükelleflerin mali güçlerine göre yapılacağıydı.¹⁴ Bu yolda fermanın ardından yapılan çalışmaların ilkiyse 1840 yılında başlayan Muhassalılık uygulaması ve gelir ve servet sayımlarıydı. Böylece devlet, doğrudan merkeze bağlı, vergi tayin ve tahsiliyle görevli bir memur sınıfı oluşturarak; vergi tahsilindeki aracıları ortadan kaldırmak istemiş, Temettuat sayımları ile de vergilendirmedeki adalet vaadini yerine getirmeye çalışmıştır.

¹¹ Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)**, Alan yay., İstanbul 1986, s. 53-54.

¹² Tevzi usulü ve defterleriyle ilgili bkz.: Yakup Akkuş, “Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir tartışma: Tevzi Defterlerinden Vergi-i Mahsûsa'ya Geçiş”, **Tarih Dergisi**, sayı: 65, İstanbul 2017, s. 30-41.

¹³ Abdüllatif Şener, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İşaret yay.i İstanbul 1990, s. 94

¹⁴ Bu hususlar fermanda “...âlât-ı tahrîbiyyeden olup hiçbir vakitte semere-i nâfiası görülmeyen iltizamât usûl-ı muzırrası...” ve “her ferdin emlâk ve kudretine göre bir vergi-i münâsib t'âyin olunarak kimseden ziyâde şey alınmaması” ifadeleriyle belirtilmiştir. Bkz.: İnalcık ve Seyitdanlıoğlu ed., **a.g.e.**, s. 14.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT SONRASI KAZANCI VERGİLENDİRME

POLİTİKALARI

1.1 İlk Temettuat Sayımları ve Vergi-i Mahsusa

Tanzimat'ın ardından vergi reformlarına yönelik yapılan ilk icraat, mükelleflerin mal ve gelirlerini belirlemeye yönelik yapılan *temettuat* sayımları ve muhassıllık kurumunun oluşturulması olmuştur. 1840 ve 1845 yıllarında gerçekleşen bu sayımlarda mükelleflerin sahip oldukları arsalar, evler, dükkânlar¹⁵, hayvanlar, tüccar ve esnaf gibi meslek sahiplerinin yıllık gelir tahminleri ve önceki senelerde ödedikleri vergiler kaydedilmiş ve bu bilgiler üzerinden vergi tayini yapılmak istenmiştir.

1840 yılında yapılan ilk sayım muhassıllık uygulamasıyla birlikte yürütülmüştür. Muhassılların görev ve sorumluluklarıyla bunları nasıl icra edeceklerine dair yayınlanan, 25 Ocak 1840 tarihli talimatname ile aynı zamanda sayımların da ne şekilde yapılacağı açıklanıyordu.¹⁶ Buna göre yanlarında birer emlak ve nüfus kâtibi olduğu halde görev yerlerine giden muhassılların ilk iş olarak buralarda bir meclis kurmaları emrediliyordu. Bu meclisin üyeleri yerel eşraf, müftü, hâkim, asker zabiti, gayrimüslimlerin temsilcileri gibi kimselerden oluşmakla birlikte, muhassılların görevlerinden biri de vergi tahriri ve diğer mahalli işlerle ilgili müzakere ve uygulamalar olarak belirlenmişti.¹⁷ Bu çalışmalar neticesinde uygulanacak olan *vergi-i mahsusa*¹⁸ adlı yeni vergi örfi vergiler yerine ihdas olunmuştur. Ayrıca muhassıllar aşâr tahsiliyle de sorumlu tutularak mültezimlerin aracılığı da ortadan kaldırılmak istenmiştir. Muhassıl-

¹⁵ Ayrıca 1845 sayımında eğer bu gibi gayrimenkullere ait kira geliri varsa bu bilgi de temettuat defterlerine kaydedilmiştir. Bkz.: Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Belleten*, C. LIX, No: 225, 1995, s. 408.

¹⁶ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK yay., Ankara 1991, s. 209.

¹⁷ Reşit Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK yay., Ankara 2010, s. 238.

¹⁸ Bu vergi tevzi edildikten sonra sayımlara göre mükellefler arasında paylaştırılması öngörüldüğünden an-cemâatin vergi, komşuca alınan vergi adlarıyla da anılırdı. Bkz.: Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, Dergah yay., İstanbul 2016, s. 713.

ların görevli olduğu bölgelerde vali ve diğer idarecilerin tüm mali yetkileri de ellerinden alınıp muhassıllara devredilmiş, mali anlamda tam bir merkezileşme sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁹

Her köyün kaydının ayrı ayrı tutularak oluşturulan defterler İstanbul'a götürülerek maliyede inceleniyor ardından Meclis-i Vâlâ ve padişah tarafından onaylanarak her vilayete tevzi olunan vergi bildiriliyordu.²⁰ Burada dikkat edilmesi gereken husus verginin hâlâ tevzi usulüyle belirleniyor oluşudur. Vergi-i mahsusa'nın miktarı belirlenirken, önceki örfi vergilerin tahsil usullerinden kaynaklanan birçok masraf ortadan kalktığından, vergi yükünde bir azalma olsa da verginin tayin yöntemi bakımından değişen bir şey yoktu. Bulundukları idari bölgeye tevzi olunan vergi, ki bu miktar önceki senelerde ödenmiş örfi vergiler üzerinden hesaplanıyordu, yapılan tahrir çalışmaları neticesinde mükellefler arasında paylaştırılıyordu. Elbette eskisine nazaran daha adil görünen bu yeni uygulama, Osmanlı bürokrasisinin vergi konusundaki vaatlerini yerine getirme yolundaki ilk adımları olarak değerlendirilebilirse de vergi Osmanlı'da hâlâ kişisel bir kimlik kazanmamıştır.²¹ Kısacası ilk temettuat sayımları ve muhassıllık uygulamasının ardından Osmanlı Devleti'nde hâlâ doğrudan şahsi kazanç ve servete uygulanan bir vergi yoktu.²²

Tevzi edilen vergiyle ilgili diğer bir sıkıntı da muhassılların yolsuzluklarından kaynaklanıyordu. Tanzimat ile gelen bu yeni vergi uygulamasıyla bir beklenti içine

¹⁹ Çadırcı, **a.g.e.**, s. 210.

²⁰ Şener, **a.g.e.**, s. 98-99.

²¹ Özbek, **a.g.e.**, s. 125-126.

²² Burada servet ve kazanç vergilerine dair açıklama yapmak yerinde olacaktır. Servet vergisinin tanımı literatürde; gerçek ve tüzel kişilerin belirli bir zamanda sahip oldukları servete giren her çeşit menkul ve gayrimenkul mallar ile para ve alacakların tamamını veya bir kısmını değerleri üzerinden vergilendiren dolaysız vergidir şeklinde yapılmaktadır. Bkz.: Ersan Öz, Hüseyin Kutbay, Davut Bozkıran, "Türk Servet Vergisi Sistemine Modern Bir Yaklaşım", **Gümrük ve Ticaret Dergisi**, c. II, No. 4, 2014, s. 87; Gelir ise iki şekilde ele alınmaktadır. Bunlardan ilki kaynak teorisi olarak tanımlanan; belirli bir kaynaktan düzenli olarak elde edilen gelirdir. Diğer bir yaklaşıma göreyse gelir, belirli bir dönem başı ile dönem sonu arasında servetteki değişimden ve bu dönem içindeki tüketimden oluşmaktadır. Mehmet Cahit Güran, "Vergilemede Adalet ve Gelir Vergisi Uygulaması", **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, c. XXII, No. 2, 2004, s. 251; Türk Gelir Vergisi Kanunu'nda ise gelirin tanımı; 'Gelir bir gerçek kişinin bir takvim yılı içinde elde ettiği kazanç ve iratların safi tutarıdır.' olarak yapılmıştır. Gelir ver servet vergilerinin modern maliye teorisinde; piyasa ekonomisi nedeniyle gerçekleşen adaletsiz servet ve gelir dağılımının, devlet tarafından yapılan vergilendirmeye adil biçimde gerçekleştirilmesi gibi bir işlevi de vardır. Bkz.: Ersan Öz, Hüseyin Kutbay, Davut Bozkıran, **a.g.m.**, s. 89.

giren mükellefler, örneğine birçok yerde rastlanan bir manzarayla karşılaştılar. Muhassıllar görevli oldukları yerlerde eski mültezimlerle yakın ilişkiler kurarak eski usulsüzlükleri sürdürdüler. Tanzimat'la kaldırılan angarya ve kanunsuz vergilerin devam ettirildiğine dair sayısız örnek mevcuttur. Bununla beraber vergi tayin işiyle görevli meclisleri, nüfus ve güçlerini kullanarak yine eski ayan ve ağalar zümresi ele geçirmişti. Böylece eski çıkarlarını tehlikeye sokan bu yeni düzene karşı mevkilerini korumayı başarmışlardır.²³ İdari birimlere tevzi edilen vergi miktarında pek bir değişim olmadığı gibi bunun adil pay edilmesinin de ne oranda gerçekleştiği tüm bu nedenlerden ötürü şüphelidir.

Muhassıllık uygulamasının ömrü kısa olmuş, beklediği verimi elde edemeyen devlet bu kurumu 1942 yılında kaldırarak yeni bir mali yapılanmaya gitmiştir. Yukarıda açıklanan ve daha birçok örneği olan²⁴ usulsüzlüklerin yanında özellikle aşârin tahsilinde yaşanan sıkıntılar sebebiyle büyük bir gelir kaybı yaşayan devlet, bu uygulamaya son vermek zorunda kalmıştır. Hâlâ büyük ölçüde zirai üretimden elde edilen vergiye bağlı olan Osmanlı Devleti'nin bu kararı alması kaçınılmazdı. Muhassıllığın kaldırılmasının ardından Vergi-i Mahsusa uygulamasında ise görülen bir değişim olmamıştır.

İlk Temettuat sayımlarının başarısızlığının²⁵ ve muhassıllık teşkilatının kaldırılmasının ardından devlet vergi düzeninde reform yapma teşebbüslerini sürdürmüştür. 1845-1846 yıllarında gerçekleştirilen temettuat sayımları yine aynı maksatla yani mükelleflerin mali gücünün tespiti amacıyla yapılmış ancak bu sefer önceki sayımdan elde edilen tecrübeler neticesinde üzerine daha ayrıntılı düşünülerek daha farklı yollar izlenmiştir.

13 Ocak 1845 tarihinde Meclis-i Vâlâ'nın açılışı için yaptığı konuşmada Sultan Abdülmecid, Tanzimat'ın ilanından beri adil vergilendirme hususunda gerçekleşen teşebbüslerin istenildiği kadar faydalı olmamasından bahsediyordu. Böylece ülkede yeni

²³ Çadırcı, **a.g.e.**, s. 211-218.

²⁴ Ayla Efe, **Muhassıllık Teşkilatı**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Eskişehir 2002, s. 109-111.

²⁵ Takamatsu Yoichi, "Ottoman Income Survey (1840-1846)", **The Ottoman State and Societies in Change: A Study of the Nineteenth Century Temettuat Registers**, Ed. Hayashi Kayoko and Mahir Aydın, London, New York, Bahrain, 2004, s. 21.

bir temettuat sayımı gündeme gelmiş oluyordu. Bu konuşmanın ardından Osmanlı yönetimi, devletin imar ve kalkınması için neler yapılabileceği hakkında müzakereler yaparak birtakım kararlar almıştır. Bu kararlar temelde devletin gelirlerini arttırmaya dayanırken bunu yaparken de ahalinin memnuniyetinin sağlanması üzerinde durulmuştur.²⁶ Böylece Tanzimat'ın vergilendirmede adaleti sağlama anlayışına yeniden atıf yapılıyordu. Sonraki süreçte alınan kararlarda vergilendirmede ıslah için yeni temettuat sayımlarının layıkıyla yapılması gerektiği vurgulanmaktaydı. Yapılacak yeni sayımları gerçekleştirecek görevli memurların yanında, bunlara nezaret etmek ve bölge imarının neye bağlı olduğunun anlaşılması için İmar Meclisleri oluşturulacaktı.²⁷ İmar Meclisi üyeleri, yapılacak temettuat sayımlarını izleyerek tespit ettikleri eksiklikleri sorumlulara bildireceklerdi. Hatanın düzeltilmemesi durumundaysa sorumlular İstanbul'a bildirilecekti.²⁸

İmar Meclislerine verilen, bölgesel sorunları ve ahalinin taleplerini inceleme görevi her ne kadar önemli bilgiler sağlayacak olsa da bunun yanında doğrudan yerel ahalinin de fikirlerini almanın; yerel şartların daha iyi anlaşılması ve yeni sayımların başarısı adına elzem olduğu düşünülmüştü.²⁹ Yapılacak yeni temettü çalışmalarından evvel taşra halkının ileri gelenlerinden temsilcilerin İstanbul'a çağırılarak meclisin görüşmelerinde bulunmaları, böylece fikir ve sorunlarını dile getirmeleri kararı alınmıştır. Böylece vergilendirme yapılırken bizzat muhatabın sıkıntıları ve bölgesel koşulların da öğrenilmesi sağlanacaktı.

²⁶ Metin Ünver, "Tanzimat Taşrasının İstanbul Buluşması: İmar Meclislerinin Kurulma Süreci", **Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar**, Ed. Feridun M. Emecen, Kitabevi yay., İstanbul 2009, s.126-127.

²⁷ Ünver, **a.g.m.**, s. 128-129.

²⁸ Tahir Bilirli, "Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri (1845-1846)" Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2016, s. 77; İmar Meclislerinin temettuat sayımları ve sonrasında vergilendirme sürecinde önemli görevleri vardır. İmar meclisleri, ahaliden olağan vergiler haricinde başka adlarla vergi alınıp alınmadığını, aşar vergisinin dağıtım ve ihale süreçlerinin usulünce yapılıp yapılmadığını denetlemişlerdir. Vergi anlaşmazlıklarına doğrudan müdahale etme etkisi olmasa da İmar Meclisleri, vergilerin usulüne uygun olarak tarh ve tahsil edilip edilmediğini denetleyen meclisler olmuşlardır. Hatta meclis üyelerine verilen emirlerde, halktan kendilerine vergi indirimi gibi taleplerde bulunulması halinde; görevlerinin yalnızca mülki olduğunu maliyeye karışamayacaklarını belirtmeleri istenmiştir. İmar Meclislerinin görev ve faaliyetlerine dair ayrıntılı bilgi için bkz.: Tahir Bilirli, **aynı tez**, 45-60; Tahir Bilirli, "İmar Meclisi Raporlarında Yozgat 1845-1846", **I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı**, c. I, s. 573.

²⁹ **A.e.**, s. 131.

Yapılan toplantılarda taşra temsilcileri vergi düzenlemeleri ve altyapı sorunlarıyla ilgili sorunlarını dile getirmişlerdir. Bu toplantılardan birinde Meclis-i Vala reisi Süleyman Nazif Paşa'nın, yapılan ilk temettuat sayımlarının başarısızlığını kabul ederek bu sefer sayımın halkla birlikte yapılacağını³⁰ belirtmesi mühimdir. Böylece halkın da bu işe gönüllü olması ve desteğinin alınması sağlanmak isteniyordu.

Daha önce kendilerine yeni bir sayımın yapılacağı ve imar meclislerinin oluşturulacağı Hatt-ı Hümayunla bildirilmiş olan idareciler, bulundukları bölgelerde hazırlıklara başlamışlardı. İstanbul'da çalışmaların tamamlanmasının ardından, yeni sayıma ilişkin talimatlar ve örneklerin de Tanzimat dahilindeki bölgelere ulaşmasının ardından sayımların yapılmasına başlanmıştır.³¹

Yeni sayım öncekine göre temel farklılıklar göstermese de özellikle vergilendirme açısından ele alındığında dikkate değer bir farklılığa sahiptir. 1840 yılında gerçekleştirilen sayımda tarla, bağ ve bahçe gibi gayrimenkullerin kıymeti kaydedilirken 1845 sayımında bu kısım çıkarılarak getirdiği gelir *hasılat-ı senevisi* olarak eklenmiştir.³² Ayrıca daha önce belirtildiği gibi binaların da eğer varsa yıllık kira getirileri kaydedilmiş, ticaret vs. çeşitli mesleklerle sahip olanların da bu mesleklerinden getirileri kaydedilmiştir. Ayrıca bir hanede esnaflık, ticaret gibi mesleklerden elde edilen gelirin yanında zirai faaliyetlerden kaynaklı gelirler varsa bunlar ayrı ayrı belirtilerek toplamaları da yazılmıştır.³³ Bu bilgiler, devletin yeni sayımla birlikte vergilendirmede kazancın esas alınması prensibini benimsemeye başladığına dair bir işaret olarak değerlendirilebilir. 1845 yılına ait defterlerden elde edilen diğer önemli bir veriye bir önceki sayımın başarısızlığına ilişkindir. Buna göre, önceki senenin Vergi-i Mahsusa miktarlarının da kaydedildiği 1845 defterlerinde, vergi miktarının mükelleflerin gelirlerine oranla adaletsiz olarak paylaştırıldığı görülüyor.³⁴

³⁰ A.e., s. 145.

³¹ Takamatsu Yoichi, a.g.m., s.22-25.

³² Kütükoğlu, a.g.m., s. 405.

³³ A.e., s. 410.

³⁴ A.e., s. 412; Kütükoğlu'nun Denizli'nin Tavas Kazası ile ilgili bir başka çalışmasında da vergi-i mahsusa dağılımında adaletsizlikler olduğu bilgisi verilmektedir. Mesela; yıllık 2798 kuruş geliri olan biri 150 kuruş vergi ödemişken yıllık geliri 210 kuruş olan bir başka mükellef 95 kuruş vergi ödemiştir. Bkz.: Mübahat S. Kütükoğlu, **XIX. Asır Ortalarında Tavas Kazası**, Milenyum yay. İstanbul 2007, s. 176.

Yeni sayım yapılırken öncekine benzer birçok sorunla karşılaşmıştır. Bu sorunlardan biri İzmir gibi gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu bölgelerde yaşanmıştır. Başka devletlerin himayesinde olan kimselerin bu sayımlara iştirakinde güçlükler yaşanmış ayrıca reayadan da başka bir devletin himayesinde olduklarına dair iddialara rastlanmıştır.³⁵ Elbette sayımları etkileyen asıl sorun bu değildi. En büyük sıkıntı gelir gizleme veya düşük gösterme teşebbüsleriydi. Hazinesinin bu nedenle uğrayabileceği zarar bir yana, bu gibi durumlarda sayımın yeniden yapılması emredildiği için³⁶ sayımların tamamlanması ve vergilerin belirlenmesi gecikiyordu.

Yıllık kazançların saklanmasıyla ilişkin örneklerden biri Sivas eşrafından Hacı Ali Ağa'nın girişimleriydi. Sayımda bizzat görev alan Ali Ağa tamamladığı sayımın ardından teslim ettiği defterde yıllık gelirini 1400 kuruş olarak göstermiştir. Vali ise bu paranın yıllık tütün ihtiyacına bile yetmeyeceğini belirtmiş ve neticede Ali Ağa kazancını 2000 kuruş olarak beyan etmişti.³⁷ Bu şahsi örneğin yanında toplu olarak yapılan yanlış beyanlar da var. Nevşehir'in Anduğu kazasının temettuat sayımını yeniden yapması için atanan memur, toplamda 133.117 kuruş olarak gösterilen kaza gelirinin aslen 602.371 kuruş olduğunu tespit etmiştir.³⁸

Bu sorunlarla birlikte, yalnızca Tanzimat dahilindeki bölgelerde yapılıyor olsa bile, Osmanlı Devleti henüz eş zamanlı olarak böyle bir sayımı gerçekleştirebilecek mali tekniklere ve kurumlara sahip değildi.³⁹

1261 Mali yılının (1845-46) başlangıcında, bu sayımlar neticesinde yeni bir vergi düzenlemesi yapmayı planlayan Osmanlı yönetimi, yukarıda açıklanan sorunlar nedeniyle bu hedefine ulaşamamıştı. Sayımlar 1846 yılı Mart ayına gelindiğinde dahi tam olarak bitmemişti. Bu nedenle yeni vergi düzenlemesi bir sonraki yıla ertelendi.⁴⁰ Tamamlanarak İstanbul'a gönderilen defterler üzerinde yapılan incelemeler neticesinde vergi yükü belirlenmeye çalışılmış ve bazı raporlar hazırlanmıştır. Ancak genel

³⁵ Kütükoğlu, "İzmir Temettü Sayımları ve Yabancı Tebaa", *Belleten*, C. LXIII, No: 238, 1999, s. 756-757.

³⁶ Takamatsu Yoichi, *a.g.m.*, s. 36.

³⁷ Ünver, *a.g.m.*, s. 147.

³⁸ Takamatsu Yoichi, *a.g.m.*, a.y.

³⁹ Özbek, *a.g.e.*, s.

⁴⁰ Yoichi, *a.g.m.*, s. 42.

bir vergi reformu yapmadan evvel, bu yeni sayımlara göre yapılacak bir vergi düzenlemesini Kocaeli ve Gelibolu sancaklarında uygulayarak, buradan alınacak sonuçlara göre hareket etmek uygun görülmüştür.⁴¹ 1848 yılına gelindiğinde Osmanlı yönetimi sayımın tamamlanmasından vazgeçmiştir. Ayrıca Gelibolu ve Çanakkale sancaklarında yapılan denemelerin ardından, buradaki uygulamaların sonuçlarıyla ilgili bir rapor hazırlanmış fakat bu deneme süreci de vergi yükünün belirlenmesine ve bir standart getirilmesine kaynaklık edecek veriler sağlayamamıştı. Bu sürecin sonunda yine doğrudan kazancın veya servetin vergilendirilmesi sağlanamamış, her bölgenin vergi yükleri tahmin edilerek tevzi edilmesi usulü benimsenmiştir.⁴²

Vergi-i mahsusa sözü edilen sebepler nedeniyle ne devletin ne de halkın beklentilerini karşılayamamıştır. Devlet, bu yeni uygulamayla adaleti sağlayarak, ahalinin vergiyi ödemekte daha istekli hale geleceğini böylece gelirlerinin artmasını bekliyordu. Halksa artık daha az vergi vereceğini, en azından daha adil ve hakkaniyetli vergi vereceğini bekliyordu. Ancak durum böyle olmayınca halk nezdinde oluşan beklenti tepkiye dönüşmüştü. Bu tepkilere dair, Niş (1841) ve Vidin (1850) isyanları bariz örneklerdir. Özellikle Niş’te yaşanan olaylarda, tevzi vergi usulünün çok da değişmesine bağlı olarak mükelleflerin artan vergi yükünden şikâyet etmesi,⁴³ hayata geçirilmek istenilen vergi düzeninin ortada olmadığına kanıttır.

Başarısız olarak değerlendirilebilecek vergi-i mahsusa uygulaması devletin yeni bir prensip geliştirdiği 1858 yılına kadar devam etti. Osmanlı yönetimi artık “tahrir kaidesince vergi tarhi”⁴⁴ prensibini benimsemiş, servet ve kazancı daha iyi inceleyip buna göre vergilendirme yapmayı hedeflemiştir. Tahrir-i Emlak Nezareti bu amaçla kurularak sayımların yapılmasına başlanmıştır. Ancak önceki tecrübelerinden ders alan Osmanlı yönetimi bu sefer geniş bir alanda sayımlar yapmak yerine, sayıma Hüdavendigâr ve Yanya vilayetlerinden başlamıştır.⁴⁵

⁴¹ A.e., s. 36-37.

⁴² A.e., s. 44.

⁴³ İncılık, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, Ed. İncılık ve Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 188

⁴⁴ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, TTK yay., Ankara 1994, s. 167.

⁴⁵ Eldem, a.y.

1.2 Mükelleflerin Mali Güçlerinin Belirlenmesine Dair Yöntem Arayışları

Tahrir kaidesince tarh edilen vergilerin en önemli özelliği, vergi tayininde servet ve geliri esas almasıdır. Servet ve sermayenin büyük oranda şehirlerde toplandığı düşünüldüğünde; yine bu vergilerle Osmanlı yönetiminin başarmayı hedeflediği şeylerden biri de vergi yükünün kırsal alandan şehirlere kaydırılmasıydı.⁴⁶ Bu hedefin ne oranda gerçekleştiğine daha sonra değineceğiz. Burada tartışacağımız konu bu hedef doğrultusunda izlenen yolun ana prensiplerinin neler olduğu ve ne şekilde tezahür ettiği.

Devletlerin olağanüstü hallerde, yaşadıkları mali sorunları bertaraf etmek için yeni vergiler ilan etmesi bilindik bir durumdur. Modern devletleri ayıransa artık bu yeni vergileri ilan ederken, verginin halk nezdinde yaratacağı tepkiye daha fazla önem vermesidir, denilebilir.⁴⁷ Verginin halk tarafından kabullenebilir olması için gelir ve servete göre belirlenmesi ve şahsi bir kimlik kazanması zaruriydi. Yani Vergi-i Mahsusa'da olduğu gibi; vergi miktarının, köy ve kasaba gibi idari birimlere önceden vaz edilerek mükellefler arasında paylaştırılması yöntemi yerine, doğrudan bireyin servet ve gelirine göre belirlenmesi esas amaçtır.⁴⁸

⁴⁶ Stanford J. Shaw, "The Nineteenth Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System", **International Journal of Middle East Studies**, C. VI, no. 4, 1975, s. 421; Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gelir Vergisi: 1903-1907 Tarihli Vergi-i Şahsi Uygulaması", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, sayı:10, Bahar 2010, s. 51.

⁴⁷ 19. asrın modern devletinin bu endişesi kendiliğinden ortaya çıkmış bir olgu değildir. Giriş kısmında değinildiği üzere; kitle orduların dönemin askeri paradigması olmasıyla zorunlu askerliğin ortaya çıkışı, devlet-vatandaş ilişkilerinde köklü değişimlere yol açmıştır. Bu durumun devletle vatandaş arasındaki ilişkileri nasıl değiştirdiğine dair bkz.: Gültekin yıldız, **Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset Ordu ve Toplum (1826-1839)**, Kitabevi, İstanbul 2009, s. 131-134.

⁴⁸ Verginin kolektif ve şahsi olarak tayin edilmesine dair bir karşılaştırma için (bkz.: Nadir Özbek, **a.g.m.**, s. 45-47; ayrıca vergilendirme ilkelerini de burada açıklamak yerinde olacaktır. Adam Smith'e göre; herkes, toplumun hangi sınıfından olursa olsun gelirlerinin oranında devlete katkıda bulunmalı, yani vergileme eşit ve adil olmalı, mükelleflerin ödemek zorunda oldukları vergi miktarı, bu vergiyi ne zaman ne şekilde ödeyecekleri belirli olmalı, her vergi mükelleflerin ödeyebilecekleri en uygun zamanda ve şekilde tahsil edilmelidir. Adam Smith buna örnek olarak kira üzerine tarh olunan bir verginin kiralardan toplandığı bir zamanda tahsil edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Son olarak uygulanacak verginin insanların cebine en az müdahaleyle hazineye en azami fayda sağlayacak şekilde olmalıdır. Yazar buna da örnek olarak uygulanması için çok kalabalık bir memur teşkilatının gerektiği bir vergi hem kamu harcamalarını arttırabilir hem de masraflar için yeni bir vergi tarhına neden olabilir. Bkz.: Adam Smith, **Wealth of Nations**, S. M. Soares Ed., MetaLibri Digital Library, 2007, s. 639-640; bu ilkelerden

Fransa’da monarşinin vergilendirmedeki “keyfiliği” devrimin en önemli sebeplerinden biriydi. Bu nedenle devrimciler, dolaylı vergilerden uzak durarak gelir ve serveti esas alan bir vergi rejimi oluşturmaya çabalamışlardır. Bu amaçla 1790-1791 yıllarında; toprak vergisi olan *la contribution foncière*, kira ve diğer gelirlerden alınan *la contribution mobilière* ve ticaret ve mesleklerden elde edilen geliri vergilendiren *la patente* adlı vergiler ortaya çıkmıştır.⁴⁹

Gelir ve servetin belirlenmesi amacıyla devletlerin başvurduğu yöntem tahrir ve kadastro olmuştur. Tahrir⁵⁰ usulü bazı zorlukları da beraberinde getirmekteydi. Bu zorluklar, Osmanlı Devleti’nin kendine has sebeplerden kaynaklandığı gibi bizzat usulün kendisinden kaynaklananları da vardır. Burada öncelikle tahrir usulünün kendine has zorluklarından bahsedeceğiz. Bu zorluklardan ilk göze çarpanı mükelleflerin mali güçlerinin neye göre tayin edileceği idi. 19. asrın teknik imkanları düşünüldüğünde devletlerin bunda bir hayli zorlandığını söyleyebiliriz.

Tahrir usulünce vergi tayin etmek için yapılması gereken ilk iş kadastrydu. Devletlerin, bütün ülke çapında tüm arazi ve emlak haritalandırıp sınırlarını net bir şekilde belirlemesi ve kayıt altına alması gerekiyordu. Bunun başarılabilmesi için tüm ülkeye yayılmış geniş bir maliye teşkilatı gereklidir. Osmanlı Devleti’nin bu mevzu-daki tecrübelerini daha sonra ele alacağız. Ancak Fransa gibi güçlü bürokrasiye sahip bir devletin bile kadastro çalışmalarını tamamlamak için hayli sıkıntıya girdiğini biliyoruz.⁵¹

Diğer bir sorunsu kadastronun ardından vergilerin nasıl tayin edileceğidir. Toprak ve emlak vergilendirilmesi nispeten kolaydı denilebilir ancak menkul gelirlerin

en çok tartışmaya konu olanı ise eşitlik ilkesidir. Burada kastedilen eşitlik John Stuart Mill’e göre *fedar-karlıkların eşitliğidir*. Mill’in eşitlik prensibine göre sabit oranlı bir vergi sisteminde az kazanan bir mükellefin, zengin birine göre miktar olarak daha az vergi ödeyecekse de onun gelirine oranla bu fedakarlığı zengininkinden çok fazladır. Bkz.: John Stuart Mill, **Principles of Political Economy**, s. 621, 623, (Çevrimiçi) <http://www.gutenberg.org/ebooks/30107>, 19 Mayıs 2019.

⁴⁹ Colliard Jean-Édouard ve Claire Montialoux, “Une Brève Histoire de l’impôt”, **Regards Croisés sur l’économie**, c. I, no. 1, 2007, s. 60.

⁵⁰ Tahrir elbette yeni bir kavram değil. Osmanlı Devleti de diğer devletler de yüzyıllardır vergi ve mükellefin kayıtlarını tutmak için tahrirler yapmıştır. Burada bahsedilen, gelir ve servete göre vergi tarhı yapılmak üzere emlak ve arazi kıymetleriyle, bireylerin yıllık gelirlerinin kayıtlarının tutulması prensibine dayanan, özellikle de kadastro çalışmalarını içeren tahrirdir.

⁵¹ Colliard Jean-Édouard ve Claire Montialoux, **a.g.m.**, a.y; ayrıca Süleyman Sudi, **Defter-i Muktesid**, Ed. Mehmet Ali Ünal, Fakülte Kitapevi, Isparta 2008, s.98’de dipnot 43.

doğru tespit edilip mükellefler arasında adil bir vergi tayini yapılması devletlerin en zorlandığı konuydu. İngiltere’de Uygulanan *Income Tax* yürürlüğe girmeden önce zenginlik ve gelire göre alınması düşünülen, *Triple Assesment* adlı vergi tasarısı gündeme geldiği sırada bu gibi tartışmalar yaşanmıştır. İlk olarak 1797 yılında, Fransa ile süren savaşın getirdiği mali yükler karşısında yeni bir gelir kaynağı oluşturmak için ortaya çıkan bu vergi, başarısız olsa da vergi tasarısının servet ve geliri belirlemedeki prensipleri *Income Tax* için esas olmuştur. Üzerinde durulan konulardan biri gelirlerin devlet tarafından nasıl belirleneceğiydi. Menkul gelirlerin devlet tarafından bilinmesi için yapılacak tahrir çalışmalarının sürekli güncellenmesi gerekliliği önemli bir sorun olarak İngiliz parlamenterler tarafından belirtilmiştir.⁵² Başka bir tartışma konusu da sermayenin mi gelirin mi vergilendirileceğiydi. Özellikle ticaret ile kazanç elde edilen alanlarda bu kazancın ne şekilde hesaplanacağına ilişkin belirsizlik, sermaye ve gelirin ayrı ayrı değerlendirilmesini ve yalnızca gelirin vergilendirilmesini zorlaştırmaktaydı. Bu nedenle mükelleflerden yasada belirlenen kurallar çerçevesinden yıllık gelirlerini tahmin ederek beyan etmeleri istenmiştir.⁵³ Bu prensip ileride *Income Tax* içinde geçerli olacaktı.⁵⁴ Ancak İngiliz hükümeti yalnızca beyanı esas almamıştır. Böyle bir sistem gelirlerin gizlenmesine veya eksik gösterilmesine davetiye çıkaracağından, beyana dayalı bu sistemi kalabalık bir memur teşkilatıyla sıkı biçimde denetlemiştir.⁵⁵

Tahrir usulünce alınan vergilere ilişkin zorluklar söz konusu olduğunda, Osmanlı Devleti’nin tecrübeleri de Fransa ve İngiltere’ninkine benzer mahiyettedir. Osmanlı’nın karşılaştığı ilk güçlük tahrir usulünün temeli olan kadastro çalışmalarından kaynaklananlardır. Süleyman Sudi’nin de belirttiği gibi kadastro uygulaması “*fenne mütevakkıftır*.”⁵⁶ Osmanlı maliye teşkilatı 1858 yılında tahrir kaidesince vergi prensibini belirlediğinde, buna yönelik kadastro çalışmalarını tüm ülkede gerçekleştirebilecek mühendis ve memur teşkilatına sahip değildi. Yukarıda bahsedilen Fransa örneği

⁵² Peter Harris, **Income Tax in Common Law Jurisdictions From the Origins to 1820**, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 390.

⁵³ Harris, a.g.e., s. 396.

⁵⁴ Harris, s. 409.

⁵⁵ İbrahim Fazıl, “Temettü Vergisi”, **Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası**, c. I, sayı: 1, s. 80, Mart 1332/Mart 1916.

⁵⁶ Sudi, a.g.e., s. 99.

düşünüldüğünde, böyle bir çalışmayı yapmanın Osmanlı Devleti için ne denli zorlu olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Osmanlı Devleti, eksiksiz diye nitelendirilebilecek kadastro çalışmasını ilk olarak Galata-Pera civarında gerçekleştirilmiştir.⁵⁷ Şehir ölçeğindeyse ilk uygulama Bursa da gerçekleştirilmiştir. 1858 yılında başlayan tahrir işlemleri; kadastro çalışmaları, gayrimenkullerin kıymetlerinin belirlenmesi ve mükelleflerin gelirlerinin tespiti aşamalarının gerçekleştirilmesiyle, Osmanlı Devleti'nin o vakte kadar yaptığı en başarılı tahrir uygulaması olarak tanımlanabilecek niteliktedir. Buradaki konumuz açısından mühim olan unsur, kıymet ve gelirlerin belirlenmesindeki esaslardır. Mühendis, muharrir ve muhamminleri içinde bulunduran tahrir ekibi, gayrimenkullerin kıymetlerini de takdir etmekteydi. Bursa'da yapılan tahrir işlemlerinde kadastro uygulaması nispeten başarılı bir şekilde yapıldığından bu kıymetlerin ve bunlara bağlı emlak vergisinin görece adil belirlendiğini söyleyebiliriz.

Esas konumuz olan kazancın tespiti meselesindeyse muhamminler vasıtasıyla tahmin yoluna gidildiği görülüyor.⁵⁸ Bu durum kazanca göre vergi tayininin henüz ilkel bir şekilde uygulanmaya başlandığını gösteriyor. İngiltere ve Fransa örneklerinde olduğu gibi ne beyana ne de kazancın harici göstergelerine dayanan bir usul henüz uygulanmaya konulmamıştı. Ancak temettü vergisinin uygulamalarını incelediğimiz bölümlerde görüleceği üzere bu daha çok mükelleflerin lehine bir durumdur. Osmanlı yönetimi temettü vergisini ayrıca ele alıp; Avrupa'daki örneklerine benzer şekilde sistemli bir hale getirerek, esaslarını belirleyen detaylı nizamnameler yaptığında, mükelleflerin eski usulü yani tahmin usulünü tercih ettikleri görülecektir.

Bursa'daki tahrir çalışmalarıyla başlayan süreçte tüccar, zanaatkar ve esnafın yıllık gelirlerinin tahmin edilmesi usulü, 1907 yılındaki Temettü Vergisi Nizamnamesine kadar devam etmiştir. Buna bağlı olarak emlak ve müsakkafat vergisi daha düzenli bir haldeyken, ticaret ve zanaattan elde edilen kazancın vergilendirilmesi uzun yıllar ilkel bir halde kalmıştır. Burada ilginç bir noktaya değinmekte fayda var; bu da yabancı

⁵⁷ Alp Yücel Kaya ve Yücel Terzibaşoğlu, "Tahrir'den Kadastro'ya: 1874 İstanbul Emlak Tahriri ve Vergisi: "Kadastro tabir olunur tahrir-i emlak"", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Güz 2009, sayı:9, s. 17.

⁵⁸ Kaya ve Terzibaşoğlu, **a.g.m.**, s. 21.

tüccar, esnaf ve zanaatkarlara uygulanmak üzere 1879 tarihinde gündeme gelen Patent Vergisi'nin, Osmanlılara uygulanan Temettü Vergisi'nden ayrı olarak Fransa Patent kanunundan esinlenilip o zamanın modern vergi kanunlarına uygun olarak hazırlanmasıdır. Böyle bir yola başvurulmasının sebebi ise Avrupa devletlerinin, Osmanlı'nın tahmine dayanan Temettü Vergisi'nin vatandaşlarına uygulanmasına izin vermek istememiş olması görünüyor.

Neticede temettü vergisinin ne şekilde belirleneceğine dair Osmanlı'nın başvurduğu ilk yöntem tahmin usulü olmuştu. Burada Avrupa devletlerinde de görülen sıkıntıların Osmanlı maliyesi tarafında da yaşandığını görüyoruz. Daha adil bir vergi sistemine geçmek isteyen Osmanlı maliyesi, bir süre tahmin yöntemine başvurmuş olsa da maliye teşkilatının taşrada kuvvetlenmesiyle ve idare meclisi, mal müdürlükleri gibi kurumların ortaya çıkmaya başlamasıyla zamanın modern vergi kanunlarına benzer kanunlar yaparak bunları uygulamaya başlayabilmiştir. Bu uygulamalara dair sorunlar üçüncü bölümde incelenecek olmakla beraber, mutlak adil bir vergi rejiminin pek de mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti'nin Temettü Nizamnamesini kendisinden esinlenerek hazırladığı Fransa'daki Patent vergisi, 1975 yılında reforma tabi tutulurken, reformun en önemli gerekçelerinden biri mükelleflerin sınıflandırılmaları ve mali güçlerinin tespiti için Patent Kanunu'nda bulunan harici göstergelerin çok fazla olması ve kanunun artık karmakarışık hale gelmiş olmasıydı.⁵⁹ Neticede devletler, özellikle ticari faaliyetlerden elde edilen gelirlerin tespitinde dönemin teknik şartlarının izin verdiği ölçüde başarılı olabiliyorlardı. Osmanlı Devleti'nin bu meseledeki tecrübesi de diğer devletlerle hemen hemen aynıydı. Osmanlı'yı diğerlerinden ayıran en önemli fark, bu gibi kanunları uygulamakta yaşadığı kendine özgü güçlüklerde ortaya çıkıyordu.

Sonuç olarak; Bursa'da yapılan tahrir ve kadastro çalışmaları başarılı olmuşsa da mevcut memur, özellikle de mühendis sayısının yetersizliği kadastro nun tüm ülkede uygulanmasını engellemiştir. Bu nedenle tam bir kadastro yapmak yerine emlak kıymetleri tahmin edilmiş, haritalandırma yapılmamış, arazi sınırları mühendislikle değil,

⁵⁹ M. Charles Guené, **Rapport d'information**, (Çevrimiçi) <https://www.senat.fr/rap/r11-611/r11-6110.html#toc12>, 13 Mayıs 2019.

göz kararı belirlenmiştir.⁶⁰ Buna rağmen tahrir çalışmaları yıllarca sürmüş, tahrirler tamamlandıkça bu bölgelerde vergi-i mahsusa yerine yeni vergi rejimi ikame edilmiştir.

Tahrir usulünce vergilendirmenin bağlantılı olduğu diğer bir konu da vergi yükünün kırsaldan şehre kaydırılması hedefidir. Bu vergilerin temel prensibi büyük sermayenin ve daha çok gelir elde edenin daha fazla vergilendirilmesidir. Bu bağlamda; sermayenin yoğunlaştığı ve elde edilen kazancın kırsala göre hayli fazla olduğu şehirlerin vergi yükünün artmasının, tahrir usulünce yapılan vergilendirmenin doğal bir sonucu olması beklenebilir. Ancak Osmanlı'da bu beklentinin gerçekleşmediğini görüyoruz.

Nüfusunun %80 kadarının zirai faaliyetlerle uğraştığı bir devlet olması sebebiyle, Osmanlı'nın en önemli vergi gelirini aşâr sağlıyordu. Devlet bütçelerine bakıldığında da aşârın devlet için ne denli önemli olduğu görülüyor. Mesela 1897/98 bütçesinde aşâr vergisi 410 milyon kuruş, Temettü Vergisi ise 50 milyon kuruştur.⁶¹ Daha sonraki yıllarda da kırsal ile şehir arasındaki bu vergi yükü farkının kapanmak yerine artarak devam ettiğini görüyoruz.⁶² Bu tablo Tanzimat ile başlayan sürecin Osmanlı köylüsü için pek bir şey değiştirmedeğini gösteriyor.⁶³

Sanayileşme yönünde politikalar izlenmeye çalışıldıysa da Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar zirai bir ekonomiye sahip olması aşârda köylünün vergi yükünü hafifletecek bir ayarlama yapılmasını engellemiştir. Kırsal kesim için vergilendirmede adalet sağlanmasına yönelik belki de tek çözüm, aşârın bir arazi vergisine dönüştürülmesi olabilirdi. Bu durum hem o dönemin hem de günümüzün yazarları tarafından

⁶⁰ Süleyman Sudi, **a.g.e.**, s.100.

⁶¹ Tevfik Güran, "Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918", **Tarih İstatistikleri Dizisi**, c. VII Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2003, s. 131.

⁶² Eldem, **a.g.e.**, s. 172, ayrıca milli gelirden yarıdan az pay alan köy halkının, vergi yükünün %87 olduğu da yine burada belirtilmekte.

⁶³ Hatta Tanzimat öncesinde imparatorluğun çeşitli yerlerinde bölgesel şartlar göz önüne alınarak farklı oranlarla alınan aşâr, Tanzimat döneminde her yerde onda bir oranında alınmaya başlanmıştır. Bu durumun Osmanlı yöneticileri tarafından da eleştirildiğini görüyoruz. Bkz.: Ömer Lütfi Barkan, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gözlem yay., İstanbul 1980, s. 322.

ifade edilmiştir.⁶⁴ Yine Osmanlı yönetiminin de aşârın arazi vergisine dönüştürülmesi yönünde girişimleri olmuştur.

Bahsedilen girişimlerden ilki 16 Şubat 1880 tarihli nizamnameyle aşâr ve ağnam vergilerinin nakdi bir vergiye dönüştürülerek aşârın arazi vergisine dönüştürülmesine yönelik atılan adım olmuştur.⁶⁵ Ancak nizamnamenin öngördüğü değişime yönelik bir gelişme olmamıştır. Bu girişimin ardından iltizam usulüne geri dönüldü. İkinci girişimse Ahmet Şakir Paşa'nın 1895 yılında hazırladığı ıslahat layihasında ortaya çıkmıştır. Aşâr tahsilinde köklü bir değişime gidilmesi gerektiğini belirten Ahmet Şakir Paşa, aşârın arazi vergisine dönüştürülmesi için öneri ve planlarını detaylı şekilde layihasında aktarıyordu. Umum müfettişi olarak görev yaptığı vilayetlerde de bu dönüşümü uygulamaya teşebbüs etmişti. Kısmen başarılı olan bu uygulamanın ardından 1896 yılında Edirne, Kosova ve Manastır'da bazı kazalarda yeni yöntemin denemeleri başlamıştır. 1904 yılında da Rumeli'de bazı köylerde aşâr, arazi üzerinden belirlenerek köylüye tarh edildi.⁶⁶ Bu uygulamalar başarılı olmuş olsa da yaygınlaşamamış ve aşâr vergisi ürün üzerinden alınan bir vergi olarak imparatorluğun sonuna kadar varlığını sürdürmüştür.

Bu girişimlerin başarısızlığında en önemli sebep kadastro çalışmalarının eksikliği idi. Osmanlı Devleti tahrir çalışmalarına ilk başladığında, tam bir kadastro ve haritalandırma yaptığı Bursa tahrirleri gibi örneklerde arazi sayımı nispeten başarılı gerçekleşmişse de bu uygulama tüm vilayetlerde yaygınlaştıramamıştır. Daha sonraysa şehirlerde bile kadastro yönteminin bir kenara bırakılarak tahririn kadastro yapılmadan gerçekleştirildiğini görmüştük. Ek olarak aşârın arazi vergisine dönüştürülmesi meselesinde de muhassıllık uygulamasında görülen sorunlar yine kendini göstermiştir. Muhassıllık uygulamasında servet ve gelirlerini düşük göstermek suretiyle yapılan usulsüzlükler arazi vergisi ile bertaraf edilebilecekti. Büyük toprak sahibi kesimlerin böyle

⁶⁴ Edouard-Philippe Engelhardt, **Tanzimat ve Türkiye**, Kaknüs yay., İstanbul 2017, s. 280, Özbek, **a.g.e.**, s. 41.

⁶⁵ Özbek, **a.g.e.**, s. 62-63.

⁶⁶ **A.e.**, s. 82-86.

bir dönüşümde vergileri eski usule nazaran hayli artacağından, Rumeli'deki pilot uygulamalarda bu kesimlerin yeni uygulamaya direnç göstermiş olması da dönüşümü engelleyen etkenlerden olmuştur.⁶⁷

Vergi yükünün şehirlere kaydırılmasının önündeki en önemli engel olarak Osmanlı Devleti'nin zirai ekonomik yapısı ve bu iktisadi yapıdan elde ettiği vergi gelirin e olan bağıllığını görmüş olduk. Bu bağıllığın ortadan kaldırılması kısa vadede mümkün olmadığından, vergi adaleti sağlamak adına yapılabilecek en etkili reform olan aşarın arazi vergisine dönüştürülmesi gündeme gelmiş olsa da bu dönüşüm gerçekleştirilememiştir. Bu durumda Osmanlı maliye yönetiminin servet ve geliri vergilendirebileceği, şehir ekonomisi olarak tanımlanabilecek alanda görece sınırlı bir mükellef sayısı olduğunu söyleyebiliriz. Bu sınırlılığın yanında, aşağıda açıklayacağımız diğer etkenler de özellikle temettü vergisinin bütçe gelirlerine beklenen düzeyde katkı yapamamasında etkili olmuştur.

Osmanlı ekonomisinde dış borç harici yabancı sermaye girişi 1888-1896 yılları arasında yoğunlaşmıştı. Bu sermaye girişi doğrudan yatırım şeklinde gerçekleşmiş ve çeşitli sektörlerle dağılmıştır. Yapılan yatırımların büyük bölümünü demiryolu yatırımları oluşturmakla birlikte; liman, belediye hizmetleri, ticaret ve sanayi gibi alanlarda yoğun bir yabancı yatırımı gerçekleşmiştir.⁶⁸ 1883 ile 1913 yılları arasında sanayi ve üretim sektöründe gerçekleşen yatırımlarda; yerli sermaye ile kurulan işletmeler 110 milyon kuruş, yabancı sermayeliler ise 1 milyar kuruşa varan miktarda ödenmiş sermayeye sahipti.⁶⁹ Bununla birlikte demiryolları ve liman işletmeleri gibi ulaşım sektörüyle, sigorta gibi sektörlerdeyse yabancı tekeli mevcuttu. Yani 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde mevcut anonim şirketlerinin büyük çoğunluğu yabancı sermayeliydi.⁷⁰

Yerli sanayi hiç yok değildir. Quataert çalışmasında, özellikle dokuma sanayinde küçük üreticinin, yabancı ürünlerle iç pazarda rekabet edebilecek düzeyde bir direnç gösterdiğini belirterek; Osmanlı Devleti'nde sanayinin yok denecek nitelikte

⁶⁷ Özbek, a.g.e., s. 85.

⁶⁸ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913**, İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2018, s. 65-68.

⁶⁹ Eldem, a.g.e., s. 59.

⁷⁰ Pamuk, a.g.e., s. 208.

sınırlı olduğu ve gelişemediği tezini reddetmektedir.⁷¹ Bu bağlamda diyebiliriz ki; Osmanlı'da büyük sermayeli şirketler büyük oranda yabancı sermayeliyken yerli işletmeler bunlara nazaran çok mütevazı boyutta kalıyordu.

İşte böyle bir ortamda yabancıların sahip olduğu vergi muafiyetleri, bahsedilen büyük sermayeli ve yüksek kârlı sektörlerde tekel haline gelmiş olan yabancı şirketlerin vergiye tabi tutulmasını engelleyerek, devletin önemli bir gelirden mahrum kalmasına neden olmuştur. Yani Osmanlı Devleti'nin kazancı vergilendirme yönündeki çabaları ancak küçük bir mükellef grubuna ve büyük yabancı işletmelere nazaran küçük sermayeli yerli işletmelere uygulanabilmiştir. Bu nedenle temettü vergisinin bütçedeki payı gayet cüzi bir oranda kalmıştır.⁷²

1.3 Tahrir Usulüyle Alınan Vergiler

Önceki kısımda yeni vergi düzeninin esasını oluşturan tahrir çalışmalarına değinerek yapılan ilk tahrir uygulamalarından bahsetmiştik. Bu kısımda, yapılan çalışmalar neticesinde tahrir usulü ile tarhi kararlaştırılan vergiler kısaca açıklanacak, temettü vergisinin hukuki düzenlemeleri ve uygulamalarıysa ayrı olarak ikinci bölümde ele alınacaktır.

Tahrir-i Emlak Nezaretinin kurulmasının ardından Bursa ve Yanya'da gerçekleştirilen ilk tahrir çalışmaları neticesinde elde edilen tecrübelerden faydalanılarak, 28 Kasım 1860 tarihli Tahrir-i Nüfus ve Emlake Dair Nizamname hazırlanmıştır.⁷³ Bursa ve Yanya'da uygulanan ve nizamnameye de aktarılan prensiplere göre tahrir heyeti; tüm dükkân ve binaların, çiftlik, değirmen, fabrika, arsa, bağ ve bahçelerin ölçüm ve sayımını yapmışlardır. Bunlarla birlikte nüfus sayımı da yapılmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde uygulanması öngörülen vergiler şunlardır; emlak, arazi ve akar vergisi,

⁷¹ Donald Quataert, **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, İletişim yay., İstanbul 2013, s. 39-44.

⁷² Gayrimenkullerin tespitinin kazanca göre daha kolay olduğuna değinmiştik. Bu nedenle emlak ve müsakkafât gibi doğrudan vergiler temettü vergisine nazaran daha başarılı olmuştur diyebiliriz. Tevfik Güran'ın hazırladığı bütçe tablolarında, temettü vergisiyle birlikte bu vergileri de içine alan "gelir ve servet vergileri" kaleminin 1905/1906 bütçesinde %17,9 oranında tahakkuk ettiği görülüyor. Buna karşın temettü vergisinin yine aynı döneme ait bütçedeki genel payı %1,6'dır. (Bkz.: Tevfik Güran, **19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar**, İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2014, s. 328, 346-347)

⁷³ Abdurrahman Vefik, **Tekalif Kavaidi**, c. II, İstanbul 1910, s. 84.

Dersaadet vergisi, temettü vergisi ve masarif-i tahririye. Böylece tahriri gerçekleştirilen yerlerde vergi-i mahsusanın yerini emlak, arazi ve akar vergisiyle temettü vergisi almıştır. Tahrir gerçekleştirilmeyen yerlerdeyse vergi-i mahsusa uygulanmaya devam etmiştir.

1.3.1 Emlak, Arazi ve Akar Vergisi

1860 yılında başlayan tahrir işlemlerinin ardından, tahriri gerçekleştirilen tüm bölgelerde; mesken veya akar cinsinden tüm binaların tahrir kıymetinin %4'ü, akar olanların yıllık getirisinin %4'ü, arsa ve arazilerin kıymetinin %4'ü nispetinde vergi tarh olunmuştur.⁷⁴

20 yıl süreyle bir tadilata uğramadan yukarıdaki şekliyle uygulanan emlak vergisi, bu süreçte görülen bazı aksaklık ve şikayetler nedeniyle 16 Şubat 1880 Tarihli nizamname ile değişikliğe uğramıştır. Söz konusu sorunlardan ilki akar sahibi kimselerden hem kıymet hem de akar vergisi alınırken, bazı zengin kimselerin ikamet ettikleri evlerinden yalnızca kıymet vergisi alınmasıydı. Buna ek olarak, kiraya verilen bazı yerlerin irad vergisinden kurtarılmak için mesken olarak yazdırılmış olması emlak vergisine yönelik bazı düzenlemeler yapılmasını gerektirmiştir.⁷⁵ Yapılan değişiklik; öşür veren arazi ve arsaların kıymetlerinin %4'ü, öşür vermeyen arazi ve arsaların kıymetlerinin %8'i, kıymeti yirmi bin kuruşa kadar olan ve sahibi içinde ikamet eden meskenlerin kıymetlerinin %4'ü ve kıymetleri yirmi bin kuruştan fazla olan tüm emlakın ve kıymeti kaç kuruş olursa olsun kiraya verilen akarların kıymetlerinin %8'i nispetleri uygulanmaya başlanmıştır.⁷⁶

Son düzenlemenin ardından 1887/88 mali yılında oluşan bütçe açığının kapatılması için akar vergisine %2 zam yapılmıştır. Bir sonraki bütçe döneminde de yine aynı nedenle oranlarda değişiklik yapılarak; tüm ekili arazi ve arsaların kıymetlerinin %4'ü, çiftlik ve arazilerdeki ahır ve samanlık gibi binaların kıymetlerinin %4'ü, bu gibi binaların kaza, şehir ve köy gibi yerleşim yerlerinde olanlarının kıymetlerinin %5'i, değeri yirmi bin kuruşa kadar olan meskenlerin kıymetlerinin %5'i, çiftliklerde

⁷⁴ Abdurrahman Vefik, s. 72-73.

⁷⁵ Abdurrahman Vefik, **a.g.e.**, s. 104.

⁷⁶ Abdurrahman Vefik, **a.g.e.**, s. 105.

bulunan meskenlerin kıymetlerinin %5'i, kıymeti yirmi bin kuruştan fazla olan Emlakların kıymetlerinin %8'i, sanat icra edilen ve ticaret yapılan mesken dışındaki binaların kıymetlerinin %10'u, kıymeti yirmi bin kuruştan fazla olan çiftlik dahilindeki konak ve bina kıymetlerinin %10'u, kiraya verilen binaların kıymetlerinin %10'u, aşar vermeyen arazilerin kıymetlerinin %10'u nispetinde vergilendirilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁷

1910 yılına gelindiğindeyse bina kıymeti üzerinden vergilendirme prensibi terk edilerek 27 Haziran 1910 tarihli Musakkafat Vergisi Kanunu ile tüm binaların brüt gelirlerinin tahmin edilerek bu değerin %12'si nispetinde vergilendirilmeleri kanunlaştırılmıştır.⁷⁸

1.3.2 Dersaadet Vergisi

Dersaadet Vergisi aslen taşrada uygulanmakta olan doğrudan vergilerin İstanbul'da da uygulanmasıdır. İstanbul'un uzun süre bu vergilerden muaf olması, hem devlet idarecilerinin hem de Namık Kemal gibi aydınların nezdinde eleştiri konusu olmuştur. Bahsedilen vergilerin İstanbul'da uygulanmasına yönelik ilk adım Beyoğlu ve Galata civarında 1856 yılında başlatılan tahrir ve kadastro çalışmaları olmuştur. Çalışmaların 1858 yılında tamamlanması neticesinde mükellefler belirlenerek vergiler tarh edilmişse de tahsilat gerçekleştirilememiştir.⁷⁹ Daha sonra 1860 yılında tüm İstanbul'da emlak vergisi uygulanmaya çalışılmışsa da tahsilatın ancak dörtte biri gerçekleşmiştir.⁸⁰ Bu son teşebbüsün ardından uzun bir süre bir daha İstanbul'da emlak vergisi tahsilatına girişilmemiştir.

İstanbul'un sahip olduğu muafiyetler Namık Kemal tarafından yazılan makalelerde ifade edilmekteydi. Hürriyet gazetesinde yayınlanan yazılarında, İstanbul'un vergiden müstesna tutulmasının Tanzimat Fermanı'nda bahsedilen eşitlik ilkesine uy-

⁷⁷ Akar, a.g.e., s. 202-203.

⁷⁸ **İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) (1885-1909)**, Maliye Bakanlığı yay., Ankara 2000, s. 27.

⁷⁹ Kaya ve Terzibaşoğlu, a.g.m., s. 19.

⁸⁰ Kaya ve Terzibaşoğlu, a.g.m., s. 20.

gun olmadığını dile getirmekteydi. Namık Kemal, İstanbul'un muaf olduğu Virgü, Bedelât-ı Askeriye, Aşâr, Ağnam Rûsumu vergilerinin 1864 bütçesindeki toplamının 1,8 milyon kuruş olduğunu belirterek bu miktarın hayli fazla olduğunu belirtiyordu.⁸¹

Namık Kemal, İstanbul'daki duruma sebep olarak yabancıların itirazlarını ve yerli zenginlerin vergi vermek istememelerini gösteriyordu.⁸² Mevcut durumun kırsal ve İstanbul arasında ortaya çıkardığı adaletsizliği de şu şekilde ifade etmiştir:

“Bir ikdam ve meşakkatle senede birkaç kile buğday hâsıl edebilen bir rençber birkaç nâm ile devlete vergiler virsün de, İstanbul'da köşe-yi rahata kurularak günde binlerle altınlar devreden bankerlerin hazineye bir para iânesi olmasun?”⁸³

Namık Kemal tarafından yapılan eleştiriler idareciler tarafından da dile getirilmekteydi. Maliye yönetimi, İstanbul'da söz konusu muafiyetlerin kaldırılarak Dersaadet'in hazineye katkıda bulunmasının temin edileceğini belirtirken yine taşra ve İstanbul arasındaki adaletsiz duruma da atıf yapmaktaydı.⁸⁴

1864 yılında tüm İstanbul'u kapsayan bir tahrir kararı alınmışsa da bu çalışma da yarım kalmıştır. İstanbul'daki tahririn eksiksiz olarak gerçekleşmesi için 1874 yılını beklemek gerekecekti. 1874/75 malî yılında yapılan tahrir neticesinde Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de emlak kıymetlerinden %4 ve akarlardan da %4 nispetinde vergi alınması kararlaştırılmıştır.⁸⁵ Bu tarihten sonra bu vergi düzenli olarak bütçelerde yer almış⁸⁶ ve tahsilatı da sağlanmıştır.

1.3.3 Masarif-i Tahririye

Masarif-i Tahririye, 28 Kasım 1860 tarihli Tahrir-i Umûm Nizamnamesi gereğince tahriri gerçekleşen yerlerde tahrir masrafları karşılığında bir kereye mahsus olarak alınacak vergidir. Bu vergi Emlak ve Temettü vergilerine eklenerek tarh edilmekteydi. Emlak kıymetlerinin %1'i, esnaf ve tüccarın tahmin olunan yıllık kazançlarının ise

⁸¹ Coşkun Çakır, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, Küre yay., İstanbul 2012, s. 190.

⁸² Çakır, **a.g.e.**, s. 191.

⁸³ Çakır, **a.g.e.**, a.y.

⁸⁴ Kaya ve Terzibaşoğlu, **a.g.m.**, s. 25.

⁸⁵ **A.e.**, s. 30; Şener **a.g.e.**, s. 111.

⁸⁶ Akar, **a.g.e.**, s. 211.

%5'i nispetinde hesaplanarak; bahsedilen vergilerin ilk taksitlerine eklenerek tahsil edilmiştir.⁸⁷

1.4 Yeni Vergi Rejiminin Uygulanması ve Teftişler

Tanzimat Fermanı ile belirlenen; herkesin kazancı ve serveti nispetinde vergilendirilmesi prensibine esas teşkil edecek verilerin elde edilmesi maksadıyla yapılan temettuat sayımlarının açıklamasının ardından, bu kısımda yeni vergi rejiminin uygulanmasında rastlanan sorunlara dair örneklerle yer vereceğiz. Bununla birlikte Rumeli ve Anadolu'da mali, idari ve sair konulara yönelik teftiş maksadıyla bölgelere gönderilen müfettişlerin raporlarında yer alan, yeni vergi rejiminin uygulanmasına dair bilgilerden faydalanarak; Tanzimat prensiplerinin teftiş bölgelerinde ne şekilde tezahür ettiği açıklanmaya çalışılacaktır.

Yeni vergi uygulaması İmparatorluğun Tanzimat'a dahil bölgelerinde fiiliyata geçirilmesinin ardından hem yeni talimatların anlaşılmasından hem de yeni vergi miktarına yönelik itirazlardan kaynaklanan güçlükler meydana gelmiştir. Özellikle vergi miktarına yönelik itirazlar büyük bir sorun haline gelmiştir. Yukarıda verilen Niş örneğinde olduğu gibi bunda en temel etken halkın beklentisinin yeni düzenle vergi yükünün azalacağı yönünde olmasıydı. Bu beklenti gerçekleşmeyince itirazlar vuku buluyor ve bu itirazlar yer yer isyana dönüşüyordu.

Yukarıda açıklandığı şekliyle bir isyan vakasının Burdur'da yaşandığını görüyoruz. Burdur kazasında, Hacı Mahmut Bey, Hacı Ahmet Bey, Raşit Bey, Hüseyin Bey ve onlara katılan diğer kimselerle birlikte 1000 kuruşta 83 kuruş 30 para olan kişi başı vergi miktarını fazla bularak 1000 kuruşta 25 kuruş olması gerektiğini iddia ederek vergilerini ödemeyi reddetmişlerdi. Ek olarak; kaza meclisi üyelerini irtikap ile suçlayarak verginin bu nedenle fazla olduğunu iddia etmiş ve kaza halkını ayaklanmaya kışkırtmışlardı. Vergilendirmeye ilişkin talimatnameyi görüşmek bahanesiyle, etraflarına topladıkları kalabalıkla birlikte muhassıl konağına giden bu kişilerin maksadının olay çıkarmak olduğu anlaşılmıştır.⁸⁸ Toplanan kalabalık zaptiye ve muhassıl

⁸⁷ Şevket Kamil Akar, 1876-1908 Yılları Bütçelerine Göre II. Abdülhamit Dönemi Maliyesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 199.

⁸⁸ Coşkun Çakır, Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, Küre yay., İstanbul 2012, s. 131.

konağını basarak bazı zaptiye subaylarını ve meclis azalarını öldürmüşlerdir. Meclis azalarından kurtulanlar Antalya'ya giderek Salim Paşa'yı haberdar etmişlerdir. Antalya zaptiye memuru olan Salim Paşa kuvvetleriyle Burdur'a giderek duruma hakim olmuştur. Olayları inceleyip sorumluları yakalayan salim paşa, suçluları Isparta'ya sevk etmiştir. Yapılan sorgulamada birinci derece suçlu bulunanlar Dersaadet'e gönderilmiştir. Yakalanan suçlulara sürgün, kürek cezaları verilmiş, firar edenlerin de aranmasına başlanmıştır.⁸⁹

Burdur'dakine benzer bir olay Yalvaç kazasında yaşanmıştır. Yalvaç'taki muhassıl vekili Hacı Mutafta Bey, sene-i sabıka vergisini tahsil etmeye teşebbüs edince itirazlarla karşılaşmıştı. Vergi vermek istemeyen köylüler toplanarak müftünün ve muhassıl vekilinin konağını basarak olay çıkartmışlardır. Müftü ve muhassıl vekili olaydan kurtulmayı başarak Eğirdir'e gitmişlerdir. Neticede bu olay da bastırılarak suçlular cezalandırılmıştır.⁹⁰

Yaşanan olayların temelinde mükelleflerin servet ve gelirleri kaydedilirken yapılan hatalar yatıyordu. Bazı bölgelerde mükelleflerin ikamet ettikleri evlerin "kendünden gelir sağlanır emlak" olarak kayda geçirildiği görülmüştür. Yapılan yanlışlıklar nedeniyle zengin kimselerin vergisi eksik, yoksulların ise fazla tahakkuk etmekteydi. Hatalara neden olarsa muhassılların talimatnameleri iyi anlayamamaları sebep gösterilmekteydi.⁹¹ Yanlış anlaşılardan kaynaklanan hataların yanında yukarıda açıklandığı üzere muhassılların yolsuzlukları da vergi adaletsizliklerinde etken olmuştur.

Yerli mütegalibenin ve üst düzey idarecilerin birlikte hareket ederek yaptıkları usulsüzlükler Erzurum'daki İngiliz konsolosu James Brant'ın raporlarına da yansımıştır. 1845 yılında Erzurum vilayeti de Tanzimat'a dahil edilmişti. Tanzimat reformlarının ve kurumlarının bölgeye gelmesiyle⁹² birlikte bölgenin ileri gelenleri tarafından Tanzimat'a yönelik direnişin başladığı görülüyor. İngiliz konsolosunun raporlarında, vilayete atanan defterdarın bu kimseler tarafında iftiraya uğrayarak halkın gözümde

⁸⁹ A.e., s. 132-133.

⁹⁰ A.e., s. 135-136.

⁹¹ A.e., s. 119.

⁹² İdari görevlilerin yanında, malî görevler için valilerin yanında defterdar, kaymakamların yanında ise mal müdürleri görevlendirilmiştir. Bkz.: Metin Ünver, "Vilayet Nizamnamelerinin Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatına Etkileri 1864-1876", **1864 Vilayet Nizamnamesi**, ed. Erkan Tural ve Selim Çapar, TODAİE, Ankara 2015, s. 97.

itibarsızlaştırılması ve Tanzimat reformlarına karşı halkın kışkırtıldığı belirtilmekte. Bu maksatla Erzurum vilayetinde; defterdarın vergileri olağanüstü yükselteceği hatta halka açık maden sularının bundan sonra ücretli olacağı söylentileri yayılmıştı. Konsolos James Brant, bu söylentileri defterdarın adil vergi rejimi oluşturma çalışmaları karşısında, vergilerinin artacağını anlayan yerel eşraf tarafından yayıldığını rapor etmekteydi.⁹³

Tanzimat'ın vergi reformlarına karşı diğer bir sorun da idarecilerden kaynaklanmaktaydı. İngiliz konsolos, Tanzimat reformlarını tatbik etmek için atanan defterdarın yaptığı çalışmalar neticesinde; vergi tahsilinin arttığı, halkın refahının iyileştiği yönünde bilgiler vermektedir.⁹⁴ Ancak bu iyileşmeler İzzet Mehmet Paşa'nın valiliği döneminde gerçekleşirken, 1848 yılında onun yerine gelen Hamdi Paşa'nın valiliği döneminde yine eski usulsüzlüklerin başladığı görülüyor. James Brant, Hamdi Paşa ile Erzurum meclisinde güçlü bir konumda olan Cennetzade'nin; Tanzimat öncesi düzeni tekrar kurarak, birlikte rüşvet yemeye bile başladıklarını rapor etmiştir.⁹⁵ Anlaşılacağı üzere; merkezi yönetimin uygulamayı öngördüğü reformlar, ancak dürüst ve bölgedeki güç odaklarına karşı direnç gösterebilecek idarecilerle uygulanabilir olmaktaydı.

Yeni vergi düzeniyle ilgili sıkıntılara taşraya gönderilen müfettişlerin raporlarında da rastlanmaktadır. Tanzimat Fermanı'nın uygulanmasının temini maksadıyla bölgelere gönderilen müfettişler, hazırladıkları raporlarda mevcut sorunlara ve bunların çözülmesi için yapılması gerekenlere yer vermişlerdir. Müfettişler, yalnızca rapor hazırlamakla yetinmemiş görevli oldukları bölgelerde, Tanzimat uygulamalarının yerine getirilmesi için faaliyetler de icra etmişlerdir.

1850 yılında Rumeli müfettişi olarak görevlendirilen Abdurrahman Sami Paşa'ya görevlerine ilişkin verilen talimatnamede, vergi mevzusu özellikle belirtilmiştir. Talimatnamede; ahaliden hangi oranda vergi alındığı, belirlenen orandan fazla vergi alınıp alınmadığı ve tahsilatta baskı yapıp yapılmadığının, vergi tahsiliyle görevli memurların işini özenle yapıp yapmadığının ve zimmetine para geçiren memurlar

⁹³ Fatih Gencer, **İngiliz Konsolos James Brant'ın Gözüyle Doğuda Değişim Yılları (1836-1852)**, Gece Akademi, Ankara 2018, s. 168-169.

⁹⁴ A.e., s. 193.

⁹⁵ A.e., s. 194-195.

olup olmadığının, kocabaşların fazla ve kanunsuz vergi alıp almadıklarının tespit edilmesi istenmiştir.⁹⁶

Ocak 1851 tarihinde Selanik'e gelerek görevine buradan başlayan Sami Paşa, Selanik'te vergiyle ilgili birçok kanunsuzluklarla karşılaşmıştır. Golos kazası ahalisi kendilerinden olağan vergilerin dışında, birçok adla kanunsuz vergiler talep edildiğinden şikayetçiydi. Memleket masrafları adı altında birçok kanunsuz verginin talep edildiğini gören Sami Paşa, bu haksız vergileri teftiş defterlerine tek tek kaydetmiş ve bu ücretlerin kaldırılmasını sağlamıştır.⁹⁷ Yine Selanik'te Tanzimat'ın ilanından beri vergiye dair hiçbir tenzilat ve değişiklik yapılmadığından bazı bölgeler gelişirken, bazıların yüksek vergiler nedeniyle giderek fakirleştiği tespit edilmişti. Bu duruma son vermek için kazalara tarh edilecek vergilerin Bâbîâli'de onaylandıktan sonra kesinleştirilmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁸

Sami paşa teftişleri sırasında hazine gelirlerini zimmetine geçiren idarecilerle de karşılaşmıştır. Tırhala sancağında aralarında müftü, kaza müdürü, muhassıl vekili, kocabaşı, sandık emini gibi görevlilerin bulunduğu birçok kimselerin hazineyi zarara uğrattıkları tespit edilmişti.⁹⁹

Rumeli bölgesine yönelik diğer bir teftiş çalışması da 1860 yılında gerçekleşmiştir. Rumeli müfettişliğiyle görevlendirilen Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, İstanbul'dan yanında bir heyetle yola çıkarak 2 Haziran 1860 tarihinde Varna'ya varmıştır. Müfettişliği sırasında Şumnu, Hazergrad, Toryak, Ruscuki Zıştovi, Vidin, Lom, Rahova Köyü, Çervun Köyü, Kutlofça, Berkofça, Şehirköy, Niş, Ürgüb, Kurşunlu, Kosova, Borova, Priştine Kaçanik, Üsküp, Köprülü, İzvor, Pirlepe Manastır ve Vodina'da teftiş görevlerini yerine getirmiştir.¹⁰⁰ Mehmed Emin Paşa'nın teftiş çalışmalarında da Sami Paşa'nın karşılaştıklarına benzer sorunlarla karşılaşmıştır.

⁹⁶ Erdoğan Keleş, "Abdurrahman Sami Paşa'nın Rumeli Teftişi", *Asia Minor Studies*, Ocak 2019, c. VII, no: 1, s. 52-53.

⁹⁷ A.e., s. 55.

⁹⁸ A.e., s.60.

⁹⁹ A.e., s. 59.

¹⁰⁰ Yonca Köksal ve Davut Erkan, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 2007, s. 20.

Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli teftişi bölgedeki İngiliz konsoloslarının raporlarında da yer almıştır. Ruscuk konsolosu raporunda Mehmed Emin Paşa'nın faaliyetlerinin usulsüz vergi toplatılmasına karşı etkili olduğu belirtilmiştir. Paşa'nın fakir ve nüfusu olmayan köylerden fazla vergi alınmasına karşı, verginin belirlenmesi için muhtar, çavuş, rahip ve çorbacılaran oluşan komisyonlarca, emlak ve hane sayımı yapılmasını sağladığı raporda ifade edilmekte.¹⁰¹ Yine Şehirköy ve Berkofça'da İngiliz konsolosların raporlarında, Paşa'nın teftişine yönelik bilgiler verdikleri görülüyor. Bu bölgelerde de Rusçuk'takine benzer usulsüzlüklerin olduğu anlaşıyor. Leskofça, Berkofça ve Şehirköy'de mültezimlerin fukaranın vergisini fazla alarak, zengin ve nüfuslu kimseleri kayırdıklarının anlaşılması üzerine, Tanzimat'ın gereği olarak herkesin kazancı ve serveti gözetilerek vergilendirilmesi sağlanmıştır. Niş İngiliz konsolosu, raporunda devletin vergi konusunda gerçekten adil davrandığını da belirtmiştir.¹⁰²

Mehmet Emin Paşa'nın rapor ve talimatnamelerinde de vergiyle ilgili usulsüzlükler ve adaletsizlikler açıkça ifade edilmiştir. Ruscuk idaresine yazılan talimatnamede bazı karyelerde Müslüman nüfusu 100 hane, gayrimüslim nüfusu 200 hane olmasına rağmen; karyeye düşen vergi miktarının üçte birinin Müslümanlara, üçte ikisinin Hristiyanlara tevzi edildiğine dair duyumlar olduğu belirtilmiştir. Böyle uygulamalara müsaade edilmemesi, herkesin tahammülüne, nüfus ve hanelerine göre vergi tevzi edilmesi talimatnamede ifade edilerek gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Yine aynı talimatnamede köy halkının kasaba halkından çok daha fazla vergi vermekte olduğu belirtilmiş, bunun nedeni de köylünün şikayetlerini yetkililere iletmeyen muhtar ve kocabaşı gibi ileri gelenlerin, kendi menfaatlerini halkının üzerinde tutmasına bağlanmıştı. Bu yolsuzlukların giderilmesi için de muhtarların seçimi ahali tarafından yapılıyor olsa bile bununla yetinilmeyerek; ihtiyar heyeti ve köyün ileri gelenlerinden on, on beş kişinin seçilerek, muhtarın köylüyü zarara uğratmayacağına dair kefil olması istenecek, muhtarın bir usulsüzlüğünde bu kimseler mesul tutulacaktı.¹⁰³

¹⁰¹ A.e., s. 29.

¹⁰² A.e., s. 30.

¹⁰³ A.e., s. 87-87.

Usulsüzlükler yalnızca vergi paylaşımındaki adaletsizlik olarak ortaya çıkmıyordu. Bazı bölgelerde kanuna aykırı olarak halktan bazı adlarda vergiler alındığı görülüyor. Bu durum Tanzimat öncesi alışkanlıkların devam ettiğinin göstergesidir. Niş'teki bazı nahiyelerde çorbacı olarak tayin edilen bazı kimselerin halktan “memleket masarifi” adı altında paralar topladıkları Niş valisi Osman Paşa'ya gönderilen talimatnamede belirtilmiştir. Bu durum, Mehmed Emin Paşa tarafından soygun olarak tanımlanmış ve buna “*Devlet-i Aliye'nin adalet ü merhamet-i seniye-i teba-perveranesinin kata razı olmayacağı...*” ifade edilmiştir. Halkın kendilerinden bu gibi paralar talep edenleri derhal hükümete bildirmesi gerektiği, gerçekten bir masraf hasıl olacak olursa bunun memurlara ihbar edilip, mecliste onaylanarak toplanması, bunu dışında bir ödeme talep edilirse kesinlikle reddetmeleri gerektiğinin köy ve kaza sakinlerine duyurulması talimatta yer almıştır. Son olarak da bu mevzunun hallinin tebaanın durumunun iyileştirilmesi için alınan önemli tedbirlerden olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁴

Vergiyle ilgili meselelere Sami Paşa ve Mehmet Hilmi Paşa'nın teftiş için gittikleri birçok yerde rastlanıyor. Mültezimlerin, muhtarların, çorbacıların ve sair ileri gelenlerin bölge halkını, Tanzimat Fermanının yasakladığı birçok eski uygulamayla ezmeye devam etmesi müfettişlik raporlarında sıkça rastlanan bir sorundur. Reayanın angarya çalıştırılmaya devam edildiği, bu ileri gelenlerin kendi vergilerini azaltmak için köylüye fazla vergi yüklediği, memurların yolsuzlukları, irtikap ve rüşvet gibi usulsüzlükler göze çarpmaktadır. Devletin görevlendirdiği müfettişler, bu usulsüzlüklerle karşılaştığında gerekli tedbirleri alarak düzeni tesis etmeye ve vergi konusunda da Tanzimat uygulamalarını yerleştirmeye çaba harcamışlardır. Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı üzere, devlet Tanzimat Fermanı ile duyurulan yeni vergi rejiminin temini için devlet yönetiminin kararlılığını gösterir niteliktedir. Devlet, faydacı veya tamamen iyi niyetlerle olsun yeni vergi rejiminin uygulanmasını temin etmek istemiştir.

Buraya kadar anlatılanlar ve Sami Paşa ile Mehmet Emin Paşa'nın teftişi; 1858 yılında başlayan, tahrir usulünce alınan vergilerin uygulamaya geçmediği bölgelerde

¹⁰⁴ A.e., s. 190.

yaşananlara dairdir. Tahrire dayanan vergilerin uygulanmaya başladığı bölgelerde yapılan teftişler, faaliyetler ve hükümete sunulan raporlardan bazılarını aşağıda inceleyeceğiz.

Tanzimat reformlarının teftişine ve uygulanmasına yönelik Anadolu'ya gönderilen müfettişlerden biri olan Ahmet Vefik Paşa, Mart 1863 tarihinde Anadolu sağ kol müfettişi olarak atanmıştır. Paşa'nın görev alanı içindeki yerler şöyleydi: İzmit, Bursa, Biga, Balıkesir, Manisa, Muğla, Aydın, Antalya ve İçel.¹⁰⁵

Ahmet Vefik Paşa'nın teftişinde vergi uygulamalarına yönelik sorunlar ve yolsuzluklara baktığımızda Bursa'nın hemen her sancağında bir sorun olduğu görülüyor. Kocaeli sancağında her haneye 100 kuruş vergi düştüğünü tespit eden Paşa, nüfuslu kişilerin kendi vergilerini düşürmek adına yoksullara haddinden fazla vergi yüklediklerini görmüştür. Vergilendirmede usulsüzlük yapanların yerine yenileri görevlendirilerek durum düzeltildikten sonra; zenginlerin vergisi 1000 kuruşa çıkmış, fukaranın ki ise 30 kuruşa kadar düşmüştür.¹⁰⁶

Bilecik'te de vergi paylaşımında adaletsizliklere rastlanmıştır. Vergi tevzi defterlerini kontrol eden teftiş heyeti, köy köy gezerek yaptığı araştırmayla defterleri karşılaştırmış, tevzi defterlerinde en fakir köylü üzerine yetmiş altı kuruş vergi düşerken şehirdeyse elli iki kuruş düştüğü tespit edilmiştir. Yapılan yeni tevziatta, fukara köylüye altmış kuruş ve şehirde en yüksek vergi miktarı olarak yetmiş sekiz kuruş düşecek şekilde derecelendirme yapılmıştır. Buna ek olarak, bölgede vergi vermeyen bazı zenginler ve tüccarlar da vergilendirilerek yetmiş bin kuruş varidat ortaya çıkarılmıştır. Bilecik'te de görevlerini suiistimal eden kimseler görevden alınmıştır.¹⁰⁷

Teftiş Heyeti Eğrigöz'e gittiğinde de benzer durumlarla karşılaşmıştır. Emed, Yenice, ve Hisarcık'ta bölge eşrafı ve bazı tüccarların vergilendirilmeyen mülkleri tespit edilerek vergilendirilmiş, böylece fukaranın vergisinde de düşüş olmuştur. Yapılan düzenlemelerle Eğrigöz'den alınan vergi sekiz bin kuruş kadar artmıştır.¹⁰⁸

¹⁰⁵ M. Murat Öntuğ, *Ahmed Vefik Paşa'nın Sağ Kol Müfettişliği*, Palet yay., Konya 2009, s. 28-29.

¹⁰⁶ *A.e.*, s. 78-79.

¹⁰⁷ *A.e.*, s. 91.

¹⁰⁸ *A.e.*, s. 111.

Karesi sancağının Erdek kazasında ise görevini hakkıyla yapmayan kaymakam Salih Bey'in tevzi defterlerini hazırlamadığı, önceki senelerden de hayli bakaya olduğu görülmüştür. Kaymakamın ihmali yüzünden yapılan tahsilatın yüklü bir kısmının kocabaşların zimmetine geçtiği tespit edilmiştir. Kaymakamın ihmalleri nedeniyle kazanın yönetimi de kocabaşlar ile çorbacıların eline geçmiş, bunlar da birçok usulsüzlüğe neden olarak Müslüman halka zulmetmeye başlamışlardır. Ahmet Vefik Paşa durumun düzeltilmesi için kazanın idari taksimatının düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu konuda yapılan düzenlemelerin ardından Erdek kaymakamlığı müdürlüğe dönüştürülerek İzzet Bey müdür olarak atanmıştır.¹⁰⁹

Ahmet Vefik Paşa müfettişliği süresince, vergi konusundaki usulsüzlükleri ve adaletsizlikleri düzeltilmiş, yukarıda örnekleri verilen yerlerde görüldüğü gibi hem halkın hem de hazinenin menfaatini temin edecek düzenlemeler yapmıştır.

Son olarak, Mithat Paşa'nın Suriye valiliği döneminde hazırladığı layihalarda, vergilendirmenin layıkıyla yapılması için önerilerini ve kendisinin yaptığı faaliyetleri inceleyeceğiz. 24 Kasım 1878 tarihinde Suriye valisi olarak göreve başlayan Mithat Paşa'nın üzerinde durduğu meselelerden biri de vergi tarh ve tahsili olmuştur.

Mithat Paşa Layihasında, Suriye'de tahrir usulünce vergi uygulamasının 1866 yılından itibaren başladığını belirtmiştir. Layihada, tahrir usulü uygulanmaya başlanmış olsa bile Paşa'nın valiliği esnasında bile Havran ve Belka gibi sancaklarda hâlâ hayata geçmediğini görüyoruz.¹¹⁰ Ayrıca tahrir icra olunan yerlerde dahi emlak kıymetlerinin ve vergi miktarlarının hatalı şekilde tayin olduğuna dair örnekler verilmektedir. On bin kuruş değerindeki Emlaklara seksen bin ve yüz bin kuruş kadar değer biçildiği, dönümü elli kuruş etmeyen arazilere ise altı yüz kuruş değer biçildiği verilen örneklerden bazıları. Bu gibi fahiş kıymetlendirme nedeniyle söz konusu arazi ve emlakın kiraya verildiği takdirde %4 "bedel-i icar", verilmezse tahmin olunan geliri üzerinden sahibine temettü vergisi tarh edilmesinin, ahalinin vergiyi ödemekten imtina etmesine sebep olduğu layihada belirtilmiştir.¹¹¹

¹⁰⁹ A.e., s 117-119.

¹¹⁰ Fethi Gedikli, "Mithat Paşa'nın Suriye Layihası", *Divan*, 1992, s. 184.

¹¹¹ A.e., s. 185.

Tahrir usulünde görülen sorunların kaynağının ise tahrir memurları olduğu görülüyor. Mithat Paşa, tahrir usulünün her ne kadar tevzi ve ancemaatin vergilendirmeye göre daha adil olması gerekse de tahrir memurlarının buna muktedir olmadığını durumun böyle olmadığını belirtmektedir. Ayrıca halkın da bu uygulamaya sıcak bakmaması, tahrir sırasında eski senelerin vergi miktarına erişmek için değerlerin fazlaca yazılması da diğer sorunlardır.¹¹²

Mithat Paşa, Suriye'deki vergi meselesinin halli için de önerilerde bulunmuştur. Aşar ve arazi vergisinin birleştirilmesini ve bu yeni vergi için de sağlıklı bir tahrir yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Temettü vergisinin çok cüzi bir gelir sağladığını belirten Mithat Paşa, temettü, bedel-i askeri ve mesken vergilerinin lağvedilerek; bunların yerine herkesten alınacak bir "vergi-i şahsi" getirilmesinin daha isabetli olacağını söylüyordu.¹¹³

Ahmet Vefik Paşa'nın raporları ve Mithat Paşa'nın Suriye layihası tahrir usulünce vergi kaidesinin uygulamasının pek de başarılı olmadığını gösteriyor. Ahmet Vefik Paşa'nın anlattıkları özellikle eşrafın yolsuzluklarının eskisi gibi devam ettiğini kanıtlıyor. Mithat Paşa'nın layihasında ise tahrir memurlarının nicelik ve nitelik olarak yetersizliğinin, Osmanlı'nın uygulamayı düşündüğü yeni vergi rejimini nasıl engellediğini görüyoruz. Osmanlı Devleti, mali teknik ve idari güç bakımından sınırlılığının izin verdiği ölçüde söz konusu yeni vergi rejimini oluşturmayı başarabiliyordu.

¹¹² A.e. s. 186.

¹¹³ A.e. s. 188.

İKİNCİ BÖLÜM

KAZANCA YÖNELİK VERGİLER VE HUKUKİ DÜZENLEMELERİ

2.1 Temettü Vergisinin Ortaya Çıkışı ve İlk Uygulamaları (1860-1907)

Temettü Vergisinin esasını İhtisap Resmi adlı ve 1825 yılında ihdas edilen vergi teşkil etmektedir. Söz konusu vergi, Şehriyye-i Dekakin ve Yevmiyye-i Dekakin gibi adlarla, ürün üzerinden çeşitli tarifelerle alınan bir vergiydi.¹¹⁴

İhtisap Resmi, Tanzimat Fermanı'nın öngördüğü yeni vergi düzeni içerisinde değişerek; ürün üzerinden alınan bir vergi yerine mükellefin yıllık kazancı üzerinden alınan bir vergi haline getirilmeliydi. Henüz Tanzimat Fermanı ilan edilmeden önce vergiyle ilgili yeni bakış açısı kendini göstermeye başlamıştı. Buna yönelik olarak yukarıda anlatılan temettuat sayımlarından önce, II. Mahmud döneminde pilot bölgelerde sayımlar gerçekleştirilmiştir. 7 Ağustos 1838 tarihli fermanla başlayan yeni sayımların amacı, örfi vergilerle birlikte ihtisap resminin de kaldırılarak bunların yerine gelire dayalı bir vergi sistemi oluşturmaktır.¹¹⁵ Bu sayımların başarısızlığı ardından, Tanzimat sonrası süreçte, yeni sayım çalışmalarının ardından ortaya çıkan vergi-i mahsusa ise gelir üzerine ayrı olarak ihdas edilen bir vergi değil mükelleflerin; emlak, arazi ve yıllık gelirleri dikkate alınarak tevzi edilen bir vergiydi.

Ayrı bir gelir vergisi olarak kabul edilebilecek ilk vergi 1860 yılında başlayan tahrir çalışmaları neticesinde ortaya çıkmıştır. 28 Kasım 1860 tarihli Tahrir-i Umûmî Nizamnamesi ile ilk kez yıllık gelir üzerine %3 temettü vergisi uygulanmaya başlanmıştır.¹¹⁶ Vergi tarh edilirken inhisarların kaldırılmasının ardından önceki tezkerelerin yerine ruhsatiye tezkeresi verilmiştir. Abdurrahman Vefik bu nedenle temettü vergisini devletin tüccar ve esnafa koyduğu bir “ruhsatiye resmi” olarak tanımlamaktadır.

¹¹⁴ Eldem, **a.g.e.**, s. 177; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, M.E.B. yay., c: III, s. 453.

¹¹⁵ Ayla Efe, “II. Mahmud’un Mal Mülk Sayımı Evreşe Örneği”, **Belleten**, c. LXXX, No: 288, 2016, s. 485-486.

¹¹⁶ Abdurrahman Vefik, **a.g.e.**, s. 164.

Son olarak şunu belirtmek gerekir ki temettü vergisi gelir üzerinden alınan ayrı bir vergi olarak ortaya çıksa da ayrı bir nizamnamesi yoktur. Yalnızca esnaf ve zanaatkar üzerine tarh edilmesi ve tahmin edilen yıllık gelir üzerinden sabit bir oranla belirlenmesi, ayrı bir nizamnameye ihtiyaç duyulmamasında etkili olmuştur diyebiliriz. Temettü vergisinin kapsamı genişletilerek tüm gelir sahibi şahıslara ve işletmelere uygulanması, bununla beraber gelir farklılıklarına göre değişen miktar ve oranlarda alınan bir vergi haline gelmesi 1880 yılından sonraki süreçte gerçekleşecekti.

Temettü vergisi uygulanmaya başladıktan sonra uzun bir süre bütçelerde ayrı bir kalem olarak yazılmadığını görüyoruz. 1883/84 bütçesine kadar *doğrudan doğruya alınan tekalif* başlığı altında *virgü* ve *bedel-i askeri* vergileri yer almıştır.¹¹⁷ Buradan yirmi yılı aşkın bir süre boyunca temettü vergisi hasılatının kayda değer bir hasılatı olmadığı sonucu çıkarılabilir. Bundaki en büyük etken bu verginin, diğer tahrir usulüne dayanan vergiler gibi, tahrir çalışmaları tamamlan bölgelerde uygulanabilmesi idi. Tahrir çalışmalarının henüz yapılmadığı yerlerde vergi-i mahsusa geçerliliğini korumuştur. Bu nedenle 1860-1883 yılları arasında temettü vergisinin miktarına ilişkin yorum yapmak güçtür. Çünkü emlak ve akar vergisiyle temettü vergisi *virgü* adıyla gösterilmiştir.

Temettü vergisinin ilk kez ayrı bir gelir kalemi olarak belirtildiği 1883/84 bütçesinde 49,4 milyon kuruş tahakkuk etmiş görülüyor. Bu miktarın bütçedeki payı da %3'tür.¹¹⁸ Bu orana yakın payları 1888/89 bütçesine kadar koruduğunu görüyoruz. 1888/89 malî yılından itibaren 1897/98 bütçesine kadar bütçe payının %5 seviyesine kadar çıktığını görüyoruz.¹¹⁹ 1897-98 bütçesinin ardındansa normal seyrine dönerek, 1907 yılına kadar temettü vergisinin bütçe payı giderek azalmıştır. (Bkz.: Tablo 1)

¹¹⁷ Vergi-i Mahsusa veya ancemaatin vergi bütçelerde “virgü” ismiyle geçmektedir.

¹¹⁸ Bütçeler için bkz.: Tefik Güran, “Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918”, c. VII **Tarih İstatistikleri Dizisi**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2003.

¹¹⁹ Bu suni bir artış olup sebebi çalışmanın ilerleyen bölümünde açıklanmıştır.

Tablo- 1		
1897-1907 Yılları Bütçelerinde Temettü Vergisi		
Mali Yıl	Tahakkuk (kuruş)	Bütçe Payı
1897-98	50,000,000	%2,7
1898-99	47,446,830	%2,6
1899-00	41,916,283	%2,2
1900-01	40,683,741	%2
1901-02	37,579,968	%1,9
1902-03	39,314,839	%1,9
1904-05	38,019,624	%1,8
1905-06	37,049,422	%1,6
1906-07	37,139,278	%1,6
ORTALAMA		%2
Kaynak: Tevfik Güran, “Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918”, Tarih İstatistikleri Dizisi , c. VII Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2003		

2.1.1 16 Şubat 1880 Tarihli Emlak ve Ağnam ve Aşar Kararnamesi

Yirmi yıl kadar bir değişikliğe uğramadan uygulanan temettü vergisinde 16 Şubat 1880 tarihli kararnameyle bir dizi değişiklik yapılmıştır.¹²⁰ Kararnamenin üçüncü maddesinde temettü vergisinin tanımı yapılarak uygulanacak oranın irade-i seniye ile artırılıp azaltılabileceği ifade edilmiştir.¹²¹ Dördüncü maddede ise tüccar veya zanaatkarın yıllık kazancının belediye ve nahiye meclislerinden seçilen yeminli muhamminler tarafından yapılacağı belirtilmiştir. Yeni düzenlemenin ardından temettü vergisine zam yapılarak %3 olan oran %4’e çıkarılmıştır.¹²²

¹²⁰ Emlak Vergisiyle Ağnam ve Aşar Kararnamesi, **Düstur**, 1. Tertip, c. IV, s. 810-813, 5 Rebiülevvel 1297, 16 Şubat 1880.

¹²¹ İlgili madde: “Temettü vergisi her şahs-ı mütemetti’n yani ticaret ve sanat ve hırfet ile meşgul olan eşhasın temettuat-ı seneviyesinden bir nispet-i muayene üzerine alınan vergidir. Bunun miktarı dahi icabına göre Muvazene-i Maliye Kanunu üzerine şeref-sadır olan buyurulacak irade-i seniye mucibince tezyid veya taklil olunur.”

¹²² Abdurrahman Vefik, **a.g.e.**, s. 166.

Bu dönemde vergiye yapılan zam dışında göze çarpan en önemli değişiklik, mükelleflerin yıllık kazançlarının artık yerel idare ve belediye meclisleri içinden seçilecek heyetler tarafından belirlenecek olmasıdır. Yeni uygulama sayesinde yerel iktisadi şartlara hâkim kişiler arasından seçilen heyetlerin, söz konusu yıllık kazançlar belirlenirken daha doğru tahminler gerçekleştireceği beklentisi etkili olmuştur denilebilir. Ayrıca belediye ve nahiye meclislerinde vergi matrahları belirlenirken, herkesin bu kararlarda fikrini beyan edebilmesinin eskisine nazaran daha adil bir yöntem olduğu yorumları da yapılmıştır.¹²³

1880 yılında gerçekleşen düzenlemelere rağmen temettü vergisi hâlâ yalnızca tahminle belirlenen gelir üzerinden alınan bir vergi olma özelliğini korumaktaydı. Bunun yanında kapsam olarak da kararnamede belirtildiği üzere ticaret, sanat ve hırfet ile uğraşan kişilerle sınırlı kalmaya devam etmekteydi. İlerleyen yıllarda yapılan düzenlemelerde, bu kapsamın da genişletilerek temettü vergisinin günümüz anlamında tam bir gelir vergisi yapılmaya çalışıldığı görülecektir.

2.1.2 5 Ağustos 1886 Tarihli Emlak ve Temettü Vergisi Hakkında Nizamname

1886 yılında ilan olunan Emlak ve Temettü Vergisi Nizamnamesiyle temettü vergisi ile alakalı çok ciddi bir değişiklik yapılmamış 16 Şubat 1880 tarihli kararnamedeki temettü vergisiyle ilgili maddeler aynen korunmuştur.¹²⁴ Yalnızca kazanç ve emlak değerlerini tahmin eden heyete dair maddeye bir ek yapılarak, esnaf, tüccar ve zanaatkarın senelik kazancını tahmin eden heyetlere her sınıfın kendi içinden iki muhammin tayini kararlaştırılmıştır. Bu eklemenin yapılmasında, ilgili mükelleflerin yapılan tahminlere yönelik şikayetleri etkili olmuştur. Böylece kazanç tahmininde nispeten daha tutarlı olunabilecek bir yöntem benimsenmiş oluyordu.¹²⁵

Bu dönemde 1887/88 bütçesinde oluşan açığı kapatmak için diğer birçok vergiye yapıldığı gibi temettü vergisine de zam yapılarak, oranı %4'ten %5'e çıkarılmıştır.¹²⁶ 1886 yılında ücret ve maaşlar da temettü vergisi kapsamına alınmış, böylece tam

¹²³ Nezh Varcan, **Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892)**, Maliye Bakanlığı, Ankara 2000 s. 119.

¹²⁴ Emlak ve Temettü Vergisi Hakkında Nizamname, **Düstur**, 1. Tertip, c. V, s. 503-506, 24 Temmuz 1302, 5 Ağustos 1886, 4. ve 5. Maddeler.

¹²⁵ Abdurrahman Vefik, **a.g.e.**, s. 167.

¹²⁶ Pakalın, **a.g.e.**, s. 454.

bir gelir vergisine dönüştürülmesi yönünde önemli bir adım atılmıştır.¹²⁷ Bu dönemde temettü vergisine yapılan son zam 13 Mart 1900 tarihli irade ile gerçekleşmiştir. Ordunun masraflarını karşılamak için aşar, ağnam ve diğer vergilerle birlikte temettü vergisinden de “teçhizat-ı askeriye tertibi” adıyla %6 ek bir ücret alınmaya başlanmıştır.¹²⁸

Temettü vergisinin tarhı ve tahsilatının detaylı olarak anlatıldığı başka bir talimatname veya nizamname olmaması bazı vilayetlerde yanlış anlaşılmalara neden olmuştur. Nizamnamede geçen “her şahs-ı mütemeti’n” ifadesi nedeniyle aşâr ve ağnam vergisini ödeyenlerden de temettü vergisi tahsil edilmiştir. Bu durumun önüne geçmek için 1897 yılında alınan kararla aşâr ve ağnam vergisi ödeyenlerin yanında, bağcılar ve bahçıvanlar da temettü vergisinden muaf tutulmuştur. Bu muafiyetlerin ardından bazı yıllarda sekiz yüz bin liraya kadar çıkan temettü vergisi tahsilatı üç yüz seksen bin lira seviyesine inmiştir.¹²⁹

2.1.3 Tahsil-i Emval Nizamnameleri

Tanzimat Fermanı’ndaki vergiye yönelik adil ve herkesin geliri nispetinde bir vergi rejimi oluşturulması vaadinin yanında, vergi tahsilatında sivil bir tahsilat teşkilatı oluşturulması da önemli hedeflerden biriydi. Tanzimat’ın ilk yıllarında muhassıllık teşkilatıyla bu hedefe yönelik atılan ilk adımı görmüştük. Yine daha sonra maliye teşkilatının ülke genelinde yaygınlaşmasıyla, sivil tahsilat memurlarıyla yapılan tahsilat işleminin yaygınlaştığı bir döneme girilmiştir.

II. Abdülhamid döneminde üzerinde durulan en önemli meselelerden biri de vergi tahsilatında sivil ve merkezî bir yapılanmaya gitmek olmuştur. Devlet her ne kadar Tanzimat’tan itibaren maliye teşkilatını bu amaca yönelik yapılandırmaya çalışmış ve çıkarılan kanunlarda da yerel idare veya belediye, nahiye meclisleri aracılığıyla tarh ve tahsilat işlerinin yürütülmesini amaçlamışsa da istenilen sonuç elde edilememiştir. Bürokratik ve hukuki yapılanmalar sağlanmış olsa da iş tahsilata geldiğinde bunu sivil unsurlarla yerine getirmek çoğu zaman mümkün olmuyordu. Vergi tahsilatı

¹²⁷ Tevfik Güran, **a.g.e.**, 2003, s.4.

¹²⁸ Ağnam, Aşar ve Vergilerin Mekadiri Umumiyesi Üzerinden Techizat-ı Askeriye Namıyla ve %6 Hesabıyla Bir Akçe Tarh ve İstifası Hakkında İrade-i Seniye, **Düstur**, c. VII, s. 379-380, 12 Zilkade 1317.

¹²⁹ Abdurrahman Vefik, **a.g.e.**, s. 168; Pakalın, **a.g.e.**, s. 455.

nedeniyle birçok karışıklık ve isyan çıkması kolluk kuvvetleri olmadan vergi tahsilatının gerçekleştirilememesine neden olmaktaydı.¹³⁰ Devletin vergi tahsilini düzenlemeye yönelik çalışmaları temettü vergisiyle ilgili hükümler de içerdiğinden burada bunları açıklamak yerinde olacaktır.

II. Abdülhamid döneminde vergi tahsilatında sivilleşmeye yönelik atılan ilk adım 1879 yılında gerçekleşmiştir. Padişah, Bâbıâli tarafından, doğrudan vergilerin kolluk kuvvetleri olmadan tahsil edilmesine ilişkin 12 Ekim 1879 tarihli tasarının Islahat-ı Maliye Komisyonu'nda görüşülmesini istedi. Ayrıca Meclis-i Vükela temettü ve emlak vergilerinin tarhı, tahsili ve bu vergiyi ödemeyenlere ilişkin uygulanacak yaptırımlarla ilgili çalışmak üzere bir komisyon kurulmasını emretti.¹³¹ Maliye komisyonu tasarıyı ve hazırlanan nizamname taslağını inceleyerek bazı değişiklikler yaptı. Taslak metinde bakaya tahsilatı için kolluk kuvvetlerinin kullanılabileceği belirtilmekteydi, komisyon bunun yerine ihtiyar heyetleriyle ve esnaf kethüdalarıyla birlikte bakaya tahsilinin yapılmasını uygun gördü. Bunun yanında tahsildarların güvenilirliğini sağlamak ve yabancılardan da vergi tahsili yapılabilmesi adına bazı değişiklikler yapılmıştır. Nizamnamenin son hali padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe konuldu.¹³²

10 Kasım 1879 tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesiyle temettü vergisini zamanında ödemeyenlere uygulanacak yaptırımlar on altıncı maddede açıklanmıştır. Buna göre; borçlarını zamanında ödemeyenler muhtarlar tarafından tahsildarlara bildirilecek, tahsildarlar da borçluları ihtiyar heyetlerine veya belediye meclislerine çağırarak borçlarını ödemelerini talep edecekti. Borçlu ödemeyi tekrar yapmadığı takdirde ihtiyar heyeti veya kasabalarda belediye meclisi marifetiyle, “edevât-ı sînâ’iyesi” hariç diğer mallarından borcuna karşılık gelecek kadarı icra edilecekti.¹³³

¹³⁰ Nadir Özbek, “Anadolu ıslahatı”, “Ermeni Sorunu” ve Vergi Tahsildarlığı”, 1895-1908, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, sayı: 9, Güz 2009 s. 66; ayrıca başka bir makalesinde yazar, verginin kolluk kuvvetleriyle toplanmasının bir norm haline dönüştüğünü belirtmiştir. Bkz.: Nadir Özbek, “Abdülhamid Rejimi Vergi Tahsildarlığı ve Siyaset 1876-1908”, **Doğu Batı**, no: 52, 2010, s. 162.

¹³¹ Ö. Faruk Bölükbaşı, **Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2005, s. 43.

¹³² **A.e.**, s. 44.

¹³³ Tahsil-i Emvâl-i Mîriyye Nizamnâmesi, **Düstur**, 1. Tertip, c. IV, s. 382-92, 25 Zilkade 1296, 10 Kasım 1879.

1879 yılında yürürlüğe konulan nizamname, sivil vergi tahsildarlığı adına beklenen iyileşmeyi sağlayamamıştı. Yeni düzenlemeyle öngörülen sistem başarılı olduğundan birçok yerde kolluk kuvvetlerinin tahsilata katılması gerekli olmuştu. Böyle bir ortamda da tahsildarlık müessesesi de eleştirilerin hedefi olmaktaydı. Soruna çözüm bulmak için yeni düzenlemeler yapmak adına vilayetlerin de fikri alınarak yeni bir düzenlemeye gidilmesi kararlaştırıldı ve 18 Ekim 1886 tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesi yürürlüğe konuldu.¹³⁴

Yeni nizamname ile kolluk kuvvetlerinin tahsilatta yer alması usulü geri getirilmiş, nizamnâme ahkâmınca oluşturulması öngörülen tahsildar bölükleri de zaptiye-nin emir ve komutasına verilmiştir. Böylece tahsildarlık teşkilatının sivilleşmesi yönündeki politika da bu dönem için son bulmuştur.¹³⁵ Nizamnamenin sekizinci maddesinde tahsildarların tahsiliyle görevli oldukları vergiler belirtilirken temettü vergisinin de bu vergiler arasında yer aldığı görülüyor.¹³⁶ Borcunu ödememekte ısrar eden mükelleflere uygulanacak yaptırımlar on altıncı maddede ifade edilmekle beraber bu hususta 1879 yılında yayımlanan nizamnameyle bir farklılık yoktur. Yeni durumdaki fark yalnızca, bu işe kolluk güçlerinin de dahil olacak olmasıdır.

7 Şubat 1894 Tarihinde yeni bir Tahsil-i Emval Nizamnamesi daha yürürlüğe konmuştur. Ancak bu nizamnamede öncekine göre pek bir değişiklik olmadığından ayrıntısına girilmeyecektir.¹³⁷ Temettü vergisinin tahsiline ilişkin yapılan en önemli düzenlemeler 18 Mart 1902 tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesiyle olmuştur.¹³⁸ Burada nizamnamenin temettü vergisine ilişkin hükümlerine yer verilecektir.

1902 yılı nizamnamesi incelendiğinde, vergi tahsilatında tekrar sivilleşmeye dönüldüğü görülüyor. Buna yönelik yapılan en önemli değişiklik, dokuzuncu maddedeki jandarmanın kesinlikle tahsilat işine karışmaması hükmüdür. Jandarma ve polis, ancak kendilerine gönderilen celpnameye rağmen tahsilat komisyonlarına gelmeyen mükellefin komisyonlara getirilmesinde görev yapabileceklerdi.

¹³⁴ Bölükbaşı, **a.g.e.**, s. 60-61.

¹³⁵ Özbek, **a.g.e.**, s. 173.

¹³⁶ Tahsîl-i Emvâl Nizamnâmesi, **Düstur**, 1. Tertip, c. V, s. 644-652, 19 Muharrem 1304, 18 Ekim 1886.

¹³⁷ Bu nizamnamedeki en önemli yenilik kaza, liva ve vilayet merkezlerinde tahsil-i emval komisyonlarının kurulması hükmüdür. Komisyonların haftada iki kez toplanarak tahsilat işlerini görüşmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca muhtarların vergilerin paylaşılmasındaki görevleri de kaldırılmıştır. Ayrıntılar için bkz.: Özbek, **a.g.e.**, s. 175.

¹³⁸ Tahsil-i Emval Nizamnamesi, **Düstur**, 1. Tertip, c. VII, s. 831-849, 8 Zilhicce 1319, 8 Mart 1902.

Nizamnamenin otuz birinci maddesinde borcunu ödemeyen mükelleflere uygulanacak yaptırımlara yer verilmiştir. Burada temettü vergisini zamanında ödemeyenlere ilişkin yeni bir önlem alındığı görülüyor. Buna göre; temettü vergisi taksitini zamanında ödemeyenlerin dükkân, mağaza ve idarehanelerinin kapatılması, kayık, araba ve hayvanların çalıştırılması engellenerek “icrayı sanata müsaade olunmaması” karara bağlanmıştır. Bu önleme ileride sıkça başvurulduğunu göreceğiz.

Otuz ikinci madde, yapılan ihtara rağmen borcunu ödemeyenlerin “emval-i menkulesi” ihtiyar heyeti, nahiye meclisleri ve vilayetlerde tahsilat komisyonları tarafından satışa çıkarılarak borcun tahsilini emretmektedir. Otuz ve otuz dördüncü maddelerde ise emval-i menkulesi bulunmayanların emlak ve arazilerinin müzayede edilmesi suretiyle borçların tahsilinin sağlanması kararlaştırılarak, yapılacak muamele açıklanmıştır. Otuz beşinci maddede ise borcuna karşılık gelebilecek kadar emval-i menkulü ve gayrimenkulü olmayanların, bölgenin en büyük mülkiye memurunun emriyle hapsine karar verilmiştir.

Maaş ile çalışan temettü vergisi mükelleflerinin borçlarının tahsil yöntemi ise otuz yedinci madde ile belirlenmiştir. Buna göre; birikmiş maaşı olanların borçlarının buradan karşılanması, yoksa maaşının dörtte birinin kesilmesine hükmedilmiştir.

Tahsil-i Emval Nizamnameleri temettü vergisi için ayrı bir nizamname yapıldığı yıl olan 1907’ye kadar temettü vergisinin tahsil usullerinin tayin edildiği hukuki metinler olmuşlardır. Bu nizamnamelerin tahsil işlerine yönelik hazırlanmış olması ve verginin miktar veya nispetinin belirlenmesine dair hükümlere sahip olmamaları nedeniyle temettü vergisinin basit bir gelir vergisi olması durumu bu dönemde de geçerliliğini korumuştur.¹³⁹

¹³⁹ Bu ifade ile temettü vergisinin 1.2’de açıklanan, beyana dayalı veya gelirin harici göstergelerini esas alan bir kazanç vergisi olmadığı kastedilmiştir.

2.2 Patent Vergisi

Patent vergisi esas olarak Osmanlı'da uygulanmakta olan temettü vergisiyle aynı mükellef grubunda olan yabancılara uygulanmak istenen bir vergiydi. Temettü vergisinin yabancılara uygulanmasında güçlükler yaşanması, patent vergisinin gündeme gelmesine sebep olmuştur.¹⁴⁰

Yabancı mükellefler haiz oldukları kapitülasyonları gerekçe göstererek temettü vergisini ödemeyi reddediyorlardı. Vatandaş bulundukları devletlerin sağladığı himayeler nedeniyle kendilerine kanunca öngörülen yaptırımlar da uygulanamadığından, Osmanlı Devleti'ne yabancılara temettü vergisiyle mükellef tutmak için yalnızca devletlerle müzakere yolu kalıyordu.

Osmanlı yöneticileri mevcut durumun haksızlığına dair görüşlerini ortaya koyarken özellikle önceleri verilmiş olan imtiyazların yalnızca iç gümrüklere yönelik olduğunu, bunun yanında yargılamalara ilişkin bazı imtiyazlar verildiğini öne sürmüşlerdir. Yani verilen imtiyazlar çok sonraları uygulanmaya başlanan temettü vergisi gibi vergileri kapsamamaktaydı. Bunun yanında ülke ekonomisine verdiği zararlara değiniliyordu. Osmanlı tezinin en açık ifadesi Hasan Fehmi Paşa tarafından yapılmıştır:

“Vâkı'a serbesti-i ticarete dair olan fıkârât-ı ahdiyyede bir de emti'a-i ecnebiyeden resm-i gümrükten ma'ada nesne alınmaması hususu münderiç ise de teb'a-i Osmaniye'nin eda etmekte olduğu kanuniyeden fazla eski zamanlarda tüccar-ı ecnebiyeden alınmak istenilen bazı ava'idin taleb ve ahz olunmaması maksadından ibaret olup teb'a-i Osmaniye'nin muamelatı-ı ticariyeden dolayı kanunen edasıyla mükellef olacıkları rüsumdan ecnebilerin mu'af tutulmaları ma'nasını şamil değildir. Çünkü bir devlet kendi teb'asının ifa etmekte olduğu o makule tekaliften ecnebleri mu'af tutmak servet-i milliyesini eyâdi-yi ecanibe teslim etmek demek olacağından mevadd-ı ahdiyyeden o gibi mugayir-i akl-ı selim bir ma'na istihraç olunamamak tabi'idir.”¹⁴¹

Milli servetin yabancıların eline teslim edilmesi fikri belki de devletin vergiden elde edeceği gelirden daha önemliydi. Yabancılarla rekabet etmesi imkânsız hale gelen yerli tüccar, esnaf ve üreticinin korunması iktisadî gelişme için elzemdi. Ek olarak; yabancı sermayenin hiçbir vergi ödemediği Osmanlı sınırları içinde faaliyetlerini yü-

¹⁴⁰ Temettü vergisinin yerli yabancı tüm tüccar, esnaf ve zanaatkara uygulanması düşünülmüyordu. Bunu 1902 tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamelerinde yer alan “...salisen yerli ve yabancı esnaf temettü vergisi... işbu nizamnamedeki münderiç usul ve kavaide tevfiқан tahsil olunur.” İfadesinde de görüyoruz. bkz.: Tahsil-i Emval Nizamnâmesi, **Düstur**, I. Tertip, c. VII, s. 831-849, 5 Mart 1319. 18 Mart 1902.

¹⁴¹ Süleyman Sudi, **a.g.e.**, s. 107.

rütüp, elde ettiği kazancı dışarıya aktarması Osmanlı'nın yarı sömürge olarak tanımlanabilecek bir duruma gelmesine sebep olmaktaydı.¹⁴² Ancak patent kanununa yönelik müzakerelerin yapıldığı dönemde devletin asıl temin etmek istediği fayda, yukarıda açıklananların yanında hazine gelirlerini arttırmaktı. “Milli iktisat” anlayışı daha sonra, İttihat ve Terakki hükümetleri döneminde yükseliş gösterecekti.¹⁴³

Patent kanunun ortaya çıkışındaki diğer bir etken de temettü vergisindeki sorunlardı. Dönemin Sadrazamı Mehmed Said Paşa hatıratında, temettü vergisinin kayıtsızlık nedeniyle büyük bir miktarının vergi katiplerinin zimmetine geçtiğini belirterek, “*bekası muzırr olan*” temettü vergisini kaldırarak yerine patent kanunun vaz edilmesi kararını verdiğini belirtmektedir.¹⁴⁴ Yabancıları da kapsayacak şekilde yeni bir gelir vergisi oluşturmak için yeni vergi kanununun hazırlanılmasına başlandıktan sonra, Şûrâ-yı Devlet'in hazırladığı ilk layiha yabancı sefaretler tarafından tepki görünce, Fransa Patent Kanunu benzeri bir kanun hazırlanarak sefaretlerin muhalefeti engellenmek istenmiştir.¹⁴⁵ Yapılan çalışmaların neticesinde 23 Haziran 1879 Tarihli ilk Patent Kararnamesi ilan olunmuştur.¹⁴⁶

Patent kanunu ilan olunmuşsa da uygulamaya hemen başlanamamıştır. Yukarıda da açıklandığı üzere öncelikle yabancı devletlerle müzakere etmek gerekmektedir. Kanun ilan olunduktan sonra başlayan müzakere sürecinin ardından, müzakere edilen devletlerden gelen cevaplar neticesinde 1883 yılında anlaşmaya dair emareler ortaya çıkmaya başlamıştı. Romanya, Yunanistan, Felemenk, İspanya, İsveç Avusturya, Amerika ve Almanya sefaretleri eğer kanun tüm devlet vatandaşlarına uygulanırsa kendilerinin de kanunu onaylayacaklarını belirtmişlerdir.¹⁴⁷

¹⁴² Kâr aktarımına ilişkin veriler için bkz.: Pamuk, **a.g.e.**, s. 66.

¹⁴³ Zafer Toprak, **Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat Milli Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1995.

¹⁴⁴ Mehmed Said Paşa, **Küçük Mehmet Sa’id Paşa’nın Hâtıratı, c. II**, haz. Mustafa Gündüz, Ketebe yay., İstanbul 2019, s. 137.

¹⁴⁵ Vahdettin Engin, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Patent Vergisi Uygulama Girişimleri”, **Simurg**, no: 1, Ekim 1999, s. 161; Yabancı sefaretlerle yapılan müzakerelerde, patent vergisinin kabul edilmesinde Dersaadet’de gelirinin Şehremanetine bırakılması şartının kabulü etkili olmuştur. Bkz.: Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, c. III, İBBKİDB yay., İstanbul 1995 s. 1391, 1396-1397.

¹⁴⁶ Patent Vergisi Hakkında Kararname, **Düstur**, c. IV, s. 392-396, 3 Recep 1296, 23 Haziran 1879.

¹⁴⁷ Vahdettin Engin, **a.g.m.**, s. 162.

Rusya, Fransa, İngiltere ve İtalya ise ek şartlar öne sürmüştür. Rusya yalnızca yed-i vahid uygulamasının kaldırılmasına yönelik bir teminat isterken İtalya ise kapitülasyondan doğan haklarının zarar görmemesini talep ediyordu. En şiddetli itirazlarsa Fransa ve İngiltere tarafından gelmiştir. Fransa ve İngiltere isteklerini verginin tarh ve tahsil süreçlerinde gözlem ve müdahale yetkilerine sahip olmak olarak özetleyebiliriz.¹⁴⁸ Bâbîâli bu şartların sağlanabileceğini bildirerek kanunun uygulaması için çalışmalarla başlamıştır. Uygulama için yedi üyeden oluşan ve vergi emanetine bağlı olan patent meclisi kurulmuştur. Ancak yapılan hazırlıklara rağmen yabancı sefaretlerin taleplerinin yerine getirilmeden uygulamayı onaylamayacaklarını belirtmesi, 1883 yılında kanunun uygulanmasını engellemiştir.¹⁴⁹

İlk teşebbüsün başarısızlığının ardından 1887 yılında patent vergisi bir kez daha gündeme gelmiştir. 1879 karnamesinin vergi nispetlerini tayin eden üçüncü maddesinde bazı değişikliklerle birlikte, bazı yeni hükümler eklenerek yeni bir kanun hazırlanmıştır. Bunlar dışında yeni nizamname öncekiyle büyük oranda benzerlik göstermektedir. On sekiz maddeden oluşan ve Patent Nizamnamesi adıyla ilan olunan yeni düzenleme 15 Ağustos 1887 yürürlüğe girmiştir.¹⁵⁰ Bu tarihten itibaren patent vergisine yönelik bütün müzakereler bu nizamname üzerine olacağından burada içeriğine ilişkin bilgi vermek doğru olacaktır.

Nizamnamenin ilk maddesinde yerli ve yabancı tüm tüccar, esnaf ve sanayi erbabı patent vergisiyle mükellef tutulmuş, Osmanlı Devleti'nde iş yapan herkesin serbest ticaret hakkı da teminat altına alınmıştır. Patent vergisi maktu ve nisbi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Maktu kısım hem meslekler arası hem de faaliyet gösterilen şehir veya kasabanın büyüklüğüne göre değişen oranlarda vergi miktarları tayin etmektedir. Bu kısımda Dersaadet ve çevresi, büyük şehirler ve diğer şehirler olarak üç farklı bölge için değişen vergi miktarları belirlenmiştir. Nisbi vergininse faaliyet gösterilen mekânın kira bedeli üzerinden %3 oranında, maktu kısımda ve beşinci maddede belirtilen sanatlarda yer almayan mükelleflerden alınması; dördüncü maddede belirlenmiştir. Patent vergisinden muaf olanlar beşinci maddede zikredilmiştir.

¹⁴⁸ A.e., s. 162-163.

¹⁴⁹ A.e., s. 164.

¹⁵⁰ Patente Nizamnamesi, **Düstur**, c. V, s. 870-878, 25 Zilkade 1304, 15 Ağustos 1887.

Patent nizamnamesi iş ve meslekleri patente tabi tutuyordu. Yani bir işi veya mesleği icra edebilmek için bunların patentine sahip olmak gerekliydi. Bu husus, altıncı maddede açıklanarak; patente tabi bir sanatla uğraşmak isteyenlerin patent idaresine giderek, ilgili patent alması gerektiği şeklinde ifade edilmekte. Bu usul esnaf tezkereleriyle benzerlik göstermekte. Patentsiz iş yapanlarınsa ödemeleri gereken verginin iki katını ödemekle cezalandırılmaları dokuzuncu maddede yer almaktadır.

Önceki nizamnamede olmayan iki düzenleme, yeni nizamnamede on bir ve on dördüncü maddelerde yer almıştır. On birinci madde bir kişinin birden fazla işle uğraşması halinde ve ortaklı işletmelerin ödeyecekleri vergileri düzenlemek maksadıyla yazılmıştır. On dördüncü madde ise mükelleflerin sınıflarının ve nisbi kısma yönelik değer tayinlerinin ne şekilde yapılacağını belirliyor. Bu maddede tahrir kıymetlerine yönelik ticari mahkemelere gitme hakkı verilmesi yabancı devletlerin patent vergisini kabul etmeleri için alınan bir önlem olarak değerlendirilebilir.

Temel esasları yukarıda açıklanan Patent Nizamnamesi, ilan edildikten sonra uygulanması için çalışmalar hemen başlamıştır. İlk iş olarak verginin cari işlerini yürütecek olan patent meclisi oluşturularak başkanlığına Meskukat-ı Şahane Müdürü Süleyman Efendi getirildi. Yedi üyenin üçü Osmanlı diğer dördü yabancı esnaf ve tüccarlardan olmak üzere seçilerek çalışmalara başlanmıştır.¹⁵¹

Bâbîâli'nin patent vergisinin 1888 yılı Mart ayı itibariyle uygulanmaya başlanacağını ilan etmesi üzerine yabancı sefaretler tekrar itiraz etmeye başlamışlardır. İngiltere ve Fransa; özellikle yabancı sefaretlerin itiraz halinde olaya müdahil olması konusunda ısrarcı olurken, Rusya yed-i vahid ile ilgili talebini yinelemiştir. Avusturya sefareti ise patent meclisine Avusturya tebaasından da bir üye atanmasını talep etmiştir. Bâbîâli vergiyi uygulayabilmek için bu şartları kabul etmek zorunda kalmıştır. Rusya'nın talebini ise nizamnamenin birinci maddesindeki ticaret serbestliğinin temin edildiği ifadeye atfen gerçekleşmiş olarak görmüştür.¹⁵²

Nizamnamenin uygulanmasına ilişkin çalışmak üzere 25 Şubat 1888 tarihinde toplanan patent meclisinde, Fransız ve İngiliz üyelerin ülkelerinin patent vergisini kabul etmediğini ifade ederek toplantıyı terk etmelerinin ardından uygulama bir kez daha ertelenmiştir. 1889 Mart ayı için tekrar çalışmalar başlamıştı. Bu arada İngiltere ile

¹⁵¹ Engin, **a.g.m.**, s. 165.

¹⁵² **A.e.**, s. 166.

yapılan müzakerelerden de olumlu sonuçlar alınmaktaydı. Ancak Fransa ve Rusya itirazlara devam ettiği gibi İran da patent meclisinde üye bulundurmaya talep etmekteydi. İran'ın talebi yerine getirilirken Rusya'nın da patent meclisinde temsiline karar verilmiş ancak yed-i vahid konusunda Bâbîâli tavrını değiştirmemiştir. En büyük sorunun, sefaretlerin patent vergisiyle ilgili tüm meselelerde doğrudan müdahil olma talebinden kaynaklandığı anlaşıyor. Bâbîâli ise buna karşı çıkarak ancak itiraz gibi hallerde buna müsaade edilebileceğini belirtiyordu.

Sonraki süreçte, Bâbîâli'nin çabaları sonucu sorunlar giderilmiş ve uygulama için 1889 yılının Mart ayı belirlenmişti. Hatta verginin tarhi için 21 Kasım 1888 tarihli kararlar İstanbul ve civarında patent vergisi mükelleflerinin belirlenmesi için sayımlara başlanacaktı. Ancak İstanbul şehremini tarafından padişaha yazılan tezkirede bazı tereddütlerden bahsedilmiş, özellikle patent uygulamasında yaşanacak bir sorunda emanetin gireceği sıkıntılar dile getirilmiştir. Bu tezkire nedeniyle patent vergisinin uygulanması bir kez daha ertelenmiştir. Bu mevzu ile ilgili o dönem patent vergisi komisyonunda azalık yapmış ve birçok defa Sadrazamlık görevinde bulunmuş olan Mehmed Said Paşa ilginç bilgiler vermektedir. Paşa'nın hatıratından anlaşıldığı üzere; patent kanunun uygulanması konusundan sefaretlerle anlaşılmış hatta Meclis-i Vükela tarafından patent rüsumu cetvelleri de hazırlanarak padişahın onayını sunulmuştu.¹⁵³ Said Paşa, şehremininin tezkiresinde belirtilen maddi zararların patent vergisinin uygulanmasının sağlayacağı diğer getiriler yanında ehemmiyetsiz olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁴ Ona göre, Osmanlı memurlarının vergi tarhi ve tahsili için yabancıların dükkânlarına ve emlaklarına girerek faaliyetlerini incelemeleri, denetlemeleri; yabancıların sahip olduğu ayrıcalıklı görüntüyü ortadan kaldıracak, patent kanunun uygulaması "*ziyâ-ı mâlînin fersah fersah fevkinde bir fâ'ide-i siyasiye*" sağlayacaktı.¹⁵⁵ Burada Said Paşa

¹⁵³ Mehmet Said Paşa, **a.g.e., c. I**, s. 139; ayrıca patent kanunu için uğraşlarının bir neticeye varmaması Said Paşa'nın hatıratında yer yer dile getirilmektedir. Hatta altıncı Sadrazamlık döneminde bu görevinden istifa ederken; II. Abdülhamid'in, istifasının gerekçelerini sormasına karşılık yaptığı açıklamada bu konuya da değinmiştir: "*Sin'in-i medîdeden beri mensî kalan Patent Kânûnu'nun mevki-yi icrâya vaz'ına süferânın muvâffakatiyetlerini istihsâl ettim, irâdesi verilmedi*. Bkz.: Mehmed Said Paşa, **a.g.e., c. III**, s. 518.

¹⁵⁴ Buna karşın dönemin diğer bir önemli devlet adamı İzzet Holo Paşa ise hatıratında; patent nizamnamesi yürürlüğe konulduğunda temettü vergisi kaldırılacağından devletin zarar edeceğini belirterek, Şehremaneti'nce dile getirilen endişeleri paylaşmıştır. Bkz.: İzzet Holo Paşa, **Abdülhamid'in Kara Kutusu Arap İzzet Holo Paşa'nın Günlükleri**, c. I, haz. İbrahim Küreli, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2019, s. 195.

¹⁵⁵ Mehmet Said Paşa, s. 140.

ve İzzet Holo Paşa'nın fikir ayrılıkları net olarak ortaya çıkmaktadır. İzzet Paşa, Said Paşa'nın aksine; nizamnamenin uygulanması için yabancı azaların da görev alacağı bir komisyon oluşturulması şartının, devletin bağımsızlığına gölge düşüreceği fikrini taşımaktaydı.¹⁵⁶ Bu olaylar üzerine gerçekleşen ertelemelemin ardından 1890 yılında devam eden müzakerelerin bir sonuca bağlanamaması, patent vergisinin tekrar rafa kaldırılmasına neden olmuştur.¹⁵⁷

Patent vergisinin uygulanmasına yönelik son teşebbüs 1902 yılında başlamıştır. Yabancıların Osmanlı topraklarında yaptıkları ticarî faaliyetlerin vergiden muaf olmasının hazineye verdiği zarar hükümet tarafından tekrar gündeme getirilerek, patent vergisinin uygulanması için müzakerelerin başlatılmasına karar verilmiştir. Ancak bu sefer patent vergisinin yalnızca yabancılara uygulanması düşünülüyordu. 17 Nisan 1904 tarihinde Bâbîâli'nin, patent meselesinin yürürlüğe girmesi için gerekli çalışmaların başlatılmasına karar vermesinin ardından patent meselesi için özel bir komisyon kurulmuştur.¹⁵⁸

Komisyonun hazırladığı 19 Nisan 1904 tarihli raporda; patent vergisinin temettü vergisinden fazla gelir getireceği hakkındaki hesabın yanlış olduğu, Dersaadet'te uygulanan esnaf vergisinin patent vergisinden daha fazla gelir getirdiği belirtilmiştir. Temettü vergisine nazaran patent vergisinden elde edilecek fazladan gelirin çok cüzi olduğu belirtilen raporda, bu ufak kârın yanında vergiyi uygulamanın götürülerinin çok daha fazla olduğu belirtilmiştir. Komisyonun en büyük endişesi yabancı sefairetlere verilecek olan haklardır. Ayrıca patent meclisinin yetkilerine de sıcak bakılmadığı görülüyor. Vergiyi uygulayabilmek için verilecek tavizlerin yol açacağı sıkıntılar raporda şöyle ifade ediliyor: *“devletin mali istiklalini tehdit edecek tarzda ecnebilerle karma bir meclis oluşturup, bu meclisin idari muamelelere müdahale edebilecek salahiyyete sahip olması...”*¹⁵⁹

Komisyonun raporu patent vergisi için yapılacak çalışmaların başlamadan bitmesine neden olmuştur. Bu son teşebbüsün ardından patent vergisi meselesi bir daha

¹⁵⁶ İzzet Holo Paşa, **a.g.e.**, s. 197.

¹⁵⁷ Engin, **a.g.m.**, s. 167-170.

¹⁵⁸ **A.e.**, s. 171.

¹⁵⁹ **A.e.**, s. 172.

gündeme gelmemiştir. Yabancıların kazanç vergisi ödemesi konusundaki tartışmalar 1907 yılında yürürlüğe konulan Temettü Vergisi Nizamnamesiyle tekrar başlayacaktı.

2.3 Vergi-i Şahsi

Vergi-i Şahsi adıyla bir verginin tebliği ve tahsili ilk olarak 8 Şubat 1881 tarihli nizamname ile gerçekleşmiştir. Yunanistan'ın, Berlin antlaşmasının ardından ortaya çıkan Tashih-i Hudud meselesi nedeniyle Osmanlı Devleti'nden toprak talep etmesi neticesinde, iki ülke arasında gerilen ilişkiler bir savaş çıkma olasılığının doğmasına neden olmuştu. Henüz 1877-78 Rus savaşından ağır bir yenilgiyle çıkmış olan Osmanlı Devleti, bir anda beliren savaş ihtimali karşısında olası savaşı finanse etmek zorundaydı. Vergi-i şahsinin ilk ortaya çıkışı, olası savaşa yönelik ordunun hazırlanması için alınacak olağanüstü bir vergi şeklinde olmuştu. Herkesin gelir ve servetine göre alınacak olan bu vergi, İstanbul ve Bilad-ı Selase halkından bir defaya mahsus olmak üzere alınacaktı.¹⁶⁰

1903 yılına gelindiğinde vergi-i şahsinin yeniden gündeme geldiğini görüyoruz. Bu defa bütçe açığının kapatılması için yeni bir kaynak olarak ortaya çıkan vergi-i şahsi, kalıcı bir vergi olarak gelir kaynakları arasındaki yerini alacaktı. Başta temettü vergisinin yerine getirilmesi düşünülmüşse de daha sonra bundan vazgeçilerek temettü vergisine ek bir gelir vergisi olarak hayata geçmiştir. Aşağıda hukuki düzenlemeleri incelenecek olan vergi-i şahsi, mükelleflere tarh ediliş şekli bakımından gelir vergisi mahiyetinde olmakla birlikte; tüm Osmanlı vatandaşlarına uygulanması yönüyle de bir baş vergisi mahiyetindeydi. Buna karşın 1903 yılındaki ilk uygulamada kazancın bu verginin tarhındaki rolü, yapılan ticari faaliyete karşılık bir vergi almak değil yalnızca vergi miktarını tayin etmekte kullanılması olduğundan; Vergi-i şahsi, vergi miktarının mükelleflerin kazancına göre tayin edildiği bir baş vergisidir.¹⁶¹

20 Ağustos 1903 tarihli nizamname ile yürürlüğe konulan vergi-i şahsiden, “Dersaadet ile vilayat-ı şahanede mütevattın nüfus-u zükurun 18 yaşını ikmal etmiş olanları” mükellef olacaktı.¹⁶² Nizamnamenin ikinci maddesinde; felç ve sakat

¹⁶⁰ Arzu Terzi, “Osmanlı-Yunan Tashih-i Hudud Meselesi Sırasında Başvurulan Bir Mali Kaynak: Vergi-i Şahsi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. Münir Aktepe'ye Armağan*, no: 15, 1997, s. 537.

¹⁶¹ Bunda da temel etken verginin tevzii niteliğidir. Bkz.: Nadir Özbek, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Gelir Vergisi: 1903-1907 Tarihli Vergi-i Şahsi Uygulaması”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, no:10, 2010, s. 63.

¹⁶² Vergi-i Şahsi Hakkında Nizamname, *Düstur*, Tertip 1, c. VII, s. 1064-1067, 26 Cemazıylevvel 1321, 20 Ağustos 1903.

olanlar, herhangi bir geliri olmayan aceze, birinci ve ikinci sınıf mükellef olup 70 yaşını geçmiş olanlar, binbaşından düşük rütbedeki subaylar ve silah altındaki asakir-i şahane erleri vergi-i şahsiden muaf tutulmuşlardır.

Mükelleflerin ödeyeceği vergi miktarı üçüncü maddede yapılan sınıflandırma ile belirlenmişti. Buna göre; tüm mükellefler sekiz sınıfa ayrılmış, bu sınıflar da toplam mükellef nüfusunun belirli yüzdeler esas alınarak gelir gruplarına ayrılmasıyla belirlenmişti. Söz konusu prensibe göre tahsili öngörülen toplam vergi, nüfus arasında paylaştırılmıştır. Mesela, toplam mükellef nüfusunun %50'si en alt gelir sınıfı olan birinci sınıfı teşkil ediyordu. Söz konusu sınıfların ödeyecekleri vergi miktarları; birinci sınıf 5 kuruş, ikinci sınıf 10 kuruş, üçüncü sınıf 20 kuruş, dördüncü sınıf 40 kuruş, beşinci sınıf 60 kuruş, altıncı sınıf 80 kuruş yedinci sınıf 100 kuruş olarak belirlenmiştir. (Bkz.: Tablo 2)

Tablo 2: Vergi-i Şahsi Mükellef Sınıfları ve Vergi Miktarları	
Vergi Miktarı (kuruş)	Sınıf
5	1, Nüfusun %50'si
10	2, Nüfusun %20'si
20	3, Nüfusun %12'si
40	4, Nüfusun %8'i
60	5, Nüfusun %5'i
80	6, Nüfusun %2'si
100	7, Nüfusun %2'si
	8, Nüfusun %1'i
Kaynak: Vergi-i Şahsi Hakkında Nizamname, Düster , Tertip 1, c. VII, s. 1064-1067, 26 Cemazyilevvel 1321, 20 Ağustos 1903	

Sekizinci yani en yüksek vergi ile mükelleflerin teşkil ettiği sınıfsa kendi içinde yine aynı şekilde yedi sınıfa ayrılarak, bu sınıfı oluşturan toplam mükellef sayısı da yüzdelik dilimlere bölünmüş, değişen miktarlarda vergi belirlenmiştir. (Bkz.: Tablo 2.1)

Tablo 2.1 Sekizinci Sınıfın Alt Sınıfları	
Vergi Miktarı(kuruş)	Sekizinci sınıfa dahil olanların
150	%30'u
200	%20'si
300	%20'si
400	%15'i
500	%10'u
750	%3'ü
1000	%2'si
Kaynak: Vergi-i Şahsi Hakkında Nizamname, Düstur , Tertip 1, c. VII, s. 1064-1067, 26 Cemazyilevvel 1321, 20 Ağustos 1903	

Yapılan sınıflandırmaya göre köylüler birinci sınıfa dahil edilirken, şehir ve kasabalarda yaşayanların iki günlük kârları esas alınarak diğer sınıflara dağıtılması öngörülmüştür. Mükelleflerin bu sınıflara dahil edilmesinde; kazalarda mal müdürlerinin, livalarda muhasebecilerin ve vilayet merkezlerinde defterdarların başkanlığında toplanacak komisyonların yapacağı çalışmalar etkili olacaktı. Altıncı maddede ise mevzu bahis sınıflara ve vergi miktarlarına ilişkin itiraz hakkı mükelleflere verilmiştir. Son olarak vergi-i şahsi tahsilatı her sene Mart ayında gerçekleşecekti.

Nizamnamenin on ikinci maddesinde mükelleflerin vergiyi ödememesi durumunda, gayrimenkul alış, satış, kiralama ve intikal işleriyle, mürur tezkiresi, pasaport alınması gibi işlemlerinin yapılmayacağı belirtilmiştir.

1903 ve 1904 yıllarında vilayetlere gönderilen tahriratlarla nizamnamenin uygulanmasına başlanılmıştır. Vilayetlerden gelen cevaplarda, nizamnamenin uygulanmasını mümkün olmadığı ve iptal edilmesi yönünde cevaplar gelmiştir. Gerekçe olarak da nizamnamenin bölgesel şartlara uygun olmadığı belirtilmekteydi.¹⁶³

Vilayetlerden gelen tüm uyarılara rağmen tahsilatta ısrarcı olunması Yemen, Bingazi, Arnavutluk gibi yerlerde örnekleri görülen ayaklanmaların çıkmasına neden olmuştur. Sosyal olayların baskısı üzerine Osmanlı bürokrasisi içinde vergi-i şahsiye yönelik tartışmalar gerçekleşmiş, maliye tahsilin devamında ısrarcı olurken, Dahiliye Nezareti ise verginin lağvını talep etmiştir. Neticede, mevcut durumun sürdürülebilir

¹⁶³ Özbek, a.g.e., s. 134.

olmaması nedeniyle vergi-i şahsi için bazı değişikliklerin yapıldığı yeni bir talimatname hazırlanmıştır.¹⁶⁴

19 Temmuz 1905 tarihinde yürürlüğe konulan talimatnameyle yapılan en büyük değişiklik, önceki nizamnamede vergi-i şahsiyle mükellef olan köylülerin kapsam dışına alınmış olmasıydı.¹⁶⁵ On sekiz yaşından itibaren başlayan mükelleflik de yirmiye çıkartılarak, yirmi ile yetmiş yaşları arasındaki tüm Osmanlı vatandaşları vergi-i şahsi ile mükellef olmuşlardır. İkinci maddede vergiden muaf olanlar sıralanmıştır. Köylü halk haricinde vergiden muaf olanlar şöyledir; mekatib-i aliye talebeleri, talebe-i ulum, mahalle imamları, papazlar ve rahipler, felçli ve sakatlar ve iki gözü kör olanlar.

Üçüncü maddede mükellefler üç sınıfa ayrılarak ödemeleri gereken vergi miktarları belirlenmiştir. Yeni düzenlemede vergi miktarları belirlenirken ikamet edilmekte olunan idari birimin büyüklüğü de hesaba katılarak bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Aşağıdaki tabloda gösterildiği üzere; birinci sınıfa mensup olan mükellefler 15 ile 35 kuruş arasında, ikinci sınıfa mensup olanlar 70 ile 200 kuruş arasında değişen miktarlarla mükellef olmuşlardır. Üçüncü sınıf yani zenginler olarak tanımlananlar ise 400 kuruş vergiyle mükelleftirler.

Tablo-3		
1905 Tarihli Talimatnamede Mükellef Sınıfları ve Vergi Miktarları		
Sınıf	Vergi Miktarı (Kuruş)	
1	15	Kaza merkezlerindeki zürraın gayrı esnaf ve saireden
	25	Liva merkezlerindeki zürraın gayrı esnaf ve saireden
	35	Vilayet merkezlerindeki zürraın gayrı esnaf ve saireden
2	70	Kazalarda çiftlik sahipleriyle toptan ticaret edenlerden
	150	Livalarda çiftlik sahipleriyle toptan ticaret edenlerden
	200	Vilayetlerde çiftlik sahipleriyle toptan ticaret edenlerden
3	400	Ağniyandan
Kaynak: Vergi-i Şahsi Hakkında Nizamname, Düstur , c. VIII, s. 259-263, 16 Cemazeyilevvel 1323, 19 Temmuz 1905		

¹⁶⁴ A.e., s. 137.

¹⁶⁵ A.e., s. 138; Vergi-i Şahsi Hakkında Nizamname, **Düstur**, c. VIII, s. 259-263, 16 Cemazeyilevvel 1323, 19 Temmuz 1905.

Yapılan düzenlemelerle birlikte yeni haliyle uygulanmaya başlanan vergi-i şahsi, yine de itiraz ve şikayetlere konu olmaya devam etmiştir. Küçük esnaf gibi düşük gelirli kesimlerin yanında çiftlik ve emlak sahipleriyle ticaretle uğraşanlar da vergiden şikayetçi olmaktaydı. Söz konusu şikayetlerin yoğunlaştığı noktaysa vergi sınıflarının yetersizliği olmuştur.¹⁶⁶

Vergiye karşı imparatorluğun birçok bölgesinden itirazlar yükselmekteydi. 1905 ve 1906 yıllarında Prizren'deki itirazlar, toplu dükkân kapama eylemine dönüşmüş ve tehlikeli bir hal almaya başlamıştı. Kosova valisi olayların büyümesinden endişe duyarak, Bâbîâli'den vergi-i şahsinin tahsilinin bir süre için ertelenmesini talep etmiştir. Kosova dışında; Trabzon, Sivas Kayseri ve birçok vilayette de benzer itirazlar meydana gelmiştir.¹⁶⁷ İtirazların odaklandığı nokta olan mükellef sınıflarının yetersizliği Maliye Nezareti tarafından dikkate alınarak vergi-i şahsi talimatnamesinde bu konuda değişiklikler yapılmasına karar verildi. Maliye komisyonu, Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi ve Meclis-i Vükela yeni talimatname üzerinde çalışarak bir layiha hazırladılar.¹⁶⁸

18 Nisan 1906 tarihli talimatnameyle en büyük şikâyet konusu olan mükellef sınıflarının yetersizliği konusunda iyileştirilmeye gidilmiştir. Yeni talimatname ile vergi-i şahsi mükellefleri üç sınıfa ayrılmış bunlar da memurlar çiftlik ashabı ve diğer mükellefler olarak belirlenmiştir. Memurlar ve çiftlik sahipleri haricindeki mükellefler, üç günlük kazançlarına göre derecelendirilerek 21 sınıfa ayrılmıştır. Vergi miktarları 10 ile 3000 kuruş arasında değişmekle birlikte, sınıflandırmaya esas teşkil eden üç günlük kazanç derecelendirmesi de 19 ile 3000 kuruş arasında değişmektedir. Memurların vergisi ise bir senelik maaşlarından aidat ve ianet çıkarıldıktan sonra, kalan miktarın 356 ile bölümünden elde edilecek sayının 3 ile çarpılmasıyla hesaplanıyordu. Son olarak çiftlik sahiplerinin ödeyeceği vergiyse 5 sınıfa ayrılmış ve tahrir değerlerine göre derecelendirilmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Özbek, **a.g.e.**, s. 139.

¹⁶⁷ **A.e.**, s. 140-141.

¹⁶⁸ **A.e.**

¹⁶⁹ **A.e.**, s. 144.

Tablo-4 1906 Tarihli Düzenlemede Çiftlik Sahiplerinin Ödeyeceği Verg-i Şahsi Miktarı	
Vergi Miktarı (kuruş)	Tahrir Kıymeti
50	1000 liraya kadar
100	2000 liraya kadar
200	4000 liraya kadar
400	6000 liraya kadar
600	6000'den fazla
Kaynak: Nadir Özbek, İmparatorluğun Bedeli: Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet (1939-1908), Boğaziçi Üniversitesi yay., İstanbul 2015	

Vergi miktarları ve sınıflandırmalarda yapılan değişiklikler haricinde vergi-i şahsinin tahsil ve tarihine ilişkin cari işlemlere yönelik bazı düzenlemeler de bu talimatnamede yer almıştır. Burada konumuz açısından en önemli değişiklik, şikayet ve protestoların kaynağı olması nedeniyle, sınıflandırmalara yönelik yapılanlardır; ancak yeni talimatname de itirazların son bulmasını sağlayamamıştır.

1906 tarihli talimatnamenin ardından vergi-i şahsiye yönelik muhalefet devam etmiştir. Özellikle Erzurum'da vergi-i şahsiye yönelik başlayan protestoların gittikçe büyümesi ve devletin başka bölgelerinde de benzer olayların yaşanmaya başlamasıyla vergi-i şahsiden vazgeçilmesi gündeme gelmiştir.

Yaşanan toplumsal itirazların yanında hazırlıkları devam eden Temettü Vergisi Nizamnamesi de vergi-i şahsinin lağvında etkili olmuştur. Aşağıda açıklanacağı üzere Osmanlı Devleti'nin 1903 yılında geliştirdiği kazancı vergilendirme siyaseti 1907 yılına gelindiğinde çökmüştü. Osmanlı Devleti, 1903 yılındaki siyasetini terk edip, temettü ergisini daha düzenli bir hale getirerek esas kazanç vergisi olarak yerli yabancı tüm gelir sahiplerine uygulamayı düşünmüştür. Böylece 23 Mart 1907 Tarihli irade ile vergi-i şahsi lağvedilmiş,¹⁷⁰ hemen ardından 4 Nisan 1907 tarihinde ise Temettü Vergisi Nizamnamesi yürürlüğe konulmuştur.

¹⁷⁰ A.e., 151.

2.4 İlk Müstakil Temettü Vergisi Nizamnamesi (1907)

1903 yılında temettü vergisiyle ilgili yeni bir döneme girilmişti. Yabancıların sahip olduğu muafiyetler nedeniyle temettü vergisi ödemeye yanaşmamaları nedeniyle devlet bu sorunu çözmek adına bazı adımlar atacaktı. Mevzubahis meseleyle ilgili teşebbüslere Patent Vergisi başlığında değinmiştik. 1903 yılındaysa bu teşebbüsler tekrar başlayacaktı. Ancak bu defa temettü vergisinin de lağvedilerek yerine vergi-i şahsi uygulanması öngörülmüştü. Böylece devletin kazancı vergilendirme siyaseti; yabancıların patent vergisiyle, Osmanlı vatandaşlarının ise vergi-i şahsi ile mükellef olduğu yeni bir döneme girmiştir.

Maliye komisyonundan padişaha iletilen teklif üzerine, 7 Ağustos 1903 tarihli iradeyle temettü vergisi lağvedilerek yerine vergi-i şahsinin getirilmesi, patent vergisinin de uygulanması için gerekli müzakerelerin başlatılması kararı çıkmıştır. Ancak daha sonra temettü vergisinin tamamen kaldırılmasından vazgeçilerek yalnızca “ahaliyi kurâdan alınan” temettü vergisi kaldırılmıştır. Böylece vergi-i şahsi de temettü vergisinin yerine getirilmek yerine ona ek yeni bir gelir vergisi olma hüviyeti kazanmıştı.¹⁷¹ Patent vergisiyle ilgili müzakerelerin de başarısız olduğunu bu meselenin 1907 yılında yürürlüğe konulan Temettü Vergisi Nizamnamesinin ardından da gündeme gelmesinden anlıyoruz.¹⁷²

Vergi-i Şahsi denemesinin başarısızlığının ardından temettü vergisinin daha nizamlı bir hale getirilmesi konusuna yoğunlaşmıştır. Vergi-i şahsi yürürlüğe girmeden evvel bu meseleye yönelik çalışmalar vardı. Kâtip Mehmet Esad Bey’in 29 Mart 1903 tarihli mütalaası bunlardan biridir.¹⁷³ Bu mütalaa, içeriği bakımından 1907 nizamnamesinin prensiplerine benzerliği düşünüldüğünde; bürokrasinin temettü vergisine dair öngördüğü değişimin anlaşılması açısından önemlidir.

Temettü vergisinin yıllık ortalama beş yüz bin liralık getirisinin olması gerekenin çok altında olduğunu belirten Mehmet Esad Bey, bunun sebebini verginin “*tevzi usulüyle muayyen bir miktar üzerinden*” alınmasına bağlıyor. Bu nedenle yıllık iki bin lira kadar kazancı olan ve yüz lira vergi vermesi gereken zenginlerin ancak 30 lira

¹⁷¹ BOA, İ.HUS, 108/39; Nadir Özbek, *a.g.m.*, s. 60.

¹⁷² Üçüncü Bölümde bu dönemde meseleyle ilgili yabancı devletlerle yapılan müzakereler açıklanacaktır.

¹⁷³ BOA, Y.PRK.AZJ, 46/21.

kadar vergiyle mükellef olduklarını da ekliyor. Bu gibi zengin şahısların ve işletmelerin, nisbi usul üzerine tarh olunacak bir temettü vergisiyle mükellef tutulmaları halinde; ödemeleri gereken miktarda vergilendirilebileceklerini belirten Esad Bey, nispetlerin iyi ayarlanması durumunda fukaranın da zarara uğramayacağını ve devlet gelirlerinin de artacağını ifade etmiştir. Sözüünü ettiği değişimlerin gerçekleşmesi içinse Avrupa’da kazancın belirlenmesi için uygulanan birçok yöntemin incelenerek, Osmanlı Devleti için uygun olan bir yöntemin uygulanmasını önermiştir. 1907 nizamnamesinin esasları incelendiğinde Esad Bey’in önerilerinin cevap bulduğu görülüyor. Nizamnamenin doğrudan Esad Bey’in mütalaasının etkisiyle hazırlandığını iddia edemeyiz ancak bu mütalaa, başta da belirtildiği gibi bürokrasinin temettü vergisiyle ilgili planlarına dair genel bir fikir vermektedir.

1906 yılında vergi-i şahsinin kaldırılmasının ardından tekrar gündeme gelen temettü vergisi meselesi üzerine, Hazine-i Celile tarafından hazırlanan Temettü Vergisi Nizamnamesi layihası Şûrâ-yı Devlet maliye dairesinde görüşülmüştü. Şûrâ-yı Devletin hazırladığı 31 Ocak 1907 tarihli mazbatada;¹⁷⁴ temettü vergisinin tarh ve tahsili hakkında ayrıntılı bir nizamname veya talimat olmamasına da dikkat çekilerek, yeni nizamname layihasının esas olarak uygun bulunduğu belirtilmekteydi. Bunun yanında layihanın bazı esaslarının da değişikliğine yönelik görüş bildirilmişti. Layihanın dördüncü maddesinde yer alan maktu miktarların dört yerine üç sınıfa ayrılması önerilmiş, ayrıca mükelleflerin bulunduğu şehir ve kasabaların büyüklüğüne göre farklı sınıflara ayrılması da adalete aykırı bulunarak bu prensibin terk edilmesi istenmiştir.¹⁷⁵ Son olarak, erzak ve tarık müteahhitlerinin de maktu yerine nisbi olarak vergilendirilmesi uygun görülmüştür. Mazbata görüşülmek üzere layihayla birlikte Meclis-i Mahsusa’ya havale edilmiş, 20 Şubat 1907 tarihli mazbatada, meclis-i mahsusa da esas olarak kabul etmekle birlikte Şûrâ-yı Devletin öngördüğü değişikliklerin yapılmasını talep etmiştir.¹⁷⁶

¹⁷⁴ BOA, Y.A.RES, 144/9 lef 2.

¹⁷⁵ Bu husus ileride birçok soruna yol açacaktı. Üçüncü bölümde bu prensibin yokluğu nedeniyle ortaya çıkan sorunlar açıklanacak. 1914 yılında yayımlanan Temettü Vergisi Kanun-ı Muvakkatindeyse bu prensibin uygulanmaya başlandığını göreceğiz.

¹⁷⁶ BOA, Y.A.RES, 145/12 lef 2.

Şûrâ-yı Devletin talep ettiği değişikliklerin yapılmasının ardından layihanın son hali Sadrazam tarafından 23 Mart 1907 tarihli tezkire ile padişahın onayını sunulmuştur.¹⁷⁷ II. Abdülhamid tarafından da onaylanan nizamname 4 Nisan 1907 tarihinde yürürlüğe konulmuştur.¹⁷⁸ Böylece, Osmanlı Devleti ilk kez kazancın harici göstergelerini esas alan bir gelir vergisi uygulanmaya başlanmıştır.¹⁷⁹

Nizamname resmî olarak yürürlükte olsa da vilayetlere gönderildikten sonra buralardan gelen görüşler neticesinde tadil edilmesi gündeme gelmiştir. Tadil kararında özellikle Vilayât-ı Selâse maliye komisyonunda alınan kararlar etkili olmuştur. Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, komisyonun görüşleriyle beraber nizamnamenin uygulanması için gerekli olan tadile ilişkin kendi mütalaasını da Maliye Nezaretî'ne iletmıştır. Tadilatın yanında komisyonun İngiliz ve diğer yabancı temsilcileriyle yapılan müzakere çerçevesinde, tadili üzerine çalışılan nizamnamede teklif edilen iyileştirmeler yerine getirilirse, nizamnamenin yabancılara uygulanması konusunda mutabık kalındığını da ifade etmiştir.¹⁸⁰

Hüseyin Hilmi Paşa ve maliye nazırının mütalaalarında yapılmasını teklif ettiği değişiklikler, görüşülmek üzere Şûrâ-yı Devlet mülkiye dairesine havale edildi. Öngörülen değişikliklerden en önemlisi, nisbi temettü vergisinin dükkânların beyan edilen kira bedeli üzerinden değil tahrirlerle belirlenmiş olan emlak değerleri üzerinden alınmasıdır.¹⁸¹ Diğer bir değişiklik ise nizamnamenin dördüncü maddesindeki maktu sınıflara “sınıf-ı mahsus” adıyla dördüncü bir sınıfın en üst vergi dilimi olarak eklenmesidir. Yine dördüncü maddeyle ilgili olarak; maktu vergi ile mükellef olanların, dahil oldukları vergi sınıfında belirlenen vergi miktarının, senelik kazançlarının %3'ünü aştığını ispat etmesi halinde sınıflarının düşürülmesi, yıllık gelirleri üçüncü sınıfa ait vergi miktarının da altındaysa bu miktarın yarısıyla mükellef olmalarını ifade eden bir fıkra eklenmesi teklifi yapılmıştır.¹⁸²

¹⁷⁷ BOA, Y.A.RES, 145/12 lef 1.

¹⁷⁸ Temettü Vergisi Nizamnamesi, **Düstur**, 1. Tertip, c. VIII, s. 658-664, 25 Safer 1324, 4 Nisan 1907

¹⁷⁹ 4 Nisan 1907 tarihli nizamname yayımlanmasına rağmen uygulamaya geçmeden tadil edildiğinden ayrıntılı bir inceleme yerine gerçekleşen değişiklikleri açıklamak daha doğru olacaktır. Daha sonra tadilen kaleme alınan 21 Aralık 1907 tarihli Temettü Nizamnamesinin incelemesine yer verilecektir.

¹⁸⁰ BOA, İ.ML, 79/62 lef 4.

¹⁸¹ Bu değişiklik özellikle önemlidir çünkü üçüncü bölümde değineceğimiz nizamnameye yönelik şikayetlerin büyük kısmı bu yeni prensipten kaynaklanıyordu.

¹⁸² BOA, İ.ML, 79/62 lef 3.

Şûrâ-yı Devlet teklif edilen değişiklikleri uygun bulmuş, meclis-i mahsusa tarafından da onaylanan layiha padişaha sunulmuştur. 21 Aralık 1907 tarihinde, Dersaadet hariç tüm Vilayetlerde ve yerli yabancı tüm mükelleflere uygulanmak üzere yürürlüğe konmuştur.¹⁸³

Yirmi üç maddeden oluşan nizamnamenin¹⁸⁴ birinci maddesinde, temettü vergisinin tanımı yapılarak; vilayet, liva ve kaza merkezleriyle, nüfusu iki binden fazla olan yerlerde bulunan “erbab-ı ticaret, sanat ve hîrfet” temettü vergisiyle mükellef tutulmuştur. İkinci maddede de iskele, istasyon ve vilayet merkezlerinde şoselerde bulunan han, kahvehane ve misafîrhane gibi işletmelerle, ambarlardan temettü vergisi alınacağı belirtilmiştir. İkinci maddedeki en önemli hüküm “müessesat-ı sînaiyenin” birinci maddede belirtilen iki bin nüfus şartının dışında bırakılarak, nerede olurlarsa olsunlar temettü vergisiyle mükellef olmalarıdır. Böylece, bulundukları bölgeden bağımsız olarak büyük kazançlar sağlayabilen fabrikaların temettü vergisinden muaf olmasının önüne geçilmiştir.

Üçüncü maddede temettü vergisinden muaf olanlar sayılmıştır. Liste hayli uzun olmakla birlikte başlıcaları şöyledir; devlet okullarında ve özel okullarda “ulûm, sanayi ve el sine” eğitimi alan öğrencilerle mekteplerin tüm çalışanları, yazarlar, kaza, nahiye ve köylerde bulunan doktor ve eczacılar, resmi ve özel hastane çalışanları, maden imtiyazı sahipleri ve maden işletmeleri, başka vergiyle mükellef olan tütün, müskirat ve pul bayileri. Son kısımda da imtiyaz sahibi işletmelerde aylığı üç yüz kuruştan az olanlarla yaşı on beşten küçük olan işçiler temettü vergisinden muaf tutulmuştur. Dördüncü maddede ise nizamiye ve redif askerlerinin terhis oldukları sene temettü vergisinden muaf olmaları karara bağlanmıştır.

Nizamnamenin en önemli maddesi vergi miktar ve nispetlerinin tayin edildiği beşinci maddedir. Maddenin ilk hükmü vergiyi belirleyecek komisyonlarla ilgilidir. Buna göre; temettü vergisi vilayet merkezlerinde defterdar ve vergi tahsil müdürlerinden, liva merkezlerinde muhasebeci, vergi ve tahsil memurlarından, kazalarda ise mal

¹⁸³ BOA, İ.ML, 79/62 lef 7; Temettü Vergisi Nizamnamesinin Dersaadet'ten Maada Bilûmum Vîlâyat-ı Şahanece Yerli ve Ecnebi Bîlcümle Tüccar ve Sanatkâran Haklarında Tatbikine dair İrade-i Seniye, **Düstur**, 1. Tertip, c. VIII, s. 805-807, 6 Zilkade 1325, 11 Aralık 1907.

¹⁸⁴ Temettü Vergisi Nizamnamesi, **Düstur**, 1. Tertip, c. VIII, s. 798-805, 16 Zilkade 1325, 21 Aralık 1907; nizamnamenin tam metnine Ek 1’de yer verilmiştir.

müdürleriyle, vergi katipleri ve tahsil memurlarından oluşan komisyonlar tarafından belirlenecekti.

Verginin maktu ve nisbi olarak ikiye ayrıldığı beşinci maddede maktu kısım da dört sınıfa ayrılmıştır. Beşinci maddenin birinci kısmında maktu vergi miktarlarını belirleyen cetvelde, meslek gruplarına ve sınıflara göre değişen miktarlarda vergiler yazılmıştır. (Bkz.: Tablo-5) Cetvelde en fazla vergiyle mükellef olanların banker sarraf, toptancılar ve makinalı sanayi işletmeleri olduğu görülüyor. Maktu cetvelde şehirlerin büyüklüğüne ve iktisadî gelişmişliğine göre bir ayrıma gidilmemesi önemli bir eksiklik. Bu yönüyle temettü nizamnamesi daha önce yabancılara uygulanmak üzere hazırlanan patent nizamnamesinin bile gerisindedir.

Beşinci maddenin ikinci kısmı nisbi temettü vergisine ayrılmış, bu kısım da üçe ayrılmıştır. İlk kısımda maktu kısma dahil olmayan şirketlerle, yine maktu cetvelinde ve üçüncü maddede zikredilmeyen meslek sahiplerinin; faaliyetlerini gerçekleştirdikleri dükkân, ofis ve imalathane gibi çalışma yerlerinin tahrirlerde kaydedilmiş olan emlak değerinin %3'ü nispetinde vergiyle mükellef tutulmuşlardır. Nisbi vergiyle ilgili fıkranın ikinci kısmında imtiyazlı şirketlerin çalışanları, üçüncü kısımda da erzak ve tarık müteahhitleriyle aşâr mültezimlerinin temettü vergileri tayin edilmiştir.

Nizamnamede, işletmeler çalışanlarının temettü vergisinin ödenmesini sağlamakla mesul tutulmuştur. Yedinci, sekizinci ve on üçüncü maddelerdeki düzenlemeye göre; işletme sahibi çalışanlarının isimlerini beyan edecekler, mal memurları da bu beyannameleri inceleyecektir. Çalışanların vergileri işletme sahiplerine tebliğ edildikten sonra verginin zamanında ödenmemesi durumunda işletme sahibine uygulanacak yaptırımlar on üçüncü maddede belirlenmiştir. Böylece bir nevi kayıt dışı istihdamın da önüne geçilerek vergi kaçırmaya da bir tedbir alınıyordu.

Dokuzuncu ve onuncu maddede mükelleflerinin itiraz hakları düzenlenmiştir. Mükelleflere, vergi tebliğinden sonra on gün içinde itiraz etme hakkı verilmiştir. Onuncu maddede ise itirazların nasıl gerçekleştirileceğine dair usul açıklanmıştır. Böylece temettü vergisiyle ilgili olarak ilk kez mükelleflere yasal bir itiraz hakkı verilmiştir.

Tablo-5 21 Aralık 1907 Tarihli Temettü Vergisi Nizamnamesi'nde Maktu Vergiler				
Sınıf-1 Mahsus (Kuruş)	1. Sınıf (Kuruş)	2. Sınıf (Kuruş)	3. Sınıf (Kuruş)	
5000	3000	1500	750	Bankerler ve muamelat-ı sarrafiye ile meşgul şirket ve şahıslar ve toptan alışveriş eden her nevi emtia ve zahire ve üzüm ve incir ve saire tacirleriyle bu misülli muameleatla iştigal eden şirketler
-	400	250	150	Köşe sarrafları taşrada bulunan sarraflara mahsustur.
2500	1500	1000	500	Buhar, su elektrik ve diğer kuva-yı muharrike-i sinaiye ile müteharrik fabrikalar
	500	400	300	Peynir ve sabun ve zeytinyağı ve makarna karhane ve fabrika ve misaraları ve bezirhaneler
	200	150	100	Su değirmenleri {Şehir ve kasaba civarlarında bulunanlardan dahi alınacaktır.}
	75	50	25	Yel değirmenleri {Şehir ve kasaba civarlarında bulunanlardan dahi alınacaktır.}
	500	250	100	Su ve buharla müteharrik cihazlar
	2000	1000	500	Komüsyoncular, kambiyo tellalları ve acenteler
	200	150	100	Emlak alım ve satım tellalları ve emanetçiler
	10	30	20	Münadiler
	300	200	100	Mimarlar ve mühendisler
	150	100	50	Ebniye kalfaları
	100	60	30	Kalemkarlar, dülgere, duvarcı, sıvacı, boyacı, badanacı, mermerci ustaları
	250	150	75	Ticaretgâhlarda ve fabrika ve bilumum imalathanelerde hizmet direktörler
	100	75	50	Ticaretgâhlarda ve fabrika ve bilumum imalathanelerde hizmet eden işbaşılardan ve amele ve hamalardan gayri müstahdeminden
	30	20	10	Ticaretgâhlarda ve fabrika ve bilumum imalathanelerde müstahdem amele ile hususi hanelerde bulunan hizmetkarlardan
	30	20	10	Kereste ve odun kat' eden bıçkıcılarla kömür imal eden ameleden
	30	20	10	Gezici esnaf
	30	20	10	El arabacıları ve hamallar
	50	30	20	Sergici esnafından
	20	15	10	Panayır yerlerinde sergi ve hayvan ticaretiyle meşgul olanlardan ve sergi açarak veya diğer suretle ticaret edenlerden her panayır için alesseviye
	500	300	150	Celeplerden ve hayvanatı saire tüccarından
	40	30	20	Hokkabaz ve hayalci çalgıcıların her birinden
	100	80	40	İki atlı kira binek arabacılarından her araba için
	50	40	20	Tek atlı kira binek arabacılarından her araba için
	40	30	20	İki atlı kira yük arabacılarından her araba için
	20	15	10	Tek atlı kira yük arabacılarından her araba için
	-	-	15	Eşya naklinde müstahdem deveçilerden her deve için
	-	-	10	Eşya naklinde müstahdem beygir ve katırcılardan her beygir ve katır için
	-	-	5	Eşya naklinde müstahdem merkepçilerden her merkep için
	200	100	50	Deniz hamamları belediyeye ait olduğu halde mültezimlerden alınacaktır.
	1000	500	250	Tiyatro kumpanyalarından ve sair lübiyat takımından
Kaynak: Temettü Vergisi Nizamnamesi, Düster , 1. Tertip, c. VIII, s. 798-805				

Nizamnamenin diğer maddelerinde, verginin tebliğ ve tahsil usulleri, vergisini ödemeyenlere karşı alınacak tedbirler ve bu meselelerle ilgili muamele ayrıntılı olarak açıklanmıştır. On birinci maddede temettü vergisinin iki taksit olarak Mart ve Eylül aylarında alınacağı ifade edilmiştir. Yirmi ikinci maddede ise temettü vergisinin tahsilatından emval-i umumiye tahsildarları sorumlu tutulmuştur. Verginin tebliğ edildiği tezkere ve ihbarnameler mükellefe ulaştıktan sonra, Nisan ve Teşrinievvel aylarına kadar borcunu ödemeyen mükellefler hakkında 1902 tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesinde belirtilen yaptırımların uygulanmasına karar verilmiştir.

On sekizinci maddede vergi tezkerelerinin aynı zamanda işletme ruhsatı yerine de geçtiği belirtilerek, tezkeresiz çalışan işletmelerin iki kat vergiyle cezalandırılması kararlaştırılmıştır. Bir sonraki maddede bu gibi işletmeleri ihbar edenlere, ceza olarak alınacak ücretin yarısının ödeneceği belirtilmiştir. Bu sayede vergi kaçırانların ihbar edilmesi için bir ödül sistemi oluşturulmuştur.

Temettü Nizamnamesi uygulanmaya başlandıktan sonra temettü vergisinin, bütçe içindeki payının 1900 yılından beri sürdürdüğü seyri devam ettirerek 1911-12 bütçesinde %1 seviyelerine kadar düştüğü görülüyor. (Bkz.: Tablo 6) Bu düşüşte nizamnameyle ilgili şikayetler ve tahsilat problemleri etkili olmakla birlikte; aşar, ağnam gibi vergilerinin miktarı sürekli artarken temettü vergisinin büyük oranda aynı miktarda tahakkuk etmesi de etkilidir. Devlet varidat arttırmak için büyük oranda kırsal bölgelerin vergisini arttırma yoluna gitmiştir. Bu nedenle vergi yükünün şehirlere kaydırılması hedefine ne ölçüde ulaşıldığı da tartışmalıdır.

Tablo-6		
1909-1913 Yılları Bütçelerinde Temettü Vergisi		
Mali Yıl	Tahakkuk (kuruş)	Bütçe Payı
1909-10	47,217,500	%1,8
1910-11	40,855,200	%1,5
1911-12	31,995,600	%1,1
1912-13	39,740,000	%1,3
ORTALAMA		%1,4
Kaynak: Tevfik Güran, “Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918”, Tarih İstatistikleri Dizisi , c. VII Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2003		

Değınilmesi gereken diğler bir husus da temettü vergisi gelirlerinin hangi bütçelerde yer aldığıdır. Temettü vergisi 1860 yılından itibaren diğler doğrudan vergiler gibi ve merkezi bütçelerde gelir kalemlerinden biri olarak yer almış ve gelirler merkezi hazineye aktarılmıştır.

Yukarıda açıklanan duruma iki istisna olmuştur. Bunlardan ilki 1868 yılında yayınlanan nizamname ile Girit'in özerk bir statüye sahip olmasıyla başlayan süreçle gerçekleşmiştir. 1878 Berlin Kongresi'nin ardından bu statüsü daha da genişleyen Girit idaresine yerel vergi gelirlerini tahsil ve harcama yetkisi de verilmiştir. Bu özerk statünün oluştuğı süreç içerisinde Girit nahiye teşkilatına gelir sağlamak üzere; yeni bir nizamname hazırlanmış, nizamname ile o dönemde temettü vergisinin yerine getirilmek istenen patent vergisi gelirlerinin nahiye teşkilatınca tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁸⁵ Diğler istisna ise İstanbul'da 1910 yılına kadar temettü vergisinin uygulanmamasından kaynaklanıyordu.¹⁸⁶ İstanbul'da esnaf ve tüccardan alınan esnaf tezkiresi 1909 yılında lağvedilmiş, 1910 yılından itibaren de temettü vergisi uygulanmaya başlanmıştır.¹⁸⁷ Esnaf vergisinin kaldırılmasıyla önemli bir gelir kaybına uğrayan Şehremaneti'nin bu açığının kapatılabilmesi için 9 Nisan 1912 tarihinde çıkarılan bir kanun-ı muvakkat ile temettü vergisine %10 ek yapılarak; bunun İstanbul Şehremaneti'nin payı olması kararlaştırılmıştır.¹⁸⁸

Temettü vergisinin İstanbul'da uygulanmaya başlaması bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Bunlardan en dikkat çeken, kendilerinden Şehremaneti'nce arabacı vergisi ve hazinece temettü vergisi alındığı için mükerrer vergi ödediklerini iddia eden arabacı esnafının başlattığı grevdir. Şehremaneti arabacı vergisini 6 Haziran 1864

¹⁸⁵ Yakup Akkuş, "Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform Merkez Taşra Arasındaki İdari Mali İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri (1864-1913)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2011, s. 65.

¹⁸⁶ Yukarıda açıklandığı üzere, emlak ve akar gibi doğrudan vergiler İstanbul'da 1878 yılından itibaren uygulanmaya başlanmış ve gelirleri de merkezi hazineye aktarılmıştır. Temettü vergisi ise uygulanmıyarak esnaf tezkiresi usulü devam etmiş ve bu gelirler şehremanetine bırakılmıştır.

¹⁸⁷ Coşkun Çakır ve Yakup Akkuş, "Osmanlı İstanbul'unda Ticaret", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Ed. Coşkun Yılmaz, c. IV, İBB Kültür AŞ., İstanbul 2015, s. 162

¹⁸⁸ İstanbul Belediyesi'nin Rüşûm-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat, **Düstur**, 2. Tertip, c. IV, s. 442-446; 11 Mart 1915 tarihinde çıkarılan Rüşûm-ı Belediye Kanunu ile bu uygulama ülkedeki tüm belediyelerde geçerli olmuştur. Bkz.: Rüşûm-ı Belediye kanunu, **Düstur**, 2. Tertip, c. VII, s. 466-474; Osman Nuri Ergin, **a.g.e.**, s. 1553.

tarihli nizamnameye istinaden tahsil etmekteydi.¹⁸⁹ 1910 yılında diğer esnaflardan alınan esnaf tezkiresi kaldırılarak temettü vergisi getirilirken, araba vergisi yürürlükte kalmaya devam etmişti. Bu nedenle arabacılar esnafı cemiyeti reisi Hacı Mesud, sadarete yazdığı 21 Ocak 1912 tarihli dilekçede durumu açıklayarak mükerrer vergi uygulamasına son verilmesini talep etmiştir.¹⁹⁰ Taleplerinin yerine getirilmemesi nedeniyle arabacı esnafının başlattığı grev etkili olmuş Şûrâ-yı Devlet durumu tekrar görüşerek, şehremanetinin araba vergisini tahsile hakkı olmadığı kararını 28 Şubat 1914 tarihli mazbatasında ifade etmiştir.¹⁹¹

1913 yılına gelindiğindeyse temettü vergisi gelirlerinin paylaşımında yeni bir döneme girilmiştir. 26 Mart 1913 yılında çıkarılan İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkatı ile vilayetlerin idaresinde bazı değişikliklere gidilmiştir. Söz konusu değişikliklerle vilayet umumi idaresi ve vilayet hususi idaresi oluşturulmuştur.¹⁹² Burada konumuz açısından önemli olan vilayet hususi idarelerine verilen idari ve mali yetkilirdir.¹⁹³ Yeni düzenlemeyle vilayetlerin merkezi bütçelerde yer almayan kendi gelir ve giderleri olacaktı.¹⁹⁴ Söz konusu kanun-ı muvakkat ile vilayet hususi idarelerine tüzel kişilik verilerek bazı yerel hizmetlerin yapılmasına yönelik düzenlemeler yapılması öngörülmüştür. Bu gibi hizmetleri yerine getirmesi için mali kaynağa ihtiyacı olan hususi idarelere, merkezî maliye teşkilatınca tahsil olunan vergilerden pay verilmesi yöntemine başvurulmuştur.¹⁹⁵ Kanun-ı muvakkat ile yapılan düzenlemede doğrudan vergilere ilave edilecek “küsarat-ı munzamanın” vilayet hususi idarelerine bırakılması kararlaştırılmıştı.¹⁹⁶ Ancak bu uygulamanın başarısız olmasının ardından 29 Aralık 1913 tarihinde çıkarılan kanunla doğrudan vergilerden vilayet hususi idarelerine ayrılacak payın merkezi idarece belirlenmesi kararlaştırıldı. Buna göre, temettü

¹⁸⁹ Eshab-ı Hayvanattan Ahz ve İstihsal Olunacak Rüsumat Nizamnamesi, **Düstur**, 1. Tertip, c. II, s. 497-498.

¹⁹⁰ BOA, DH.İD, 77/14, lef 15.

¹⁹¹ BOA, DH.İD, 77/14, lef 12.

¹⁹² Kerim Sarıçelik, **Osmanlı Devleti’nde Vilayet Hususi İdareleri ve Bütçeleri**, Çizgi Kitabevi, 2019, s. 91.

¹⁹³ İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkatı ile vilayetlerin idaresinde gerçekleşen değişimlere dair daha ayrıntılı bir inceleme için bkz.: Nizam Önen ve Cenk Reyhan, **Mülkten Ülkeye Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü 1839-1929**, İletişim yay., İstanbul 2011, s. 311-343; Akkuş, **aynı tez**, s. 90-93; Sarıçelik, **a.g.e.**

¹⁹⁴ Akkuş, **aynı tez**, s. 396.

¹⁹⁵ Sarıçelik, **a.g.e.**, s. 110-111.

¹⁹⁶ **A.e.**, s. 112.

vergisine %5 zam yapılarak bu miktar hususi idare bütçelerine bırakılmıştır. Yapılan değişiklik 16 Nisan 1914 tarihli İrade-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkatına muaddel kanunda da yer almıştır.¹⁹⁷ Sonuç olarak; Mart 1913 tarihinde başlayan süreçle birlikte temettü vergisi, gelirleri yalnızca merkezi hazineye giden bir vergi olmaktan çıkmış ve vilayet hususi idareleri de temettü vergisinden pay almaya başlamıştır.¹⁹⁸

21 Aralık 1907 tarihli Temettü Vergisi Nizamnamesi, 1860 yılından itibaren uygulanmaya başlayan temettü vergisinin ilk kez; tarh ve tahsil usullerinin belirlendiği, vergilendirme tekniği açısından daha detaylı ve gelişmiş bir hale geldiği, bütüncül bir nizamname olması açısından önemlidir. Osmanlı yönetimi kazancı vergilendirme yöntemi olarak ilk kez gelir tespitinde harici göstergeleri, çok kısıtlı da olsa, esas alma yöntemini kullanarak; çağdaş gelir vergisi kanunlarına benzer bir kanun uygulamaya başlamıştır. Nizamnameye kusursuz demek güçtür, özellikle beşinci maddedeki nispetlilik ve adaletsizlikler nizamname uygulanmaya başladığı anda şikayetlerin kaynağı olmuştur. Buna rağmen, başarı ölçütünden bağımsız bir değerlendirme yapacak olursak; temettü vergisi nizamnamesi, 1860 yılından beri kazancı vergilendirme adına yapılan ve uygulamaya koyulan en önemli çalışmadır demek yanlış olmayacaktır.

¹⁹⁷ A.e., s. 114.

¹⁹⁸ Söz konusu bütçeler ve incelemeleri için bkz.: a.e., s. 156-214.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1907 TARİHLİ TEMETTÜ NİZAMNAMESİNİN UYGULAMASI VE KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

21 Aralık 1907 tarihinde ilan edilen Temettü Vergisi Nizamnamesi uygulanmaya konulmasının ardından sıkıntıları da ortaya çıkmaya başlamıştır. Önceki bölümde açıklandığı üzere Aralık ayında ilan edilen nizamname, vilayetlerden alınan görüşler doğrultusunda, Nisan ayında ilan edilen nizamnamenin tadil edilmiş haliydi. Ancak ileride örnekleriyle açıklanacağı üzere bu haliyle de sayısız soruna ve şikâyetle konu olmuştur. Bu sorunlar bizzat nizamnamenin içeriğinden kaynaklanıyordu. Mükelleflerin yıllık kazançlarının ve vergi miktarlarının tespiti ve tayini için düşünülmüş sınıflandırmalar ya yetersizdi ya da mantıklı bir nispet gözetmiyordu. Bu bölümün ilk kısmında nizamnameye ilişkin itirazların neden kaynaklandığı ve ne gibi eleştiriler getirildiği açıklanacaktır.

Diğer bir sorun da nizamnamenin yabancılara uygulanması meselesidir. Kapitülasyonlar nedeniyle bazı imtiyazlar elde etmiş olan devletlerin vatandaşları, bir gelir vergisi ödemekten de muaftılar. Önceki yıllarda patent vergisiyle bu kimseler vergilendirmeye tabi tutulmak istenmiş ancak bu girişimler başarısız olmuştu. Temettü Vergisi Nizamnamesi de ilanının ardından yabancılara uygulanmak istenmişti. Bu süreç ikinci kısımda ele alınacaktır.

Son olarak arşiv belgelerinde göze çarpan en büyük sorunlardan biri Rum tebaanın temettü vergisine olan muhalefeti idi. Aslında Rumların diğer Osmanlılardan farklı bir sorunu yoktu. Onlar da nizamnamenin içeriğinden kaynaklanan adaletsizlik ve nispetsizlikler nedeniyle itiraz ediyorlardı. Ancak Yunanistan kendi vatandaşlarının vergiyle mükellef olmadıklarını iddia ettiği gibi, Yunan konsoloslar da Osmanlı vatandaşları Rumları temettü vergisini ödememeleri yolunda teşvik ediyorlardı. Rum tebaa ve Yunan tüccarların yoğun olarak bulundukları, Batı Anadolu liman kentleri ve Sela-nik gibi Rumeli şehirlerinde bu mesele nedeniyle devlet, temettü vergisi tahsilinde büyük sorunlar yaşamıştır. Tezin bu kısmında bahsedilen sorunlara ilişkin örnekler ve devletin bunlara karşı önlemleri değerlendirilecektir.

Temettü vergisiyle ilgisi sıkıntılarının temel nedeni doğrudan nizamnamenin kendisi olduğundan sorunun temelli çözümü için yeni bir nizamname gerekliliği hem Osmanlı aydınları hem de bürokrasisi tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Bu istekler mantıklı bulunmakla birlikte mevcut nizamnamenin uygulanamaz bir mahiyette olması düşünüldüğünde yeni nizamnamenin ilanına geç kalınmıştı. Bu gecikmede, detaylarına ileride yer verilecek olmakla birlikte, devletin yabancılarla temettü vergisi meselesinde anlaşmadan yeni bir nizamname yapmak istememiş olması en büyük etken olmuştu. Ancak kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılmasının ardından zaten hazırlanmış olan yeni nizamname 13 Aralık 1914 tarihinde ilan edilmiştir. Son olarak bu nizamnamenin içeriği açıklanarak ne gibi iyileştirilmeler yapıldığı açıklanmaya çalışılacaktır.

3.1 Temettü Vergisi Nizamnamesine Yönelik Eleştiri ve İtirazlar

Nizamname yürürlüğe girdikten sonra bazı vilayetlerin temettü vergisi tahsilatında görülen azalma, hükümetin dikkatini çekmiş ve bunun neden kaynaklandığı maliye sorularak durumun tetkik edilmesi istenmişti. Tahsilatta azalma görülen vilayetlerden biri de Ankara'ydı. Ankara valisi, temettü vergisinin tahsiline dair bilgi verdiği telgrafta; Kırşehir sancağının önceki sene 189 bin 572 kuruş olan temettü vergisi tahsilatının 170 bin 945 kuruşa, Çorum sancağında ise yaklaşık 292 bin kuruş olan tahsilatın 92 bin kuruşa düştüğünü belirtiyordu. Nizamnamenin maktu ve nisbi kısımlarındaki dengesizliklerden ötürü bu durumun tüm vilayette gerçekleşeceği ve vilayetin toplam temettü vergisi tahsilinde büyük bir azalma olacağını ifade ediyordu. Özellikle verginin tayininde mükelleflerin kazançlarının değil dükkânlarının kıymetlerinin esas olmasını eleştirerek bu prensibin vergilendirmede adaletsizliklere neden olduğunu belirtiyordu.¹⁹⁹

Ankara vilayetinden gelen bu şikayetler ve vergide görülen azalma üzerine Sadrazam, Maliye Nezareti'nden durumu incelemesini istemiştir. Maliyenin cevabı temettü vergisinin hazırlanışında vergi tarh şekillerine yönelik yürütülen mantığa dair önemli detaylar içeriyor. Dükkân kıymetlerinin vergi tarhında esas alınmasına ilişkin, ilk olarak kira bedelinin esas alınması düşünülmüşse de kiracıyla mal sahibi arasında

¹⁹⁹ BOA, BEO, 3301/247505 lef 3.

anlaşma yapılarak düşük kira bedelleri gösterilebileceği endişesinden dolayı “kıymet-i tahririyenin” esas alındığı anlaşıyor. Ancak görüldüğü üzere bu uygulama da başka sorunlara yol açıyordu.

Nizamnamenin nisbi kısmında görülen bu sorun kazancın vergilendirilmesinin önüne geçtiği gibi başka adaletsizliklere de neden oluyordu. Maktu kısımdaki asgari vergi miktarları göz önüne alındığında, bu kısma dahil olan maaşlı çalışanlar ustalarından veya iş yeri sahiplerinden daha fazla vergiyle mükellef olabiliyorlardı. Bu nispetsizliğin ortadan kaldırılması için nisbi kısma da *hadd-i asgari* koyulması uygun bulunarak buna göre; dükkân kıymetleri, kaza merkezlerinde nüfusu iki binden fazla olan yerlerde 750 bin, livalarda 10 bin, vilayet merkezlerinde 15 bin kuruştan az ise kazalarda 22.5, livalarda 30 ve vilayet merkezlerinde 45 kuruş asgari vergi miktarları belirlenmiştir.²⁰⁰

Maliye Nezareti de yukarıda söz edilen açıklamasında bu düzenlemeye atıfta bulunarak, bu yeni düzenlemenin tüm vilayet defterdarlıklarına tebliğ edildiğini ve Ankara valisinin şikayetlerine konu olan sorunu çözeceğini yazıyordu. Ancak ileride bu uygulamanın da başka sorunlar doğurduğu görülecektir.

Maliyenin açıklamasıyla ilgili diğer ilginç bir nokta da temettü vergisinin sermayesi ve kazancı yüksek olan şirket ve şahısları hedef aldığı belirtilmesidir. Bu nedenle Ankara gibi iktisadi ve ticari olarak çok gelişmemiş yerlerde temettü vergisinde azalmalar görülebileceği²⁰¹, Selanik, İzmir gibi gelişmiş şehirlerde ise temettü vergisi tahsilatının artmasının beklendiği; böylece ülke genelinde temettü vergisinde bir azalma olmayacağı ifade ediliyordu. Maliyenin bu yaklaşımı vergilendirmede büyük sermayelerin hedef alındığı ve vergi yükünün nispeten fakir olan bölgelerden ülkenin zengin kesimlerine kaydırılmaya çalışıldığı yönünde değerlendirilebilir. Ancak gezici esnaf, değirmenciler gibi kısıtlı gelirleri olan meslek kollarının da temettü ver-

²⁰⁰ BOA, BEO, 3287/246458 lef 3.

²⁰¹ BOA, BEO, 3301/247505 lef ; bu belgede ayrıca; Ankara’da önceki senelerde tahsilatın daha fazla gerçekleşmesinin nedeni olarak ise daha önce bu verginin bir nizamnamesi olmadığından, mükelleflerin gelirlerinin tahmin edilerek vergi tarh olunması gösteriliyor. Bu durumun da birçok şikâyetle neden olduğu belirtilmekte ve bu kanunla hem hazinenin hem de mükelleflerin hakkını temin edeceğini ifade ediyor. Bu beklentilere rağmen ileride mükelleflerin eski usule dönmeyi tercih ettikleri görülecektir.

gisiyle mükellef olmasının yanında; bir de bu kesimlerle daha yüksek gelire sahip mükelleflerin aralarında nizamnameyle bir adalet sağlanamadığı düşünüldüğünde, söz konusu hedefin gerçekleşmediği ortaya çıkıyor.

Son olarak maliye nazırı temettü nizamnamesinin yeni bir nizamname olması dolayısıyla uygulandıkça görülecek sorunlar ve elde edilecek tecrübeler neticesinde yapılacak düzenlemelerle daha iyi bir hale geleceğini belirtmiştir. Gerçekten de süreç içinde vilayetlerden ve kamuoyundan gelen şikâyet ve eleştiriler nizamnamede düzenlemeler yapılmasını sağlamıştır.

Kanununun hazırlandıktan sonra uygulamasının tecrübelerle şekillenmesi durumu da eleştirilerden payını alıyordu. Selanik Maliye Müfettişi Faik Nüzhet, Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Dergisi'nde yayınlanan temettü vergisiyle ilgili makalesinde bu sorunu dile getirmiştir. Hatta diğer birçok kanunda olduğu gibi; temettü kanunun da Avrupalılardan kopyalandığını, ancak bunların uygulamasına yönelik süreçlerin Avrupa'da olduğunun aksine üzerine çok düşünülmeyişini, Osmanlı'nın kendine has durumlarının hesaba katılmadan uygulanmaya çalışıldığını, sorunların da bundan kaynaklandığını belirtmiştir.²⁰²

Sivas valisi maliyeye gönderdiği telgrafta nizamnamenin uygulanamaz olduğunu belirterek idare meclisinin eski usule göre vergi tarhı yapacağını ifade etmiştir. Maliye ise Sivas vilayetinden bildirilen sorunları haklı bulsa da irade-i seniyye ile tatbikine emrolunmuş bir nizamnamenin ancak yine aynı şekilde uygulanmasının ertelenebileceği belirtilerek, nizamnameye göre hareket edilmesini emretmiştir.²⁰³ Halep vilayeti ile de benzer bir olayın yaşandığını görüyoruz. Yine Halep vilayetinden de nizamnamenin uygulanmaya devam edilmesi ve karşılaşılan sıkıntıların bildirilmesi istenmiştir.²⁰⁴ Bunlar gösteriyor ki maliye, nizamnamenin uygulanmasında ısrarcı olarak sorunları somut olarak görmek ve buna göre hareket etmek istiyordu. Maliye nazırının, Ankara vilayetindeki vergi tahsilatına dair Sadrazama yazdığı mütalaasında da yine tecrübeden bahsetmiş olması da bunu doğruluyor.

²⁰² Faik Nüzhet, "Temettü Vergisi", *Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, C. I No: 3, İstanbul 1909, s. 291.

²⁰³ BOA, BEO, 3340/250441.

²⁰⁴ BOA, BEO, 3512/263338.

1909 yılında temettü vergisinin uygulanması tebliğ edilmiş olan tüm vilayetlere yönelik gerçekleştirilen muhaberat da bu bağlamda değerlendirilebilir. 7 Mart 1325 tarihli telgrafla vilayetlerden;²⁰⁵ tadilen kaleme alınan temettü vergisi nizamnamesinin uygulanıp uygulanmadığı, uygulanıyorsa tevziatın ne kadar olduğu, bu miktarın önceki usule göre fazla mı eksik mi olduğu, eksikse bunun sebepleri ve uygulanmaya başlanmadıysa kaç ayda başlanabileceği soruluyordu.²⁰⁶ Bu telgraf sonrası vilayetlerden gelen cevaplar, temettü vergisinin uygulanmasında yaşanan sıkıntıları açıkça ortaya koymaktadır.

Nizamnameyle ilgili şikayetlerin özellikle 5. Madde üzerinde yoğunlaştığı görülüyor. Mükelleflerin nisbi ve maktu olarak ikiye ayrıldığı ve vergi yüklerinin tayin edildiği bu maddenin her iki kısmı da eleştirilerin hedefi olmuştur.

Maktu kısımdaki sınıflandırmaların yetersiz olması sebebiyle birbirlerine göre aralarında büyük gelir farklılıkları olan mükellefler aynı sınıfa dahil olabiliyordu. Bu hem yüksek gelirli olanların gereğinden az vergi ödemesine hem de düşük gelirli olanların mağduriyetine yol açıyordu. Sigortacılıkla uğraşan Onik Efendi'nin yaşadıkları nizamnamenin maktu kısmındaki sorunlara dair açık bir örnektir. 1914 yılında kendisine haddinden fazla temettü vergisi tarh edildiği şikayetiyle duruma itiraz eden Onik Efendi, Ankara İdare Meclisi'nden olumsuz yanıt almasının ardından Şûrâ-yı Devlet'e bir mektup yazarak mağduriyetinin giderilmesini istiyordu. Şûrâ-yı Devlet Onik Efendiyi haklı bulmuşsa da onun gelirini ve mesleğini nizamnamede karşılayan bir sınıf olmasından, aynı zamanda temettü vergisinden muaf da olamayacağından ancak maliyeye beşinci maddenin tadil edilmesi gerektiğini belirtmekle yetinmiştir.²⁰⁷ Daha sonra beşinci madde tadil edilirken bu olay Maliye tarafından dikkate alınmıştır.²⁰⁸

Maktu kısımla ilgili diğer bir itiraz da İşkodra vilayetinde meydana gelmişti. İşkodra Valisi, 10 Nisan 1908 tarihli telgrafında Tiran'daki esnafın üçüncü sınıftaki vergi miktarının kendilerine çok ağır geldiğini söyleyerek ayaklandığını bildiriyordu.

²⁰⁵ Telgraf; Musul, Halep, Suriye, Beyrut, Trablusgarp, Hüdavendigâr, Konya, Ankara, Aydın, Adana, Kastamonu, Sivas, Bitlis, Erzurum, Mamurat-ül-Aziz, Van, Trabzon, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Edirne, Yanya, İşkodra vilayetleriyle, Karesi, Biga, Bingazi, Çatalca, Zor, İzmir mutasarrıflıklarına gönderilmiştir.

²⁰⁶ BOA, BEO, 3515/263580 1ef 1.

²⁰⁷ BOA, ŞD, 1371/27.

²⁰⁸ BOA, BEO, 4297/322251.

Tahrir işlemleri yeni tamamlanan İşkodra'da temettü vergisi ilk kez uygulanacaktı. Buna alışık olmayan esnafsa vergiyi fazla bularak ayaklanmıştı. Vali durumu anlattıktan sonra verginin İşkodra'da uygulanmasının ertelenmesini istemiştir.²⁰⁹ Durum Meclis-i Vükela'ya intikal etmiş, daha önce tahriri tamamlanmadığı için İşkodra'da temettü vergisinin ertelenmesi uygun görülmüşse de tahriri tamamlanmış olan vilayette yeniden bir erteleme yapılması, adaletsizlik olacağı nedeniyle uygun görülmemiştir. Meclis kararında; temettü vergisinin tarhının yeniden ve çok hafif suretle, ahalinin kudretine göre yapılmasını, tahsilatta ise kesinlikle şiddete başvurulmamasını belirtmiştir.²¹⁰ Karar 18 Nisan 1908 tarihli telgraflarla, sadaret tarafından maliye ve İşkodra vilayetine bildirilerek, gerekli tedbirlerin alınması istenmiş ve kesinlikle esnafın toplanıp gösteri yapmasına izin verilmemesi belirtilmiştir.²¹¹

Nisbi kısımdaysa; düşük kıymetli dükkânlarda iş yapanların yanlarında çalışanlardan daha az vergi ödemesi, dükkân kıymeti ne kadar az olursa olsun o derece az vergi tarh edilmesi gibi dengesizliklere bir çözüm olarak getirilen asgari sınır miktarları, bu sefer başka bir soruna neden olmuştu. Çok düşük sermayelerle işletilen, yıllık gelirleri hayli kısıtlı olan mükellefler, bu yeni uygulamadan sonra tahammüllerinin çok üzerinde vergilerle yükümlü olmuşlardır. Bu kimselerin dükkân kıymetlerinin de düşük olduğu göz önüne alındığında asgari sınır getirilmeden evvelki uygulama onlar için daha adil görünmektedir.

Hüdavendigâr Vilayetinde, arzuhalci esnafı söz konusu uygulama nedeniyle kudretlerinin çok üzerinde bir vergiyle mükellef oldukları gerekçesiyle şikâyetle bulunmuşlardır. Vilayete yapılan şikâyet üzerine tahsilata devam edilmesi nedeniyle Meclis-i Mebusan'a bir mektup yazarak durumlarını açıklamış ve vergilerinin tenzilini istemişlerdir.²¹² Bu olayın ardından vilayete tekrar şikâyetle bulunarak Meclis-i Mebusan'dan bir cevap gelene kadar tahsilatın durdurulmasını istemişlerdir. Vilayet Meclisi durumu defterdarlığa ve vergi müdürlüğüne sorarak açıklama istemiş, alınan cevapta; yapılan muamelenin nizamname ve Maliye Nezareti'nin emirleri gereği olduğu

²⁰⁹ BOA, BEO, 3304/247796, lef 2.

²¹⁰ BOA, BEO, 3880/290964, lef 1.

²¹¹ BOA, BEO, 3880/290964, lef 2; BOA, BEO, 3304/247796, lef 1.

²¹² BOA, DH.MKT, 2860/28, lef 1.

ve hukuksuz bir uygulama olmadığı belirtilmiştir.²¹³ Vilayet esnafın şikayetini 19 Ocak 1909 tarihli telgrafta Dahiliye Nezareti'ne bildirmiş ve ne yapılması gerektiğini sormuştur.²¹⁴ Dahiliye ile Maliye Nezaretleri arasında gerçekleşen muhaberatda Maliye Nezareti, mevcut emirlerin ve nizamnamenin yürürlükte olduğunu ve uygulamaya devam edilmesini belirtmiştir.²¹⁵ Sonuç Dahiliye tarafından 29 Haziran 1909 tarihli telgrafla Hüdavendigâr Vilayeti'ne bildirilmiştir. Dahiliye'nin telgrafında dikkat çeken bir ayrıntı vardır. Dahiliye, mevcut emirlerin uygulanmasını bildirirken yanında, temettü nizamnamesindeki adaletsizliklerin giderilmesi için Meclis-i Mebusan'da çalışmaların devam ettiğini şimdilik mevcut uygulamalara bağlı kalınmasını belirtmiştir.²¹⁶

Bahsedilen adaletsizliklere yönelik eleştiriler vilayetlerden gelen telgraflarda detaylı şekilde ifade olunmuştur. Mesela Trablusgarp vilayetinden gelen telgrafta yalnızca nisbi ve maktu kısımlarla ilgili değil yerel iktisadi gelişmişliğin dikkate alınmaması da sorunlardan biri olarak ifade edilmişti. Bölgede sermayeleri pek az olan sebze ve bakkal gibi esnafların, Dersaadet'tekilerle karıştırılmaması gerektiği, buradaki dükkân kıymetlerinin pek cüzi olduğu, buna nazaran Maliye'nin hadd-i asgari emrinin uygulanması üzerine birçok şikâyetin ortaya çıktığı belirtilerek, nizamnamenin bu kısmının vilayette uygulanmasının imkânsız olduğu yazılmıştır.²¹⁷ Benzer ifadeler Ceza-yir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nden gelen telgrafta da görülüyor. Ayrıca bu vilayette gelen şikayetlerin maliyeye bildirildikten sonra cevap alınamamasının üzerine itiraz edenlerin vergilerinin dükkân kıymetlerinin yüzde üçüne indirildiği, etmeyenlerin ise malienin emri doğrultusunda vergilendirildiği belirtilmiştir. Vilayette şikayetlerin nedenli yoğun olduğu Maliye'den bir emir beklemeden yapılan bu uygulamadan anlaşılmaktadır.²¹⁸

Şikayetlerin tehlikeli boyutlara vardığı ve nümayişlerin olduğu vilayetler de vardı. Halep ve Ankara'dan, Sadrazamın telgrafından evvel alınan telgraflarda, bu vi-

²¹³ BOA, DH.MKT, 2860/28, lef 2.

²¹⁴ BOA, DH.MKT, 2860/28, lef 3.

²¹⁵ BOA, DH.MKT, 2860/28, lef 4.

²¹⁶ BOA, DH.MKT, 2860/28, lef 5.

²¹⁷ BOA, BEO, 3515/263580, lef 6.

²¹⁸ BOA, BEO, 3515/263580, lef 8.

layetlerde nümayişlerin olduğu ve nizamnamenin uygulanmasında ısrar edilirse bir fenalık olabileceği belirtiliyordu.²¹⁹ Sadrazamın vilayetlerde temettü vergisi hakkındaki şikayetleri öğrenmek istemesi de bu gibi olaylar ardından ortaya çıkmış olmalıdır.

Vilayetlerden gelen bu gibi örnekler çoğaltılabilir. Hemen hepsi aynı sorunları dile getiriyor, maktu ve nisbi kısımlardaki nispetsizlik, belirsizlik ve eksiklikler nedeniyle bu nizamnamenin uygulanmasının imkânsız olduğu ifade ediliyordu. Bunun yanında bu muhaberatın incelenip genel olarak sorunların Sadrazama sunulduğu bir raporda sorunlara yönelik çözümler de önerilmiştir. Bunlar; maktu cetvelinin genişletilmesi, nizamname maddelerine bazı eklemeler yapılması ve kaza veya vilayet merkezi gibi unsurların kazancı belirlemede kıstas kabul edilmemesi gibi tadil mahiyetinde önerilerdir. Vilayetlerden cevapların gelip durumun netleşmesinin ardından maliye nazırı sıkıntıları Sadrazama arz etmiş ve ne yapılması gerektiğini sormuştu. Bu süreçte vilayetlerden gerekli muameleye dair bilgi verilmesi talepleri de devam ediyordu. Maliye Nazırı Sadrazama meseleyi tekrar arz ederek acilen cevap verilmesini talep etmiş, beklenen cevap 25 Haziran 1325 tarihinde gelmiş ve temettü nizamnamesinin uygulanmasının zorunlu olduğunu ve tarh ve tahsilata devam edilmesi gerektiği yazılmıştır.²²⁰

Anlaşılabacağı üzere nizamname yürürlüğe girdiği günden itibaren sorunlara ve itirazlara neden olmuştur. Yine de mevcut yasa mükelleflere kendilerine tarh olunan vergi miktarına itiraz etme hakkını veriyordu. Buna göre; tarh edilen verginin senelik kazancının yüzde üçünden fazla olduğunu ispat edenlerin vergileri, tarh edilen miktarın yarısına indirilecekti. İtirazlarını belediye meclisleriyle, bulundukları mahallin ticaret odalarının meclislerine yapacak olan mükelleflerin talepleri, bu meclislerce değerlendirilerek bir karar verilecekti.²²¹

Vergilere yönelik itirazlara dair işlemler de ayrı bir sorun olarak ortaya çıkıyordu. Kendilerine tarh edilen vergi miktarına itiraz edenlerin sayısı o denli çoktu ki;

²¹⁹ BOA, BEO, 3515/263580, lef 11.

²²⁰ BOA, BEO, 3575/268117

²²¹ Temettü Vergisi Nizamnamesi, **Düstur**, 1. Tertip, c. VIII, s. 798-805, 8 Kanunuevvel 1323, 21 Aralık 1907 Bkz.: 9. ve 10. Madde.

meclisler bu işlere yetişemiyor, itirazların karara bağlanmaması neticesinde de tahsilata başlanamıyordu. Nizamnamenin hali ve yukarıda uygulamalarıyla ilgili anlatılanlar düşünüldüğünde bu durum şaşırtıcı değildir. Hal böyle olunca, itirazları değerlendirecek olan meclislerle maliye arasında sıkıntılar da yaşanıyordu. Buna örnek olarak; 1911 ve 1912 yıllarında İstanbul’da yaşanan bu tür iki olaydan bahsedebiliriz.

1911 yılında Şehremini ile Maliye arasında gerçekleşen yazışmalarda, meclis üyelerinin uzun mesailerle, itirazları sonuçlandırmak için çalıştığı görülüyor. Ancak maliye bir türlü tamamlanamayan bu işin bir an evvel bitirilmesini sürekli biçimde talep etmiştir. Ayrıca Kadıköy dairesinde fukaranın itirazları karara bağlanıp vergisi tahsil edilirken, zenginlerin ise itirazlarının bilerek değerlendirilmeyip ertelendiği iddia edilmiş, işin bu nedenle aksadığı ifade edilmiştir.²²² Bu sözlere hayli içerlemiş görünen meclis başkanıysa bu iddiaları reddetmekteydi.²²³ İddiaları kesin olarak kanıtlayacak başka bir veri olmadığından bunların kesinlikle gerçek olduğunu söylemek güç görünüyor. Ancak Osmanlı’da, daha önce de açıklandığı üzere, yalnızca temettü vergisinde değil tüm vergi tahsilatlarında ve tevzi işlemlerinde güçlü kesimlerin bu güçlerini kullanarak ayrıcalıklar elde edebildiği düşünüldüğünde bu tarz olayların temettü vergisi için de yaşanmış olması şaşırtıcı olmazdı.

1912 yılında temettü vergisiyle ilgili itirazların birikmesi ve şikayetlerin görüşülüp karara bağlanamaması nedeniyle, İstanbul valisi tarafından ayrı bir heyet oluşturularak bu itirazların karara bağlanması fikri gündeme gelmişti. Maliyeyse, bu işin İdare Meclisleri’nin görevi olduğunu belirterek meclis azalarının fazladan bir gün yalnızca bu iş için toplanarak sorunun çözülmesini emretmiştir. Ayrıca muvazzaf olmayan azanın bu olağanüstü toplantı için yüz kuruş yevmiye alması uygun bulunurken muvazzaf olanlar için buna gerek görülmemiştir.²²⁴ Neticede bu işlerin tamamlanması için İstanbul idare meclisinden iki azâ işler tamamlanıncaya kadar sürekli olarak görevlendirilmiştir.²²⁵

²²² BOA, DH.İD, 64/12, lef 2.

²²³ BOA, DH.İD, 64/12, lef 4 Meclis başkanı azanın uykularından dahi fedakarlık ederek gece gündüz çalıştığını, bu iddiaların meclisin haysiyetini yaraladığını ve haksız olduğunu belirtmekte.

²²⁴ BOA, DH.İD, 54-2/29.

²²⁵ BOA, DH.İD, 54-2/34.

İtirazların yarattığı sorunlar İstanbul'a özel değildi, Maliye Nezareti'nden Dahiliyeye yazılan telgrafta durumun ülke genelinde de aynı olduğu görülüyor.²²⁶ Hatta Halep Vilayetinde dört senedir işlem görmeyen itiraz evrakı nedeniyle 148 bin kuruş miktarındaki verginin tahsil edilemediği anlaşılmaktadır.²²⁷ Maliye bu gibi durumlar karşısında, söz konusu telgrafında dahiliyeden vilayetlere itirazlara ait işlerin hızlandırılması ve çözüme kavuşturulması hakkında tebligat yollamasını istemiştir. Görevini hakkıyla yapmayan memurların da Nizamnamenin onuncu maddesi gereğince cezalandırılmasını talep etmiştir.²²⁸

Farklı yıllarda yaşanan olaylardan verilen bu örnekler ilk ve son değildir. İtirazlardan kaynaklı sorunların, Osmanlı bürokrasisini sürekli meşgul ettiği belgelere yansımıştır. Ancak Halep'teki gibi çok uzun süreler bu işlerin tamamlanamaması durumu azınlıkta görünüyor. Her vergi tarhi döneminde bu gibi itirazlar vuku buluyor, Maliye de itirazların bir an evvel tamamlanması için Dahiliye'den vilayetleri uyarmasını istiyordu. Burada sorulması gereken; "öyleyse nizamnamedeki sıkıntılar neden çözülmüyordu?"

Aslında 1911 yılının Mart ayında sorunların temel kaynağı olarak görünen beşinci maddenin tadili için kanun teklifi verilmişti. Teklifte, beşinci maddenin yukarıda örnekleriyle açıklanan sorunlarına değinilerek söz konusu maddenin değiştirilmesi gerektiği ifade ediliyordu. Ayrıca nizamnamenin esasen tamamen değiştirilmesi gerektiğinden bahsedilen kanun teklifinde, yeni kanunun onaylanması ve tatbiki hayli zaman alacağı gerekçe gösterilerek bu geçici çözümün kabul edilmesi talep edilmiştir.²²⁹

Buna göre beşinci maddenin ikinci yani nisbi kısmının ilk fıkrasına yeni bir fıkra eklenecekti.²³⁰ Bu yeni fıkra ile temelde, iş sahiplerinin vergisi yanlarında çalışanların ödediği vergiden daha az olamaz ilkesi benimseniyordu. Gerçekten de temettü

²²⁶ BOA, DH.İD, 64/29.

²²⁷ BOA, DH.İD, 64/50, lef 2.

²²⁸ BOA, DH.İD, 170/2, lef 4.

²²⁹ BOA, ŞD, 444/4, lef 4.

²³⁰ Eklenmesi teklif edilen yeni fıkra: "Kendi hesaplarına olarak icra-ı sanat ve ticaret eyleyen kimsele-
rin verecekleri temettü vergisinin miktarı kısm-ı maktu cetveli mucibince ticaretgâh ve fabrika ve bilu-
mum imalathanelerde hizmet eden iş başlıardan ve amele ve hamalların gayrı müstahdeminden alınacak
temettü vergisi miktarından hiçbir surette dun olmayacak ve şayet böyle kendi hesaplarına icra-ı ticaret
ve sanat eyleyenler alel-devam üçten ziyade memur veya amele istihdam etmekte iseler bunların vere-
cekleri temettü vergisinin hadd-i asgarisi ticaretgâhlarda ve fabrika ve bilumum imalathanelerde hizmet

nizamnamesinin nispetsizliği ve tamamıyla değiştirilmesi gerektiği bu tekliften de anlaşılabilir. Çünkü asıl maksadı kazancı vergilendirmek olan bu vergi kanununda böyle bir ilke belirlenmesi, kazancın vergi tayininde yeterince dikkate alınmadığını göstermektedir. Ancak sürekli şekilde adaletsizliğinden bahsedilen nisbi kısmın böyle geçici bir tedbirle düzenlenmesi, en azından ilk olarak mükellefler arası adaletin sağlanmak istendiğini gösteriyor. Böylece tahsilatta görülen sorunların da giderilerek hazinenin de yararı düşünülmüş olmalıdır. Zaten kanun teklifinde de nizamnamenin tamamen baştan yapılması gerektiği ve bu fıkranın geçici bir çözüm olduğunun ifade edilmiş olması da bunu doğruluyor.

Teklif önce Şûrâ-yı Devlet'te görüşülmüş ve buradan değişikliğin yerinde olduğu yönünde karar çıkmıştır. Daha sonra Sadrazam tarafından onaylanmak üzere Meclis-i Mebusan'da görüşülmesi için Meclis başkanına sunulmuştur. Meclis başkanı ise tüm ülkede uygulanmasında görülen sıkıntılara atıfta bulunarak; nizamnamenin baştan yapılması gerektiğini belirtmiş ve Şûrâ-yı Devlet'te bir aydır görüşüldüğü haber alınan yeni temettü nizamnamesi layihasının görüşülmek üzere Meclis-i Mebusan'a gönderilmesini talep ederek, beşinci maddeye yeni fıkra eklenmesine dair teklifin görüşülmesini reddetmiştir.²³¹

Nizamname maddelerindeki sorunların, nizamname tamamen değiştirilmeden tadil yoluyla düzeltilmesi böylece gündemden kalkıyordu.²³² Yeni nizamname de ancak 1914 yılında *kanun-ı muvakkat* şeklinde yürürlüğe girecekti. Temettü nizamnamesinin tüm aksaklıklarına rağmen neden yenilenmediğine dair 1909 yılında kısa bir süre maliye nazırlığı yapan Rıfat Bey'in açıklamaları önemlidir. Kendisine Meclis-i Mebusan'da işçi kızlardan neden temettü vergisi alındığına dair yöneltilen soruya ayrıntılı

eden direktörlerin mükellef oldukları temettü vergisi miktarı nispetinde olacaktır. Mamafih mevzubahis olan ashab-ı san'at ticaret birinci kısma dahil bulunan mükellefinin temettuat-ı seneviyelerinin yüzde üçünden ziyade bir vergiye tabi tutulduklarını ispat eylemek şartıyla haiz oldukları hak-ı itirazı muhafaza eyleyecekleri gibi temettuat-ı seneviyenin yüzde üçü, üçüncü sınıftan alınan verginin miktarından da dun olduğunu ispat eyleyebilen kimseler dahi iş bu verginin nısfıyla mükellef tutulmak hakkından istifade eyleyebileceklerdir.” şeklindeydi. Bkz.: BOA, a.b.

²³¹ BOA, BEO, 3855/289107.

²³² Ancak İttihat ve Terakki hükümetinin kanun-ı muvakkatlar ile meclisi işlevsiz bıraktığı dönemde bazı değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca kendilerinin temettü vergisiyle mükellef olmadıklarını iddia eden bazı şirket ve şahıslara yönelik veya nizamnamedeki muğlak ifadelerden kaynaklanan sorunların netleştirilmesi için Şûrâ-yı Devlet görüşlerine başvurulmuştur. Bkz.: Tablo-7.

bir cevap veren Rıfat Bey, eleştirilerin haklı olduğunu kabul etmiş ancak nizamnamenin tamamen yenilenmesi gerektiğini ifade etmişti. Buna engel olarak da yabancıardan temettü vergisi alınamamasını göstererek, bu durumda temettü vergisini yenilemenin mantıksız olacağını söylemiştir.²³³

Anlaşılabileceği üzere hükümet zaruri olarak geçici çözümlere başvurmayı istemişse de Meclis-i Mebusan bunu reddetmiş, bunun yerine yeni kanun layihasını görüşmeyi istemiştir. Ancak hükümet, özellikle de Maliye Nazırı Cavit Bey, aynen Rıfat Bey gibi yabancılara uygulanmayan böyle bir verginin, yerli işletmeleri onlarla rekabet edemez hale getirdiğini bildiklerinden yeni nizamnamenin Osmanlı'da iş yapan herkese uygulanmadan yürürlüğe girmesini istememişlerdir. Bu nedenlerle 21 Aralık 1907 tarihli Temettü Vergisi Nizamnamesi, mevcut sorunlu haliyle yıllarca uygulanmış ve ne mükelleflerin ne de devletin memnuniyetini sağlayabilmiştir.

Aşağıda Nizamnamenin uygulanışında karşılaşılan çeşitli sorunlarla Şûrâ-yı Devlet'in kararlarıyla gerçekleştirilen çeşitli düzenlemelere tabloda yer verilmiştir. Tabloda yer verilen düzenlemeler, temettü vergisi ile ilgili yapılan tüm düzenlemelere yer vermek olanaksız olduğundan, yalnızca ne mahiyette düzenlemeler yapıldığına örnek teşkil etmesi açısından önemli görülenleri kapsamaktadır. Mevcut usullerin değişmemesine yönelik kararlar da tabloya dahil edilmemiştir. Ayrıca temettü vergisi ile ilgili itiraz ve düzenlemeler 1914 yılından sonra da devam ettiğinden çalışmanın kapsamı dışına çıkmamak adına, bu tarihten sonraki düzenlemelere de yer verilmemiştir. (Bkz.: Tablo-7)

²³³ Rıfat Bey'in ifadesiyle: "Biz kendimizden alıyoruz, ecnebilere alamıyoruz, onun için biz bu nizamnameyi ısrar eder de tadil edersek, falan edecek olursak, yine hayırlı iş yapmış olmayacağız. Bunu Bâbîâli'ye bidayet-i inkılapta yazdık, süfere ile icabettiği veçhile Hariciye Nezaretince bu muhavere edilsin, patent vergisi esasen kabul edilmiş, ufak bir meseleden dolayı 20-30 seneden beri tehir olunmuş, bunun önü alınsın, patent vergisini alalım, bu halen bir neticeye de iktiran edemediği cihetle, bendeniz temettü vergisi nizamnamesini tadil etmeyi abes görüyorum." Bkz.: **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, c. II, s. 494, 14 Mart 1325.

Tablo-7 Temettü Vergisine İlişkin Diğer Düzenlemeler		
Tarih	Düzenleme	Açıklama
17 Ağustos 1910	Tönbekü bayilerinin temettü vergisinden istisnaları.	Tönbekü bayileri tütün ve pul bayileri gibi, başka bir vergiyle mükellef olduklarından, temettü nizamnamesinin üçüncü maddesine istinaden vergiden muaf tutulması kararı.
14 Mayıs 1913	Ziraat makinelerini kullanarak ziraat yapanlardan temettü vergisi alınmamasına dair düzenleme.	Ziraat makine ve aletlerini kullanan veya kiralayanlardan temettü vergisi alınmasının memlekette ziraatın gelişimini ve makine kullanımını engellediği için Şûrâ-yı Devlet bu kimselerden temettü vergisi alınmaması yönünde karar almıştır.
17 Haziran 1913	İzmir Körfezi Vapur Şirketi'nin gayrimenkullerden elde ettiği gelirlerden temettü vergisi alınması.	Şirketin haiz olduğu vergi muafiyetlerinin yalnızca işletmeye yönelik olması nedeniyle, şirketin sahibi olduğu bina ve arazilerde çalışan esnaftan kira geliri elde ediyorsa bunun vergiye tâbi olması gerektiği ayrıca buralarda büfeci, şerbetçi gibi ticaretle uğraşan şahısların da temettü vergisi ödemesi gerektiği kararı.
23 Ağustos 1913	Bir iş hanını tamamen kiralayıp, dükkânları ayrı ayrı kiraya verenlerle ilgili düzenleme.	Bir iş hanını sahibinden toptan kiralayıp dükkânlarını ayrı ayrı kiralayarak kâr elde eden kimselerin, nisbi temettü vergisiyle mükellef olmalarına ilişkin Islahat-ı Maliye Komisyonu kararı.
4 Ekim 1913	Evlerinde üretim yapan kadınlarla ilgili düzenleme.	Hususi bir üretim yerleri olmayıp, sipariş üzerine evlerinde halı dokuyup satan kadınlardan temettü vergisi alınmaması.
23 Mart 1914	Müteahhit ve mültezimlerle ilgili düzenleme.	Nizamnamede yalnızca erzak ve yol müteahhitleriyle aşar ve rüsumat-ı saire mültezimleri ifadesi geçmesi nedeniyle Şirket-i Hayriye vapurlarının büfelerini kiralayanlardan ve onlara buraları kiraya verenler vergilendirilememektedir. Şûrâ-yı Devlet bu durumun düzeltilmesi için gerekli düzenlemenin yapılması kararını vermiştir. Daha sonra hükümet ilgili maddeyi kanun-ı muvakkat ile değiştirerek sorunu çözmüştür.
3 Mayıs 1914	Taşradaki küçük yerleşimlerdeki üretici ve tüccarlarla ilgili düzenleme.	Maliye, nizamname gereği nüfusu iki binden az olan mahallerde temettü vergisi alınmadığından bu gibi yerlerde büyük üreticilerin ve yüksek sermayeli tüccarların olduğunu belirterek bunların durumunun bir karara bağlanması isteniyor. Şûrâ-yı Devlet; değirmenci, zeytin ve palamut taciri ve sair üreticilerin ve tüccarların yerel ihtiyaçtan fazlasını üretmesi ve ihraç etmesi durumunda temettü vergisiyle mükellef tutulmaları gerektiği kararını vermiştir.
Kaynak: BOA, BEO, 3796/284663; BOA, ML.EEM, 1010/18; BOA, BEO, 4235/317590; BOA, ML.EEM, 1015/6; BOA, ML.EEM, 1017/14; BOA, BEO, 4198/314781; 16 Zilkade 1325 Tarihli Temettü Vergisi Nizamnamesinin Beşinci Maddesinin Üçüncü Fıkrasını Muadil Kanun-ı Muvakkat, Düstur, 2. Tertip, c. VI, s.317		

3.2 Rum Tebaa ve Yunanistan ile Yaşanan Sorunlar

Temettü Nizamnamesinin kendisinden kaynaklı sorunların yanında, Yunanistan hükümeti ve Osmanlı vatandaşı Rumlarla yaşanan sorunların ayrı olarak ele alınması gereklidir. Aslında Rumların temettü vergisine olan itirazlarının gerekçesi diğer Osmanlı vatandaşlarından farklı değildi. Onların durumunu farklı kılan, Yunanistan'ın temettü vergisine olan itirazlarının yanında, Rumları himaye etme girişimleridir. Bu bağlamda yaşanan sorunlar iki başlıkta ele alınabilir. İlki Yunanistan'ın temettü vergisine yönelik itirazı, diğeryse Osmanlı vatandaşı Rumları himaye etmek için yaptığı faaliyetlerdir. Bu bölümde bu iki meseleyi ele alarak Osmanlı Devleti'nin bunlara karşı tepkilerine ve ne gibi önlemler aldığına açıklık getirmeye çalışacağız.

Yunanistan en başından itibaren vatandaşlarının vergiden muaf olduğunu iddia etmekteydi. Yunanistan hükümetinin bu gibi iddiaları temettü vergisi nizamnamesinin ilanından önce de meydana gelmiştir. 1904 yılı Nisan ayında, İzmir Yunan konsolosunun Yunan vatandaşlarını temettü vergisini ödememeleri için teşvik ettiği ve vergi aleyhinde gösteriler düzenlendiği Aydın Valisi tarafından İstanbul'a bildirilmişti.²³⁴ Yaşanan olaylarda kâtip, kavas ve polislerden yaralananlar olmuştur. Olaylar yatıştıktan sonra bir dizi diplomatik yazışma gerçekleşmiş ve Yunan devleti temettü vergisi muafiyetinde ısrarcı olmuştur. Hatta durumu uluslararası bir meseleye dönüştürmek için diğer devletlerin sefaretlerinde de girişimlerde bulunmuştur. Neticede hariciye nazırı, Yunanistan vatandaşlarının temettü vergisinden hiçbir surette muaf olamayacaklarını Atina'ya bildirmiştir.²³⁵ Yine benzer başka olaylar da yaşanmışsa da çalışmanın kapsamı bakımından temettü vergisi nizamnamesinin ilanından sonra yaşanan sorunların üzerinde durulacaktır.²³⁶

²³⁴ BOA, Y.A.HUS, 471/72 lef 2.

²³⁵ BOA, Y.A.HUS, 479/15.

²³⁶ Aşağıda açıklanacak olan, Midilli Mutasarrıflığı'nda Yunan misyonu tarafından temettü vergisine yönelik itirazların da buna benzer bir yönü vardır. Nizamnameye yönelik gerçekleşen itirazın öncesinde de temettü vergisine yönelik yine aynı şekilde itirazlar vardı. Namık Kemal, Midilli Mutasarrıflığı döneminde temettü vergisini ısrarla uygulamaya çalışmış, tahsilat için önemli tedbirler almıştır. Bkz.: Metin Ünver, "Midilli Adası'nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı 1876-1914", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 84.

Yunanistan Temettü Vergisi Nizamnamesi ilanının ardından da muafiyet iddialarını sürdürmüştür. Bu iddiaların ne şekilde gerçekleştiğine dair Midilli Mutasarrıflığında yaşanan olaylar iyi bir önektir. Midilli Yunan konsolosluğu, 1909 yılında mutasarrıflığa Yunanların diğer tüm yabancılar gibi temettü vergisinden muaf olduğunu ve vatandaşlarından temettü vergisi istenilmesini protesto ettiğini bildirmiştir.²³⁷ Konsolosluğun ayrıca Yunan esnafı vergiyi ödememeleri yolunda tahrik ettiği de mutasarrıflık ve vilayet arasında gerçekleşen yazışmalardan anlaşılıyor. Midilli mutasarrıfı vergiye yapılan muhalefete karşı, rüsumat ve ağır ceza ile ilgili olanlar hariç davalarının ertelenmesi yoluna başvurulduğunu, gerekirse borçluların dükkânları önüne jandarma konularak alışverişten men etme yoluna da gidebileceğini vilayete bildirmiştir.²³⁸ Vilayet de durumu Dahiliye Nezareti'ne ileterek Hariciye Nezareti'nin Yunan konsolosluğuna gerekli uyarıyı yapmasını talep etmiştir.²³⁹

Gerçekleşen muhaberat neticesinde Yunan esnafın alışverişten men edilmesine yönelik karar çıktığı anlaşılıyor.²⁴⁰ Bu kararın uygulanmasının ardından Midilli Yunan konsolosluğu, alınan yeni tedbirleri de protesto etmiştir. Protestoda konsolosluk, Yunanların Londra protokolü gereği temettü vergisinden muaf olduğunu iddia ediyordu. Konsolos ek olarak esnafın alışverişten men edilmelerini cebir ve şiddet olarak tanımlayarak, bu davranışların neticelerinden Midilli Mutasarrıflığı'nı sorumlu tuttuğunu ve yapılanları şiddetle protesto ettiğini ifade etmiştir.²⁴¹ Mutasarrıflık ise cevaben; kanuni görevin yerine getirilmekten başka bir şey yapılmadığını, Yunanların temettü vergisinden muaf olmaları gibi bir şeyin söz konusu olmadığını ve yapılan muamelenin Hariciye Nezareti'nin emrine istinaden yapıldığını, borcunu ödemeyenlere defaten tebligat yapılmasına rağmen, borcunu ödemekten hâlâ imtina edenlerin alışverişten men edildiğini konsolosluğa yazmıştır.²⁴² Osmanlı Devleti'nin yasal hakkı olan bir meselede Yunan konsolosluğunun bu ısrarcı tavrı olayın Sadrazama kadar gitmesine sebep olmuştur. Sadarettten Dahiliyeye yazılan tezkirede, Osmanlı Devleti'nin Yunanlardan temettü vergisi almaya hakkı olduğu ve bunun Yunanistan'la imzalanan

²³⁷ BOA, DH.MKT, 2818/88 lef 1.

²³⁸ BOA, DH.MKT, 2818/88 lef 2.

²³⁹ BOA, DH.MKT, 2818/88 lef 3.

²⁴⁰ BOA, DH.MKT, 2868/79 lef 3.

²⁴¹ BOA, DH.MKT, 2868/79 lef 1.

²⁴² BOA, DH.MKT, 2868/79 lef 2.

konsolosluk anlaşmasında da teyit edildiği belirtilerek temettü vergisi tahsiline devam edilmesi istenmiştir.²⁴³

Midilli’de yaşananlar tek olaylar değildi. Değişik tarihlerde ve yerlerde Yunan konsoloslarının temettü vergisine ısrarla muhalefet ettikleri görülüyor. İtiraz etmenin yanında, devletin aldığı tedbirleri de Midilli örneğinde olduğu gibi zor kullanma veya şiddet olarak tanımlayarak şikâyet konusu yapıyorlardı. Bâbîâli böyle durumlarda şikâyetleri dikkate almış ve vilayetlerden açıklama talep etmiştir. Mesela 7 Mayıs 1908 tarihli telgrafta Rumeli müfettişi, Selanik ve Kavala’da Yunanların temettü vergisi için tazyik edildikleri iddialarına karşı; yalnızca evvelce gelen emirler üzerine hukuka uygun şekilde hareket edildiği, cebir ve şiddete başvurulmadığı cevabını vermiştir.²⁴⁴ Benzer başka bir olay Trabzon’da da yaşanmıştır. 1909 yılında, Trabzon’da vergisini ödemeyen Yunanlara karşı alınan önlemler Yunan konsolosu tarafından şikâyet konusu olmuştur.²⁴⁵ Sadaret Dahiliye’ye yine temettü vergisinin tahsiline devam edilmesini bildirdiği gibi, Hariciye’den de Yunan sefaretine Yunanların temettü vergisinden muaf olmadıklarına dair tebligat yapılmasını talep etmiştir.²⁴⁶

Yunan misyonlarının temettü vergisinin tahsilini engellemeye yönelik girişimleri yalnızca resmi makamlara yaptıkları itirazlardan ibaret değildi. Bunların yanında birçok usulsüz girişimde de bulunmuşlardır. Bunların en başında da Osmanlı tebaası-Rumları çeşitli yöntemlerle himaye etme çabaları geliyor. Bu amaçla Osmanlı Rumlarına usulsüz pasaport verildiği dahi görülüyor. Mesela Mersin mutasarrıfı 30 Mart 1907 tarihli telgrafında, bölgedeki Yunan konsolosluğunun Rumlara Yunan pasaportu dağıtarak onları himaye etmeye çalıştığını belirtmekteydi.²⁴⁷

Rumlara usulsüz pasaport verildiğine diğer vilayetlerde de rastlanıyor. Yunan konsolosluklarının bu uygulamasına karşı vilayetler de tedbir almak zorunda kalıyordu. Rumlara verilen pasaportlar nedeniyle Aydın Vilayeti’nde Yunan tüccarların seyahat ederken pasaport ibraz etmeleri yeterli görülmeyerek, umur-ı ecnebiye müdür-

²⁴³ BOA, DH.MKT, 2868/79 lef 4.

²⁴⁴ BOA, BEO, 3361/252004 lef 2.

²⁴⁵ BOA, DH.MUİ, 36-2/24 lef 13.

²⁴⁶ BOA, DH.MUİ, 36-2/24 lef 5.

²⁴⁷ BOA, HR.TH, 345/1.

lüğünde Yunan olduklarını ispat etmeleri istenmiştir. Yine Yunan tüccarlarının temettü vergilerini ödemededen ülkeden ayrılmalarını engellemek için İzmir limanından yaptıkları çıkışlarda temettü vergilerini ödediklerine dair evrakın da ibraz edilmesi zorunlu tutulmuştur.²⁴⁸

Yunan diplomatların Osmanlı Rumlarını himaye ederken vergi tahsilatına doğrudan müdahale ettiği olaylar da yaşanmıştı. 1909 yılının Ocak ayında, Antalya’da temettü vergisi ödemediği için Meclis-i İdare tarafından hakkında haciz işlemi yapılması kararı verilen Mihail adlı esnaf, vergi tahsildarları geldiğinde borcunu ödemeyi kabul etmişti. Vergi memurları diğer esnafların vergi tahsiliyle meşgul olduğu sırada Yunan konsolos vekili yanlarına gelerek Mihail’in Yunan olduğunu ve tahsilatı yapılan verginin kendisine iade edilmesini talep etmiştir. Memurların bunu reddetmesinin ardından memurları hırsızlıkla suçlayarak hakaret eden konsolos vekili, Mutasarrıflığa giderek Yunanların vergiden muaf olduğundan bahisle tahsilat işleminin ertelenmesini istemiştir. Buna karşın mutasarrıfın cevabı ise Yunanların temettü vergisiyle mükellef olduğu ve hükümetin emri doğrultusunda hareket edildiği yönündeydi.²⁴⁹ Aynı konsolos vekilinin daha önce de Rumları temettü vergisine ödememeğe teşvik ettiği Konya vilayetinden bildirilmişti.²⁵⁰ Bu faaliyetler neticesinde Osmanlı oldukları bilinen birçok Rum, Yunan vatandaşı olma iddiasında bulunmaya başlamıştı.²⁵¹

Yunanistan’ın temettü vergisinden muafiyet iddiası Hariciye tarafından yapılan tüm tebliğlere rağmen yıllar boyunca devam etmiştir. Mersin ve Aydın’da gerçekleşen usulsüz pasaport verme hadiselerinin arasında altı yıllık bir süre olduğu düşünülrse hem Yunanistan vatandaşlarının hem de Osmanlı Rumlarının vergi ödememeleri için faaliyetlerinin sürekli devam ettiği açıktır. Bu faaliyetler neticesinde Rumların ve

²⁴⁸ BOA, DH.İD, 63/17 lef 4.

²⁴⁹ BOA, DH.MKT, 2732/66 lef 4.

²⁵⁰ BOA, HR.TH, 364/64 lef1; Konsolos Yorgi Karamercani’nin göz altındaki bir Rum’u kaçırdığı bir olay da gerçekleşmiştir. Konsolos, bir jandarma erini darp eden ve göz altına alınan Yanko(يانقو) adlı bir Rum’u yine onun da Yunan olduğunu iddia ederek, tüm uyarılara rağmen koğuştan çıkarıp mutasarrıf ile görüşmek üzere hükümet dairesinden ayrılmıştır. Onlarla beraber gönderilen jandarma erinin ifadesine göre; yolda Rumca bir şeyler konuşan ikili mutasarrıf paşanın evine geldiklerinde, konsolos mutasarrıfla görüşürken, Yanko tuvalete gitmesi gerektiğini söyleyerek evine gitmiş, çıkmaması üzerine evine giderek Yanko’yu soran jandarma, Yanko’nun annesinden hasta olduğu cevabını almıştı. BOA, HR.TH, 364/64 lef 2.

²⁵¹ BOA, DH.MKT, 2732/66 lef 5.

Yunanistan vatandaşlarının temettü vergisi ödemeleri kronik bir sorun olmuştu. Tahsilatın gerçekleşmesi ancak alışverişten men etme, haciz ve hatta tutuklama²⁵² gibi tedbirlere başvurulduktan sonra oluyordu. Böyle bir ortamda Müslüman halkın Rumlara olan bakışı da değişiyordu.

Osmanlı Rumları, Osmanlı Devlet’inde özellikle de Batı Anadolu’da en büyük sermaye sahibi ve ekonomiyi elinde tutan bir cemaatti. Rumların bir kısmının İktisadi güçlerini Balkan Savaşları döneminde Osmanlı aleyhine kullanması ve Yunanistan’a yardımda bulunması Rumların, bu güçlerinin kırılması anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durumu değiştirmek isteyen Osmanlı yönetimi özellikle İttihat ve Terakki döneminde milli iktisat politikalarına ağırlık vermiştir. Buna yönelik olarak Celal Bayar’ın İttihat ve Terakki’nin kâtib-i mesulü olarak İzmir ve çevresinde yaptığı faaliyetler etkili olmuş ve Rumların ticaretteki payı azalmıştır. Öte yandan halkta da Rumlara karşı bir öfke oluşmaya başlamıştı. Rumların ticaretteki üstünlüğüne karşı halk örgütlenerek Rum tüccar ve esnafları boykot etmiştir. 1913-1914 yılları arasında gerçekleşen boykot gerçekten etkili de olmuştur.²⁵³

Bu boykotu tetikleyen asıl olay Balkan Savaşında Yunanistan’a yapılan Rum yardımları olsa da Rumların vergi vermekten kaçınmaları da halkı etkileyen unsurlardandır. Ticaretten en çok gelir elde eden kimseler olmalarına rağmen temettü vergisi vermemek için Rumların daimî direncine şahit olan Osmanlı Müslüman halkını, Rum esnaf ve tüccarını boykot etmeye teşvik eden sebeplerden birinin de vergi meselesi olduğu yönünde bir yorum yapmak yanlış olmayacaktır.

Sonuç olarak; temettü vergisi uygulanırken Yunanistan’ın şiddetli ve devamlı muhalefeti öne çıkan bir sorun olma özelliği taşıyor. Elbette nizamname adil değildi ve eksiklikleri vardı. Bu nedenle diğer tüm Osmanlı vatandaşları gibi Rumlar da nizamnameye itiraz emiştir. Ancak Yunanistan’ın yalnız kendi vatandaşlarını değil Osmanlı Rumlarını da himayeye ve diğer devletleri de bu yönde teşvik etmeye kalkışması, sorunu diğer yabancı tüccarlarla ilgili sorunlardan ayrı bir noktaya taşımıştır.

²⁵² BOA, DH.HMŞ, 30/15 lef 2 burada Yunan vatandaşlarının vergilerini ödememesi durumunda tutuklanmasının önünde hukuken hiçbir sorun olmadığı Hariciye tarafından Dahiliye’ye bildirilmiştir.

²⁵³ Ahmet Efilöğlu, **İttihat ve Terakki’nin Azınlıklar Politikası**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 120-129.

Yunanistan'ın bu faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına bir saldırı olduğu gibi toplumsal gerginliklerin de oluşmasında etkili olmuştur.

3.3 Temettü Vergisinin Yabancılar Uygulanması Teşebbüsleri

Daha çok kapitülasyonlar olarak isimlendirilen yabancılar tanınan imtiyazlar, Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu zamanlarda bir sorun teşkil etmiyordu. Hatta Osmanlı bu sayede ülkedeki ticareti canlandırarak fiyatların düşmesini, liman şehirlerinin canlı birer ticaret merkezi haline gelmesini hedeflemişti. Klasik dönemde iâşeci bir iktisat politikası yürüten Osmanlı Devleti için bu hamleler mantıklıydı ve hedeflenen başarı da sağlanmıştı denilebilir.²⁵⁴

Yabancılar sağlanan vergi imtiyazları özellikle sanayi devriminin ardından büyük bir sorun halini almıştır. Çok miktarda ürünü hızlı ve ucuza mal eden yabancı üreticiler, bir de bu imtiyazlara sahip olunca yerli üretici bunlarla rekabet edemez hale gelmiştir.²⁵⁵ Osmanlı üretim sektörünün tam anlamıyla gelişmemesinin en büyük sebeplerinden biri de buydu. Son döneminde, Osmanlı Devleti içinde faaliyette olan büyük sermayeli, sanayi ve finans gibi sektörlerin önemli bir kısmı yabancıların elinde bulunmaktaydı.²⁵⁶ Böyle bir durumda yabancıların kapitülasyonlar nedeniyle temettü vergisinden de muaf olması devletin önemli bir gelirden mahrum kalmasına neden oluyordu.

Temettü Nizamnamesinin hazırlık döneminde verginin yabancılardan alınabileceği düşünülüyordu. Maliye müşaviri 1904 yılında yazdığı mütalaada, yeni hazırlanacak olan temettü vergisi nizamnamesinin hem Osmanlı'daki yabancı işletmelere hem de bu işletmelerde çalışan Osmanlı vatandaşlarına uygulanabileceğini belirtmekteydi.²⁵⁷ Bunun üzerine çıkan iradeyle bir komisyon kurularak bu konuda çalışmalara

²⁵⁴ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken yay., İstanbul 2000, s. 41-44; Halil İnalıcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600**, c. I çev. Halil Berktaş, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018, s. 53-58.

²⁵⁵ Ekonomik özgürlük açısından kapitülasyonların neden olduğu diğer bir adaletsizlik de Osmanlı Devleti'nin ithalat, ihracat ve iç ticareti büyük ölçüde kontrol edememesi ve vergilendirememesiydi. Bkz.: Ernest Jackh, **The Rising Crescent Turkey Yesterday Today and Tomorrow**, Farrar & Rinehart, New York, Toronto 1944, s. 78.

²⁵⁶ Bu durum Duyun-ı Umumiye İngiliz temsilcisi Sir Adam Block tarafından da açıkça ifade edilmiştir. TNA, FO, 21312; İlber Ortaylı, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, AÜSBF yay., Ankara 1981, s. 33-36.

²⁵⁷ BOA, İ.HUS, 112/94 lef 1 .

başlanması emrediliyordu.²⁵⁸ Anlaşılacağı gibi daha temettü nizamnamesi hazırlanmamışken bu verginin yabancılardan alınması hedeflenmişti.

Temettü vergisi nizamnamesi ilk ilan olunduğu zaman yabancılara da uygulanması yönünde girişimler başlamış, bu konu sefaretlere bildirilmişti. Devlet artık patent vergisinden vazgeçmiş, yerli yabancı herkese tek bir nizamname uygulamayı düşünmüştü. Zaten temettü vergisi nizamnamesi, daha önce uygulanması düşünülmüş olan patent nizamnamesiyle hayli benzer bir içeriğe sahiptir. Hariciyenin; Rusya, Amerika, İngiltere, Belçika, Fransa ve İtalya sefaretlerine yaptığı tebligat sonrası gelen cevaplarda sefaretler; vatandaşlarının geçmişteki anlaşmalara istinaden bu vergiden muaf olduğunu, Bâbiâli'nin bir nizamname ilan ederek kendileriyle müzakere etmeden, bu işi "olmuş bitmiş" bir şekilde halletmeye çalışmasının yanlış ve bu durumun uluslararası anlaşmalara aykırı olduğunu ifade etmişlerdir.²⁵⁹ Oysa Osmanlı Devleti geçmişten beri bu muafiyetlerin uluslararası hukuka aykırı olduğunu ve kapitülasyonlar verildiği zamanlarda mevcut olmayan vergilerden, bunlara istinaden muaf olunmasının haksız olduğunu iddia etmiştir. Ancak bu meselelerde bir türlü uzlaşma sağlanamamıştı.²⁶⁰ Böylece temettü vergisinin yabancılara uygulanmasına yönelik ilk girişim başarısız olmuştur.

İlk girişimin ardından mesele 1910 yılına kadar tekrar ele alınmamıştır. Bu süreçte de Osmanlı basınında eleştirilerin konusu olmuştur. Temettü Nizamnamesinin içeriğine yönelik kaleme alınan yazılarda, bu verginin yabancılardan alınmaması eleştirilerin hedefi olmaktadır. Eleştiriler genel olarak aynı mahiyetteydi. Temettü vergisi vermeyen yabancı tüccar, esnaf ve üreticinin yerliler karşısında büyük bir avantaj elde ettiği, bu durumun yerli işletmeleri ve ülke ekonomisini mahvettiği, bunun adaletsiz olduğu eleştirilerin temel noktasıydı.²⁶¹

²⁵⁸ BOA, İ.HUS, 112/94 lef 2.

²⁵⁹ BOA, HR.İD, 2077/102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109.

²⁶⁰ Fraşerli Mehdi, **İmtiyazat-ı Ecnebiyenin Tatbikat-i Hazırası**, haz. Fahrettin Tızlak, Fakülte Kitapevi, Isparta 2008, s. 188-189.

²⁶¹ Bu eleştirilerden biri daha siyasi bir içeriğe sahip. Bkz: Fahrül Münir "Temettü Vergisi ve Osmanlı Erbab-ı Ticareti", **Yeni İkdâm**, no. 248, 6Teşrinisani 1326/19 Kasım 1910, s. 2: burada istibdat yönetiminin kötülüğüne atfen bir eleştiri var. Ancak temettü vergisi vazolunurken hükümetin yabancılara uygulanması için girişimlerde bulunduğunu biliyoruz. Başka bir yazıda ise eleştiriler dile getirildikten sonra bir çözüm önerisi sunuluyor. Buna göre; temettü vergisi tamamen kaldırılarak emlak vergisi art-

1910 yılının sonlarına kadar Bâbîâli, kapitülasyonların sağladığı muafiyetlere sahip olmayan devletlerin vatandaşlarının temettü vergisiyle mükellefiyeti meselesiyle ilgilenmiştir. Bu mesele, bazı devletlerin düvel-i muazzamanın sahip olduğu muafiyetlere kendilerinin de sahip olduklarını ve yabancı şirketlerin, çalışanlarının temettü vergisiyle mükellef olmadığını iddia etmelerinden kaynaklanıyordu.

Kaymakamlıklar ve mutasarrıflıklar, sorumluluk alanlarındaki yabancı işletmelerde çalışan Osmanlı, Sırp, Bulgar, Romen vs. uyruklu kimselerin bilinmesi ve mükellef oldukları temettü vergilerinin tayin edilmesi için şirketlerden ve konsolosluklardan isim listelerini talep ediyordu. Bu listeler verilmek istenmediğinde kaymakamlık durumu Maliye'ye, Maliye de Hariciye'ye bildirerek gerekenin yapılmasını talep ediyordu.

Böyle bir olay Romanya ile yaşanmıştır. Romanya sefaretî, Selanik'teki Romanya bankası müdürü ile Beyoğlu'ndaki Romanyalı işletmelerden ve çalışanlardan temettü vergisi istenmesinin haksız olduğunu belirterek; diğer Avrupa devletlerinin vatandaşlarına tanınan hakların, 1878 Berlin Antlaşması ile kendi vatandaşlarına da tanındığını iddia etmiştir.²⁶² Durumun hariciyeye sorulması üzerine verilen mütalaada, Berlin anlaşmasında verilen hakların yalnızca Osmanlı Devleti'ndeki konsolosluk ve sefaretlerin güvenliği ve serbestliği kapsamında haklar olduğu belirtilerek, Romanya vatandaşlarının temettü vergisiyle mükellef olmaları gerektiği ifade edilmiş, bu durum Romanya sefaretine de bildirilmiştir.²⁶³

Vatandaşlarından vergi alınması gerektiğiyle ilgili kararlar Japonya ve İran için de çıkmıştır. Japonya ile ilgili olan karar; bu devletle münasebetler daha geç bir dönemde başladığından, Maliye'nin durumdan emin olamaması üzerine hariciyeden bilgi istemesiyle gerçekleşmiştir.²⁶⁴ İran ile ilgili durum biraz daha farklıdır. Daha önce temettü vergisiyle ilgili bir itirazı olmayan İran, 1909 yılında vatandaşlarının bu vergi-

tırılacak, yabancılar sahibi oldukları dükkânların vergisine yapılan zamlar temettü vergisi açığı kapatılacak. Ayrıca yerli mal sahipleri bu zammı kiralarına yansıtarak yine yabancıardan bu vergi tahsil edilmiş olunacak. Bu öneri ilginç görünse de temettü vergisinin maksadıyla uyduğu söylenemez. Bkz.: Agop Boyacıyan, Temettü Vergisi", **Yeni İkdâm**, no. 345, 12 Şubat 1326/25 Şubat 1911, s.2.

²⁶² BOA, HR.İD, 278/39 lef 2 ve 3.

²⁶³ BOA, HR.İD, 278/39 lef 1.

²⁶⁴ BOA, BEO, 4130/309706.

den muaf olduğunu iddia etmişti. Hariciyeden İran sefaretine yapılan tebligatta, İranlıların hiçbir imtiyaza sahip olmadıkları ve temettü vergisini ödemekle yükümlü oldukları belirtilerek, sorun çözülmüştür.²⁶⁵

Yine diğer bir sorun da Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan vs. gibi muafiyete sahip olmayan devletlerin vatandaşlarının, kendilerini temettü vergisiyle mükellef olmayan milletlerden göstermeleri olmuştur. Bu durumda Devlet sefaretlerden, kendilerine mensup işletmelerde çalışan Osmanlı ve yabancıların isim ve maaşlarını içeren listeleri talep ederek temettü vergisini maaşlarından kesme yolunu gitmiştir.²⁶⁶ Temettü vergisinden muafiyete sahip devletlerin vatandaşları içinse, bu kimselere verginin uygulanması için devletleriyle itilaf gerektiğinden; 1911 senesi için kendilerine dokunulmaması Sadrazam tarafından Maliye Nezareti'ne özellikle belirtilmiştir. Maliyeye yapılan bu tebliğde yabancı devletlerle müzakerelere başlanacağı ve 1912 senesinde itilafın sağlanacağına ilişkin bir beklenti de görülmektedir.²⁶⁷

Mehmet Cavid Bey'in maliye nazırlığı döneminde temettü vergisinin Osmanlı topraklarındaki her esnafa, tüccara ve üreticilere uygulanmasına yönelik müzakereler tekrar başlamıştır. Maliye nazırının 27 Kasım 1910 tarihli tezkiresi devletin müzakerelere tekrar başlamasında etkili olmuştur. Cavid Bey bu yazıda temettü nizamnamesinin sorunlarına ve uygulamasında görülen sıkıntılara değindikten sonra yeni kanun layihasının hazırlandığını belirtmiştir. Ancak temettü vergisinin yabancılara uygulanmamasının, yerli esnaf ve üreticiyi içine düşürdüğü haksız rekabet ortamına nazaran bu kanun layihasının ancak bu muafiyetler ortadan kaldırılırsa Meclis-i Mebusan'a gönderilebileceğini hükümete bildirmekteydi.²⁶⁸

Bu tezkirenin ardından Bâbîâli konuyu tekrar ele almıştır. Hariciyenin, Avrupa'daki Osmanlı sefaretlerinden bulundukları devletlerle temettü vergisine yönelik Osmanlı Devleti'nin taleplerini iletmelerini istemesi ve yeni nizamname layihasının gönderilmesi üzerine müzakereler başlamıştı. Sefaretlerden alınan cevaplarda Hollanda, İtalya, İsveç, Avusturya ve ABD konunun değerlendirileceğini belirtilmiştir. Bu

²⁶⁵ BOA, BEO, 3614/271035 lef 2.

²⁶⁶ BOA, HR.İD, 278/40 lef 6.

²⁶⁷ BOA, HR.İD, 278/32.

²⁶⁸ BOA, HR.HMŞ.İŞO, 206/10 lef 2.

devletler, muafiyetler tüm devletler için kaldırılırsa buna uymak yönünde bir politika izliyorlardı.²⁶⁹ Yani asıl mühim olan İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya ile yürütülen müzakerelerin başarılı olmasıydı.

Almanya ile yürütülen müzakerelerde bazı şartlar öne sürülmüştü. Buna göre, emlak tefrikinde Almanlara çıkarılan zorlukların giderilmesi talep edilmekteydi. Geçmişte Deutsche Bank'ın Edirne şubesinde yapıldığı gibi Almanların ticaret serbestliklerine bir müdahale olmaması da talep ediliyordu. Almanya, taleplerinin yanında bir öneri de getiriyordu. Muafiyetler konusunda, Osmanlı vatandaşları diğer ülkelerde hangi muafiyetlere sahipse bu ülkelerin vatandaşları da aynı muafiyetlere sahiptir gibi bir maddenin anlaşma metnine eklenebileceği öneriliyordu. Eğer bu konuda anlaşılmazsa, Almanya'da resmi görevli Osmanlı zabitan ve memurların sahip olduğu vergi muafiyetlerinin de kaldırılacağı belirtilmişti.²⁷⁰

Rusya ise ilk olarak diğer devletler temettü vergisini kabul ederse kendilerinin bir sorun çıkarmayacağı şeklinde cevap vermiştir.²⁷¹ Ancak yapılan müzakerelerde etkin rol oynamış ve görüşmelerde doğrudan taraf olmuştur. Doğal olarak bu konuda kendinden tamamen bağımsız bir karar alınmasını istememiş olması muhtemeldir. Özel bir komisyon kurularak gönderilen layiha üzerine istişare edileceği, buradan çıkacak rapora göre bir cevap verileceği Osmanlı Petersburg sefaretine bildirilmiştir.²⁷² Mayıs 1911 tarihinde gerçekleşen bu yazışmaların ardından, Ağustos ayında gelen Petersburg sefareti tahriratında; kanunun incelenmesi neticesinde Rusya'nın, İstanbul sefaretine diğer sefirlerin kararlarına göre hareket etmesini bildirdiği görülüyor.²⁷³ Rusya'nın bu konuda şartlar öne sürmediğini ve yalnızca tek başına bu muafiyet haklarından vazgeçmek istemediğinden, diğer devletlere göre hareket ettiğini söyleyebiliriz.

Fransa'nın esas olarak temettü vergisinin vatandaşlarına uygulanmasını kabul ettiği görülüyor. Paris sefaretinden gelen 16 Ocak 1911 tarihli tahriratta, Fransa Hari-

²⁶⁹ Aynı belge, lef 2.

²⁷⁰ A.b., lef 3.

²⁷¹ A.b., lef 2.

²⁷² A.b., lef 3.

²⁷³ A.b.

ciye Nazırıyla yapılan görüşmede, nazırın İstanbul'daki Fransız sefaretine konuyu temel prensipler açısından kabul etmesini bildirdiği ifade ediliyor. 28 Mart 1911 tarihli tahriratta ise Fransa'nın öne sürdüğü bazı şartlar bildirilmiştir. İlk olarak temettü vergisinin tüm yabancılara uygulanması talep ediliyordu. Bunun müzakere edilen tüm devletlerin ortak talebi olduğu görülüyor. İkinci talep ise Osmanlı'ya göç eden Cezayirlilerle ilgili vatandaşlık, ikamet ve çalışma gibi bazı meselelerin tayin edildiği bir anlaşma yapılmıştı.²⁷⁴ Anlaşmanın dokuzuncu maddesine göre, iş için Osmanlı topraklarına gelen Cezayirli de bazı şartlar altında Osmanlı vatandaşı sayılacaklardı. Fransa, Cezayirli temettü vergisi ödemelerinin böyle bir uygulama addedilmemesini talep ediyordu.²⁷⁵

16 Mayıs 1912 tarihli Paris sefareti tahriratındaysa; Fransa hariciye nazırının, bazı sorunlar çıktığını, ancak meselenin hassasiyetle takip edildiğini ve Osmanlı'yı memnun etmeye çalışacağını ifade ettiği bildiriliyordu. Durum aslında bir sorundan öte, diplomatik bir manevra gibi görünmektedir. Fransa, temettü meselesini Osmanlı Devleti ile arasındaki diğer meseleler için bir koz olarak kullanmak istiyordu.

Yapılan müzakerelerde Fransa ve İngiltere hariç tüm devletlerle genel itibariyle uzlaşılmıştı hatta temettü vergisinin Osmanlı ve yabancı herkese uygulanacağına dair tebliğin tarihi, tebliğin ne şekilde yapılacağı ve uygulamanın detaylarına ilişkin bazı bilgiler bile belli olmaya başlamıştı.²⁷⁶ Ancak Fransa ve İngiltere ile yaşanan anlaşmazlıklar diğer devletlerin de vazgeçmesine neden olmuştur.

İngiltere de diğer devletler gibi konunun görüşüleceğini vadetmişti. Meselenin İngiltere ticaret meclisinde görüşülüp kararın bildirileceği, Osmanlı Londra sefaretine bildirilmişti.²⁷⁷ İngilizlerin bu süreçte üzerinde görüşülen layihayla ilgili itirazlarının iki konuda yoğunlaştığı görülüyor. Bunlardan ilki vergi sınıflarına yönelik itirazlardı.

²⁷⁴ Suriye ve Memalik-i Şahanenin Cihet-i Sairesine Muhaceret Eden Cezayirli Hakkında Fransa ile Mümza İtilafname, **Düstur**, 1. Tertip, c. VI, s. 469, 9 Teşrinisani 1305, 21 Kasım 1889.

²⁷⁵ BOA, HR.HMŞ.İŞO, 206/10 lef 3.

²⁷⁶ BOA, HR.HMŞ.İŞO, 206/10 lef 2 Tebliğin 2 lisanda yapılması, temettü vergisini belirleyen meclislere yabancı azaların tayin edilmesi gibi esaslarda anlaşılmıştı. Ayrıca 1912 Mart ayından itibaren uygulamanın başlaması öngörülüyordu. Diğer birçok devletle anlaşıldığı halde İngiltere'nin tavrı nedeniyle işin erteleneceği gerçekleşen muhaberatlarla ifade edilmekteydi.

²⁷⁷ A.b., lef 2.

Nizamnamenin en fazla vergiyle mükellef kıldığı bankacılık, sigortacılık ve uluslararası nakliye gibi sektörler büyük oranda yabancılara ait durumdaydı. Bu nedenle yabancılardan Osmanlılardan daha fazla vergiyle mükellef tutulduğu iddia edilmişti. Yine de İngiliz makamlarının nizamnamedeki yüksek sermayeyi vergilendirme anlayışını mantıklı bulduğu görülüyor. Bu sorunla ilgili İngiliz sefiri, haksız vergi tayinlerine karşı konsoloslukların müdahale edebilmesine izin verilmesini talep ediyordu. Ayrıca büyük şirketlerin yalnızca yönetim merkezlerinin vergilendirilmesini, diğer şubelerinin de ayrı ayrı vergiyle mükellef olmamasını talep etmiştir. İngilizlerin ikinci endişesiyse Osmanlı bürokrasisine güvensizlikle ilgiliydi. Vergi tayini sırasında yapılabilecek adaletsizliklerle, itirazlar olduğunda mahkemelerde Osmanlıların kayırılabilceği gibi endişeler İngiliz yetkililer arasında yapılan yazışmalarda ifade ediliyordu.²⁷⁸

Müzakereler neticesinde bu gibi sorunlar çözülmüştü ve yabancı sefirlerin nizamname layihasını onaylamaları bekleniyordu. Nizamnamenin içeriğine ilişkin uzlaşma sağlanmış olsa da bu defa Fransa ve İngiltere, başka meselelerle ilgili anlaşmazlıkları temettü vergisi meselesini kullanarak çözmeye çalışmışlardır. İngiliz sefiri Lowther, Fransa sefiri Bompard ile yaptığı görüşmeye dair hükümetini bilgilendirirken bu mevzuya da değiniyordu. Lowther, Bompard'ın temettü nizamnamesini onaylamak üzere hükümetinden onay aldığını ancak başka meseleler ile ilgili bir şeyler elde edebilmek için bu kararı bekleteceğini söylediğini, kendilerinin de böyle yapabileceğini ekleyerek, aktarıyordu.²⁷⁹

İngilizlerin Bağdat demiryolu ve gümrük vergilerine yapılacak zam ile ilgili taleplerini temettü meselesine bir şart olarak öne sürmeye başlaması da bu politikadan sonra olmuştur. Özellikle Bağdat demiryolu ve Basra'nın siyasi durumu meselelerinde çok ısrarcı olunmuştur. İngiltere, Bağdat demiryolu imtiyazının Almanya'ya verilmesinden rahatsızdı. Bu mesele gündeme geldiği ilk günden beri bu rahatsızlığı dile getirmiş ve projenin hayata geçmesini engellemeye çalışmıştır. Bu politikanın sebebi Al-

²⁷⁸ TNA, FO, 195/2360.

²⁷⁹ TNA, FO, 368/738.

manların Bağdat ve Basra hattına inerek Mısır ve Uzakdoğu'daki İngiltere ticaret alanına ortak olma ihtimaliydi.²⁸⁰ Bu nedenlerle İngiltere, temettü vergisi meselesini Bağdat demiryolu ve Basra meselesinde kullanmak istemiştir.

Londra sefiri Tevfik Paşa yazdığı tahriratta, İngiltere hariciyesinde Sir Arthur Nicolson ile yaptığı görüşmeye istinaden, Bağdat demiryoluyla ilgili İngiltere'nin ne istediğini öğrenmeden ve bunlar karşılanmadan temettü vergisiyle ilgili teşebbüslerin gereksiz olacağını bildirmiştir.²⁸¹ İngiltere 29 Temmuz 1911 tarihli notada Bağdat demiryolu meselesiyle ilgili taleplerini iletmişti. Ancak Osmanlı yetkilileri bu bildiride temettü vergisiyle ilgili bir talep olmadığından, şimdi bunun öne sürülmesinin mantıksız olduğunu belirtmiş ve İngiltere'nin temettü vergisiyle ilgili Osmanlı taleplerini kayıtsız şartsız kabul etmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.²⁸²

Yapılan teşebbüsler neticesinde bir anlaşma mümkün olmadı. İngiltere ve Fransa bu meselede Osmanlı Devleti'ni esasen haklı bulsa da anlaşmayı diğer sorunlarla ilgili diplomatik bir araç olarak kullanmaları sebebiyle mesele çözüme kavuşmamıştır. 1912 yılının Ağustos ayından sonra temettü vergisiyle ilgili müzakere sürecinin tıkanıldığı anlaşıyor.

Mahmut Şevket Paşa'nın sadareti döneminde de temettü vergisin yabancılara uygulanması için teşebbüslerin devam ettiği görülüyor.²⁸³ Paşa'nın hatıratında yazdığına göre; 2 Nisan 1913 tarihli meclis-i vükela toplantısında meselenin bir an evvel çözüme kavuşturulması ve takibinin bizzat Sadrazam tarafından yapılması yönünde karar alınmıştır.²⁸⁴ Mahmut Şevket Paşa, hemen ertesi gün Hariciye Müsteşarı Said Bey ve Hukuk Müşaviri Abrava efendiyle görüştüktan sonra, Maliye ve Ticaret Nezaretleriyle Şehremaneti'ne yazarak; buralardan birer memurun Hariciye'ye giderek meseleyle ilgili müzakerede bulunulmasını emretmiştir.²⁸⁵ Daha sonra 13 Mayıs 1913 tarihli Meclis-i Vükela toplantısında mesele tekrar gündeme gelmiş, Mahmut Şevket Paşa temettü vergisinin yabancılara kabul ettirilebilmesi için tahsilatının Duyun-ı

²⁸⁰ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 93-95.

²⁸¹ BOA, HR.SYS, 110/10.

²⁸² BOA, HR.HMŞ.İŞO, 206/10 lef 3.

²⁸³ Mahmut Şevket Paşa, **Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü**, haz. Murat Bardakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014, s. 66.

²⁸⁴ Mahmut Şevket Paşa, *a.g.e.*, s. 132.

²⁸⁵ *A.e.*, s. 133.

Umumiye İdaresi'ne bırakılmasını önermiştir. Meclis üyeleri de bu fikirde mutabık olmuştur.²⁸⁶

Mahmut Şevket Paşa'nın sadareti döneminde, daha önce İngiltere'nin temettü meselesiyle ilgili öne sürdüğü taleplerden biri olan Bağdat demiryolu ve Basra meselesiyle ilgili de gelişmeler olmuştur. Osmanlı Devleti'nin girişimleri ile Alman Harihiciye Nazırının çabaları sonucu olarak, İngiltere ve Almanya uzlaşmaya varmışlardı.²⁸⁷ Böylece İngiltere'nin temettü vergisi meselesinde öne sürdüğü en önemli talebi de karşılanmış oluyordu. Tüm bu çabalara rağmen, hatta verginin Düyün-ı Umumiye tarafından tahsil edilmesi bile düşünülmüşken, anlaşma sağlamak mümkün olmamıştır.

Temettü vergisinin yabancılara uygulanmasına ilişkin son bir teşebbüs I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde olmuştur. 1914 yılının Mart ayında, yabancı sefaretlerle temettü vergisi meselesini müzakere etmek için bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştı.²⁸⁸ İstanbul'daki İngiliz başkonsolosu Sir Telford Waugh, anılarında bu komisyonun çalışmalarına ilişkin bilgiler vermiştir. Reşat Hikmet Bey başkanlığında çalışan komisyonda 1914 yılında yürürlüğe girecek olan yeni temettü kanunu üzerinde müzakere edilmiştir. Konsolos, uzlaşya çok yakın olunduğunu ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının tüm çabalara son verdiğini aktarmıştır.²⁸⁹

Temettü vergisiyle ilgili müzakere edilmesi yeniden gündeme gelmiş olsa da o tarihlerde Osmanlı yönetiminin üzerinde durduğu asıl mesele, kapitülasyonların tamamen ilga edilmesiydi. Buna yönelik hükümetin yaptığı girişimlerde, birinci dünya savaşının İtilaf Devletleri; sürekli bu mevzuyu savaş sonrasına bırakmayı teklif etmiş ve Osmanlı'nın taleplerini reddetmiştir. Neticede Osmanlı hükümeti 23 Ağustos 1914 tarihinde kapitülasyonların tek taraflı olarak ilga edileceğini yabancı sefaretlere bildirecek bir nota göndermeye karar vermiştir.²⁹⁰ Söz konusu nota 9 Eylül 1914 tarihinde yabancı sefaretlere gönderilmiş ve kapitülasyonların 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren

²⁸⁶ A.e., s.239.

²⁸⁷ Ernest Jackh, **a.g.e.**, s. 103; Mahmut Şevket Paşa, **a.g.e.**, s. 248.

²⁸⁸ BOA, BEO, 4266/319877

²⁸⁹ Sir Telford Waugh, **Turkey Yesterday Today and Tomorrow**, Chapman & Hall, London 1930, s. 142.

²⁹⁰ Feroz Ahmad, "Ottoman Perceptions of the Capitulations 1800-1914", **Journal of Islamic Studies** c. XI, sayı: 1, s. 17.

mülga olduğu bildirilmiştir.²⁹¹ Böylece temettü vergisinin de yabancılara uygulanmasının önünde bir engel kalmamıştır. Maliye Nazırı, kapitülasyonların kaldırılması nedeniyle daha önce kendilerinden alınmayan temettü vergisinin; artık yabancılara da uygulanması için nizamnamede gerekli değişikliği içeren kanun layihasını hükümetin onayına sunmuştur.²⁹² Hükümet üyeleri teklifi 23 Ekim 1914 tarihinde kabul etmiş ve değişiklik muvakkaten yürürlüğe konulmuştur.²⁹³

3.4 Temettü Vergisi Nizamnamesinin Tadil Edilmesi

1907 Yılında yürürlüğe konulan temettü vergisi nizamnamesi, tüm sıkıntılarla 7 yıl boyunca uygulanmıştı. Bu süreçte üzerinde çalışılan ve sürekli gündeme gelen yeni temettü kanunu, ancak kapitülasyonların kaldırılmasının ardından 19 Aralık 1914 tarihinde yürürlüğe girmiştir.²⁹⁴

Önceki bölümlerde söz konusu sıkıntıları aktarmaya ve 1907 nizamnamesinin sorunlarına açıklık getirmeye çalışılmıştır. Bu başlık altında, Temettü Vergisi Kanun-ı Muvakatı'nın madde madde incelemesini yapmak yerine, önceki nizamnamenin bahsedilen sorunlarının yeni nizamnamede ne şekilde çözülmeye çalışıldığına ve bunların nizamnamedeki yansımalarına yönelik bir inceleme yapılacaktır.²⁹⁵

Yeni nizamnamenin, öncekinde görülen sorunların, vilayetler ve mükelleflerden gelen şikayetlerin göz önüne alınarak hazırlandığı açıkça görülmektedir. Buna yönelik olarak ilk göze çarpan özelliği, Osmanlı şehirlerinin nüfuslarına göre altı sınıfa ayrılmasıdır. Bu ayırım, söz konusu yerleşim yerlerinde sahil veya demiryolu olup olmamasını da dikkate alınarak yapılmış, böylece iktisadi gelişmişliğin diğer göstergeleri de vergi tayininde esas alınmıştır. (Bkz.: Tablo 8)

²⁹¹ Muhammet Emin Külünk, **Kapitülasyonların Kaldırılması**, Yeditepe yay., İstanbul 2011, s. 44-46.

²⁹² BOA, İ.MMS, 189/15 lef 2.

²⁹³ BOA, İ.MMS, 189/15 lef 3.

²⁹⁴ Temettü Vergisi Hakkında Kanun-ı Muvakat, **Düster** 2. Tertip, c. VII, s. 148-167.

²⁹⁵ Yeni nizamnamenin kapsamlı bir incelemesi Darülfünun Hukuk fakültesi kavanin-i maliye müderrisi İbrahim Fazıl tarafından yazılan makalede yapılmıştır. Bkz.: İbrahim Fazıl, "Temettü Vergisi", **Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası**, c. I, sayı: 1, s. 71-94, Mart 1332/Mart 1916.

Tablo 8: 1914 Tarihli Temettü Vergisi Nizamnamesinde Osmanlı Şehirlerinin Sınıflandırması		
Sınıf	Nüfus/Şehir	Demiryolu veya Sahil
1	İstanbul	-
2	100000'den fazla	-
3	50000-100000	Var
4	20000-50000	Var
	50000-100000	Yok
5	2000-20000	Var
	20000-50000	Yok
6	2000 ve daha az	Var veya bağlantısı var
	2000-20000	Yok
Kaynak: Temettü Vergisi Hakkında Kanun-ı Muvakkat, Düstur , 2. Tertip, c. VII, s. 148		

Nüfus sınıflandırmasının yanında temettü vergisi nisbi, mütehavvil²⁹⁶ ve maktu olarak üç kısma ayrılmıştır. Bu ayrımlarla birlikte verginin tayinine esas olarak; işletmenin bulunduğu dükkânların kiralari, yapılan işin türü, çalışan sayısı ve şirketlerin sahip olduğu, işleriyle ilgili araçların sayısı etken olarak belirlenmiştir.

Nisbi verginin dükkân kiralariına bağılı olarak (A) cetvelinde tayin edildiğı nizamnamede, aynı zamanda yapılan işin türüne göre de vergi oranları %20, %15, %12, %10, %8, %5 şeklinde derecelendirilmiştir. Burada önceki nizamnameyle ilgili sürekli şikâyet konusu olan dükkân kıymeti üzerinden vergi tayini uygulamasına son verildiğı görülmekle birlikte; yapılan işin türüne göre ayrı ayrı oranlar belirlenmesi, düşük değerli dükkânlarda büyük sermayeli işler yapılabileceğı ve bunun mükellefler arasında adaletsizliğe yol açtığıyla ilgili şikâyetlerin de ortadan kaldırılmasına yönelik bir amaç olduğunu gösteriyor. Nisbi verginin belirlenmesinde şehir sınıflandırması belirleyici

²⁹⁶ Mütehavvil kelime anlamı olarak değişken demektir. Temettü vergisinin bu kısmını tanımlarken böyle bir kelime seçilmesinde çalışan sayısı ve üretim ekipmanlarına göre değişen, sabit miktarlarda vergi tayin edilmiş olması etkili olmuş olmalıdır. Çünkü bu kısım ne nisbi kısım gibi belirli bir yüzde üzerinden alınıyordu, ne de maktu gibi belli mesleklere göre sabit bir miktardaydı.

olmamıştır. İbrahim Fazıl, bunun nedeni olarak; vergi kira bedelleri üzerinden belirlendiğinden, bu bedellere şehrin iktisadi gelişmişliğinin zaten yansımış olmasını gösteriyor ki bu da doğru bir yaklaşım olarak kabul edilebilir.²⁹⁷

Nizamnamedeki mütehavvil vergi, (B) cetveliyle tayin edilmiş ve nisbi vergiye göre belirlenen bedelin üzerine eklenecek meblağ olarak düşünülmüştür. Buna göre mütehavvil vergi iki kısma ayrılmış, birinci kısım çalışan sayısı üzerinden tayin edilirken, ikinci kısım işletmenin sahip olduğu iş ve üretim araçları üzerinden tayin edilmiştir. Mütehavvil vergide işletmenin bulunduğu şehrin sınıfı dikkate alınmıştır ancak fabrika, imalathane, matbaa gibi üretim kapasitesi yüksek işletmelerin bulundukları bölgenin dışına da mal ihraç edecekleri düşünüldüğünden; bunlar için sınıflar dikkate alınmamış, vergi maktu olarak belirlenmiştir. Bu uygulama, önceki nizamnamede yer verilmediğinden Maliye Nezaretinin Şûrâ-yı Devlete danışmasıyla ve buradan çıkan karar neticesinde geçici bir çözüme kavuşan, taşradaki büyük sermayeli işletmelerle ilgili sorunun, yeni nizamnamede kesin olarak çözüldüğünü gösteriyor. (Bkz.: Ek 1)

Mütehavvil verginin ilk kısmı da yapılan işin türüne göre üçe ayrılmış; bu ayırım da nisbi vergideki iş türlerine bağlı olarak yapılmıştır. Yani mükelleflerin nisbi vergi olarak ödedikleri miktara göre mütehavvil vergileri de artıp azalacak şekilde bir düzenlemeye gidilmiştir. Şirketler çalıştırdıkları kişi başına, şehir sınıflarına göre belirlenmiş miktarda vergiyi ödemekle yükümlü tutulmuşlardır. Ek olarak, nizamnamenin on ikinci maddesinde; bankerler, toptancı tüccarları, borsa muamelecileri, komisyoncular, müteahhitler, mühendisler, memurlar, dava vekilleri, tabipler, dişçiler, mücevherat tacirleri ve antikacılar ikamet ettikleri evin kira bedelinin %10'u kadar ek vergiyle mükellef tutulmuşlardır. Bu mesleklerle uğraşanların işlerini düşük değerli dükkân ve ofislerde yaparak da yüksek gelirler elde edebileceği düşünülmüş görülüyor. Bu uygulama, önceki nizamnameyle ilgili sıkça şikâyet konusu olan, dükkân değerinin kazanca doğrudan bir gösterge kabul edilmesinin ortaya çıkardığı adaletsizliklerin çözümü için ek bir önlem olarak nizamnamede yer almıştır.

Özetle, bir işletme sahibi veya meslek erbabı nisbi ve mütehavvil vergilerle ve yukarıda söz edilen mesleklerden biriyle uğraşıyorsa da evinin kira bedelinin %10'u

²⁹⁷ İbrahim Fazıl, **a.g.m.**, s. 73.

ile mükellef oluyordu. Mesela, iş yaptığı yerin kirası 200 kuruş olan bir banker, (A) cetveline göre birinci tür mesleklere tabi olduğundan, nisbi vergisi kira bedelinin %20'si yani 40 kuruş olacaktır. Bu bankerin ikinci sınıf bir şehirde iş yaptığı ve 3 çalışanının olduğu düşünülürse, buna göre; mütehavvil vergisi 210 kuruş, toplam ödemesi gereken temettü vergisi ise 250 kuruş olacaktır. Son olarak bu kişi banker olduğundan evinin kira bedelinin %10'u da bu miktara ilave edilecektir.²⁹⁸

Mütehavvil verginin ikinci kısmındaysa işletmelerin sahip olduğu, üretime yardımcı olan veya doğrudan katkı sağlayan araçların sayısı ve nakliye vapurlarıyla römorkörler için yük kapasiteleri üzerinden vergi tayini yapılmıştır. Örnek vermek gerekirse; çalışan her omnibüs için İstanbul'da 100, ikinci ve üçüncü sınıf şehirlerde 70 ve dördüncü, beşinci ve altıncı şehirlerde 50 kuruş vergi tayin edilmiştir. Diğer araç ve aletler için de yine bu şekilde derecelendirmeler yapılmıştır.

Maktu kısım genel itibariyle ücretli çalışanlara yönelik düşünülmüş olan vergidir ve nizamnamede (C) cetveli ile tayin edilmiştir. Maktu kısım çalışanın yaptığı işe göre yediye ayrılmış ayrıca bu yedi sınıfta da şehir sınıfları dikkate alınarak vergi tayini yapılmıştır. Örnek olarak iş başı ve adi amele sınıfları karşılaştırılabilir. İş başılar; İstanbul'da 150, ikinci sınıf şehirlerde 100, üçüncü ve dördüncü sınıf şehirlerde 70, beşinci ve altıncı sınıf şehirlerde 40 kuruş temettü vergisiyle mükelleftir. Adi ameleler ise İstanbul'da 50, diğer sınıflarda 30, 20, 15 kuruş vergiyle mükelleftirler. Böylece daha kalifiye işçiler ile vasıfsız işçilerin kazançları arasındaki fark dikkate alınmıştır. Yeni nizamnamenin maktu kısmının öncekine nazaran çok daha ayrıntılı hazırlandığı söylenebilir.

Nisbi, mütehavvil ve maktu kısımlarda vergilendirilmeyen bazı mükellefler özel olarak dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci maddelerde belirlenen esaslarla vergilendirilmiştir. Bunun sebebiyse bu maddelerde zikredilen mükelleflerin kazancının doğrudan hesaplanması kolay olduğundan, nisbi ve mütehavvil kısımlarda olduğu gibi kazancın harici göstergelerine bakılmaya gerek görülmemiş olmasıdır.²⁹⁹ Söz konusu maddelerden yedinci madde, bir iş hanını toptan kiralayıp dükkânları ayrı ayrı kiraya

²⁹⁸ Tüm vergi sınıfları ve oranlar için bkz.: Ek 2.

²⁹⁹ İbrahim Fazıl, **a,g,m**, s. 76; bu mükellefler için bkz.: Ek 2.

vererek gelir elde edenlerle ilgilidir. Buna göre; bu kimseler, hana verdikleri kira ile elde ettikleri kira arasındaki farkın %8'i kadar temettü vergisi ödemekle yükümlü olmuşlardır. Burada da daha önce karşılaşılan bir soruna ilişkin yapılan düzenleme söz konusudur.³⁰⁰

Yeni nizamnamede temettü vergisinden muaf tutulanlarda da önceki tecrübelerin etkili olduğu görülüyor. On sekizinci maddede müellif ve yazarlar, ressam, heykeltıraşlar, ebeler, hasta bakıcılar, hususi kadın hizmetçiler gibi işler yapanlar temettü vergisinden muaf tutulmuştur. Yine aynı maddede el ile halı, dantel gibi ürünler üreten kadın işçiler de temettü vergisinden muaf tutulmuşlardır. Hatırlanacağı üzere çok cüzi ücretlerle çalışan kadın işçilerden, özellikle çocuk yaştakilerden, temettü vergisi istenmesi vilayetlerden gelen şikayetlere neden olduğu gibi Meclis-i Mebusan'da da tartışmalara yol açmıştı.

Görüldüğü gibi vergi miktarının tayininde, önceki nizamnameye göre çok daha ayrıntılı esaslar söz konusudur. 1907 yılında yürürlüğe giren nizamnamenin nisbi kısmı ve maktu cetveliyle karşılaştırıldığında hem daha fazla sınıflandırmaya gidilmiş hem de iş yapılan şehrin iktisadi gelişmişliğinin bir yansıması olarak nüfusları ve demir yolu, sahil gibi etkenler de işin içine girmiştir. Özellikle bu ikisi önceki nizamnamenin şikayetlere muhatap olmasındaki en önemli iki unsurdur. Bunlara ek olarak bir de müteahvil vergi eklenerek, mükellefler arasındaki gelir farklılığının daha ayrıntılı olarak ortaya çıkarılmasına çalışılmıştır.

Tüm bunlara rağmen yeni nizamname de kusursuz değildir. Bunda en önemli etken 1907 nizamnamesinde de, çok ilkel olarak, uygulanan kazanç tayin etme prensibidir. Yeni nizamnamede daha ayrıntılı olsa da kazancın tayininde yine dış göstergeler esas alınmış, doğrudan kazanç tespiti yöntemine başvurulmamıştır.³⁰¹ Bu uygulamanın doğası gereği yine adaletsizliklere neden olacağı açıktır. Osmanlı Devleti'nin diğer

³⁰⁰ Bu gibi mükelleflerle ilgili önceki nizamnamedeki eksiklik üzerine yapılan düzenleme için bkz.: Tablo-7.

³⁰¹ İbrahim Fazıl, **a.g.m.** s. 71.

prensibi benimsememesinin sebebi, kazancın doğru olarak tespit edilmesindeki zorluklardır.³⁰² Neticede Osmanlı yönetimi bir tercih yapmak zorundaydı. Her iki prensip de Fransa, İngiltere, Almanya gibi ülkelerde uygulanmakta³⁰³ ve ikisinin de kendine has sıkıntıları görülmekteydi. Söz konusu zorlukları birinci bölümde ayrıntılarıyla açıklamıştık.

Yeni nizamnameden sonra da uygulamada tespit edilen sıkıntılara yönelik düzenlemelere gidilmiştir. 1916 yılında nizamnameye zeyl yapılmış, bazı mükelleflerin vergilendirilmesiyle ilgili düzenlemelere gidilmiştir.³⁰⁴ Yeni nizamname Birinci Dünya Savaşı'nın olağan üstü koşullarında uygulandığı için uygulamalarına yönelik önceki nizamnameyle sağlıklı bir karşılaştırma yapmak güçtür. Bu nedenle 1914 yılından sonraki düzenlemelerin ve uygulamalarının açıklamasına girilmeyecektir. Zaten savaş koşulları gerekçe gösterilerek bazı mükelleflerle ilgili esnekliğe de gidilmiş, 10 Mart 1915 tarihli iradeyle; iş makine ve vasıtalarıyla, çalışan sayısına göre belirlenen mütehavvil vergiler yarıya indirilmiştir.³⁰⁵

Temettü vergisiyle ilgili düzenlemelerin Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra da devam ettiği görülüyor. 21 Eylül 1920 tarihinde kabul edilen temettü kanunu dokuz maddelik kısa bir kanun ve küçük düzenlemeler içeriyor. Kanunda en çok göze çarpan değişiklikse 1920 senesi için tahakkuk eden temettü vergilerine %5 ve (B) yani mütehavvil vergi cetvelinin ikinci kısmına yapılan %10 zamdır.³⁰⁶ Daha sonra Cumhuriyet döneminde, 14 Mart 1926 tarihinde çıkan kanunla temettü vergisinin yerini kazanç vergisi almıştır.³⁰⁷

³⁰² Özellikle gelir gizlenmesi ve yalan beyan en büyük sorunlardan biriydi. İbrahim Fazıl'a göre, 1907 yılındaki nizamnameye kadar temettü vergisinden çok az miktarda gelir elde edilmesinin sebebi; nizamnameden önce temettü vergisinin doğrudan kazanç üzerinden alınmaya çalışılmasıdır. Bkz.: a.e., s. 88.

³⁰³ A.e., s. 77-80; İngiltere ile Almanya doğrudan kazancın üzerinden vergi alınması prensibini uygularken, Fransa harici göstergeleri tercih etmiştir. Zaten Osmanlı'nın hazırladığı yeni temettü kanunu da Fransız Patent kanunuyla son derece benzerlik göstermektedir.

³⁰⁴ BOA, İ.MMS, 194/26.

³⁰⁵ BOA, İ.MMS, 194/26.

³⁰⁶ Temettü Kanunu, **Resmî Gazete**, no:4, s. 2, 28 Nisan 1337, 28 Nisan 1921

³⁰⁷ Kazanç Vergisi Kanunu, **Resmî Gazete**, no 321, s. 1, 14 Mart 1326

SONUÇ

Devlet mekanizmasındaki bozulmalardan sonra; mültezimlerin, yerel idarecilerin, toprak ağalarının ve sair yerel güç sahiplerinin altında ezilen Osmanlı reayası için kanunsuz toplanan vergiler, angarya hizmet ve aşırı vergi yükü hayatın bir parçası olmuştu. Yerel güçlerin keyfi yönetimi, doğal olarak bir kanunsuzluk hali yarattığı için halkın gözünde devletin otoritesi de sarsılmış ve devlet-ahali bağı zayıflamıştır. Tanzimat Fermanı ile yeni bir vergi rejimi oluşturmaya çalışan Osmanlı Devleti, bu sayede zarar gören devlet-ahali bağına da güçlendirmeyi hedeflemiştir. İltizamın kuvvetli bir dilde tenkit edildiği fermanda, bu kurumu ortadan kaldırılması vaat edilmiş, ayrıca artık herkesin geliri ve serveti nispetinde adilce vergilendirileceği sözü verilmiştir. Yeni vergi rejiminin diğer bir yönü de devletin vergi gelirlerini merkezi bir maliye teşkilatıyla doğrudan hazineye aktarma çabasında kendisini gösteriyor. İltizamın lağvedilmesi yönündeki irade, ahaliyi bu zümrenin elinden kurtarmak kadar vergi gelirlerinin aracısız toplanarak devlet gelirlerinin arttırılmasıyla da ilgiliydi.

Bu çalışmanın konusu olan kazancın vergilendirilmesine yönelik teşebbüsler, yukarıda açıklanan yeni vergi rejiminin bir yansımasıydı. Birinci bölümde ele alınan ilk temettuat sayımları ve muhassıllık uygulaması doğrudan kazancın vergilendirilmesine yönelik amaçlanmış çalışmalar olmaktan ziyade, servet ve geliri ele alıyordu. Yani gelir, mükellefin mali gücünün belirlenmesinde diğerleriyle birlikte ayrı bir değişken olarak görülmüştür. İlk sayımların neticesinde ortaya çıkan vergi-i mahsusa, bu bakımdan doğrudan kazanca yönelik bir vergi olmaktan uzaktır. Bununla birlikte örfi vergilerin tek bir kalemde toplanmasıyla ortaya çıkmış olan bu yeni vergi, hâlâ tevzi nitelikli bir vergiydi. Bu nedenle verginin muhatabı hâlâ doğrudan şahıs değil bir köy veya nahiye gibi idari birimlerdi. Vergi-i mahsusa ile değişen tek şey, artık vergi paylaşımında gelir ve servetin esas alınacak olmasıydı. Ancak bu adil paylaşım da beklediği gibi gerçekleşmemiştir.

Kazancın doğrudan vergi konusu olması ve verginin muhatabının da şahıslar haline gelmesine yani verginin kişiselleştirilmesine yönelik ilk deneyimler, 1858 yılında kabul edilen tahrir usulünce vergi tarhı prensibiyle başlamıştır. Bu usul gereği olarak, herkesin emlak, arazi ve geliri üzerine belli bir oranla vergi tarh edilecekti.

Böylece ilk kez şahısların yıllık kazancına yönelik bir gelir vergisi olarak temettü vergisi ortaya çıkmış oluyordu. Temettü vergisinin bu ilk hali çok basit bir nitelikteydi çünkü mükelleflerin kazancı net olarak tespit edilmemiş, yalnızca tahmin olunmuştur. Kazancın net bir biçimde tespitine yönelik zorluklar hem dünyada hem de Osmanlı'da ortak bir durumdu. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin bu gibi tespitleri yapabilmek için gerekli olan teknikler ve mali teşkilata henüz sahip olmaması da temettü vergisinin bu ilk halindeki basitliğin nedenleridir. Bir nizamnamesi dahi olmayan temettü vergisi, bu haliyle uzunca bir süre yürürlükte kalarak; 1907 tarihli Temettü Vergisi Nizamnamesine kadar yalnızca birkaç küçük değişiklik geçirmiştir.

1860 -1907 yılları arasındaki süreçte kazancın vergilendirilmesine yönelik başka teşebbüsler de olmuştur. Bunlardan ilki yabancıların da bir gelir vergisi kapsamına alınması için 1883 yılında uygulanmaya çalışılan patent vergisidir. Temettü vergisinin yerine getirilmesi düşünülen patent vergisi, çok daha ayrıntılı ve kazancın tespitinde harici göstergelerin kullanıldığı bir nizamname hazırlanarak hayata geçirilmek istenmişti. Ancak sahip oldukları imtiyazlardan vazgeçmek istemeyen yabancı devletlerin muhalefetiyle karşılaşarak uygulanamamıştır. Diğer bir teşebbüs ise 1903 yılında yürürlüğe konulan Vergi-i Şahsidir. Bu vergi de patent vergisi gibi temettü vergisinin yerine getirilmek istenmişti. Miktarı şahısların gelirine göre belirlenen bir baş vergisi olarak tanımlanabilecek bu verginin akıbeti de patent vergisi gibi olmuş, 1907 yılında lağvedilmiştir. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nde kazançla yönelik tek vergi temettü vergisi olmuştur.

21 Aralık 1907 tarihli Temettü Vergisi Nizamnamesi ile temettü vergisi, tarh ve tahsil usullerinin net olarak belirlenmiştir. Kazancı vergilendirmeye yönelik teşebbüsler, bu çalışmanın kapsamı olan 1907-1914 yılları arasında Temettü Vergisi nizamnamesinin uygulanmasıyla gerçekleşmiştir.

Nizamnamenin uygulanmasında karşılaşılan sorunların temel olarak üçe ayrıldığı görülüyor. Bunlardan ilki nizamnamede vergi miktarlarının belirlendiği beşinci maddeden kaynaklanıyordu. Beşinci maddenin maktu kısmındaki yetersizlik mükelleflerin gelirlerine göre sınıflandırılmasında adaletsizliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yıllık kazançları arasında yüzlerce kuruş fark olan iki şahıs, aynı sınıfa dahil

olarak aynı miktarda vergiyle mükellef olmuştur. Nisbi kısımdaki sorun ise dükkân kıymetlerinin bu kısma esas teşkil etmesinden kaynaklanmıştır. Bunda en büyük etken tahrirlerde yapılan hatalı değer kayıtlarıdır. Tek sorun tahrir kıymetleri de değildir. İlginç bir şekilde; nizamnameyi hazırlayan yetkililer, düşük kıymetli dükkân veya ofislerde de yüksek kazançlar elde edilebileceğini göz ardı ederek böyle bir prensip belirlemişlerdir. Bütün bu mantıksızlık ve eksiklikleriyle, şikâyet ve itirazların hedefi olan beşinci madde nedeniyle; temettü vergisinin tahsilatı sürekli bir sorun halini almış, her sene önemli miktarda bakaya ortaya çıkmıştır.

Diğer bir sorunsu Yunanistan'ın vatandaşlarının temettü vergisinden muaf olduğuna yönelik ısrarlı iddiasıdır. 1907 yılından önce de bu sebeple birçok zorluk çıkaran Yunanistan yeni nizamnamenin uygulanmasına karşı da şiddetle muhalefet etmiştir. Yunan konsolosları imparatorluğun birçok bölgesinde verginin tahsiline engel olmak için sürekli teşebbüslerde bulunmuştur. Bu teşebbüslerin farklı tarihlerde ve farklı yerlerde sıklıkla meydana geliyor olması olayların münferit olarak nitelendirilebilmesini engelliyor. Hariciye Nezareti, Yunan dışişlerine yaptığı tebligatlara karşın Yunan makamlarca temettü vergisine karşı resmi bir itiraz yapılmamıştır. Ancak konsoloslukların tutumları düşünüldüğünde, Yunanistan'ın misyonlarını temettü vergisinin tahsiline karşı muhalefet etmeleri yönünde gayri resmî bir şekilde kullandığını söyleyebiliriz. Konsolosların itirazları yalnızca Yunan vatandaşlarıyla ilgili değildi. Konsoloslar aynı zamanda Osmanlı Rumlarını da himaye etmeye kalkmış, onlara usulsüz biçimde pasaportlar vererek Yunanistan vatandaşı gibi himaye etmeye kalkmıştır. Bu faaliyetlere karşı Osmanlı Devleti, Yunanistan'ı sürekli uyarsa da bir netice almak mümkün olmamıştır.

Son sorun genel anlamda yabancılara temettü vergisi uygulanmasıyla ilgilidir. Patent kanununda olduğu gibi temettü vergisi nizamnamesi de yabancılara uygulanmaya çalışılmıştır. Nizamname ilan edilirken yabancı sefaretlere bildirilerek temettü vergisinden vatandaşlarının muaf olmayacağı bildirilse de sefaretler bu durumu kabullenmemiştir. 1910 verginin yabancılara uygulanması için sefaretlerle ve yabancı devletlerle görüşmelere başlanmışsa da sahip oldukları imtiyazlardan hiçbir suretle vazgeçmek istemeyen İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya gibi devletler; Osmanlı Devleti'nin bu talebini haklı bulmuşlarsa da yerine getirmemişlerdir. Osmanlı Devleti,

mevcut haliyle temettü vergisinin milli iktisadi teşebbüsleri baltalamaktan başka bir işe yaramadığının farkındaydı. Ancak içinde bulunduğu sıkıntılı mali durum nedeniyle vergiyi kaldırmayı da göze alamıyordu. Bu nedenle verginin yabancılardan da tahsilini temin ederek, hem hazine gelirlerini arttırmak hem de yerli teşebbüslerin ve esnafın yabancılarla rekabet edebilir bir konuma gelmesini sağlamaya çalışmıştır. Yabancı devletlerle yıllarca süren müzakerelerin ardından bir sonuç alınamaması üzerine, birinci dünya savaşının sürdüğü ortamdan istifade eden İttihat ve Terakki hükümeti, 1914 yılında kapitülasyonları tek taraflı olarak feshetmiş böylece temettü vergisinin yabancılardan tahsili önünde de bir engel kalmamıştır.

Yukarıda kısaca açıklanan nedenler çalışmada ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Bu nedenlere bakıldığında Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda yaşadığı sorunların bir özetini görüyoruz. Öncelikle yasa koyucu, imparatorluğun kendine has durumlarına özel yasa metinleri hazırlamaktan uzak, ithal yasalarla çözüm yerine sorun üreten bir yasama faaliyeti yürütmektedir. Bu eleştiri bizzat maliye yetkilileri tarafından da yapılmaktaydı. Nizamnamenin iyileştirilmesi sürekli gündemde olsa da bunun önündeki engel de yabancılardan temettü vergisini kabul etmemesiydi. İkinci olarak Devletin içinde bulunduğu siyasi ve askeri zayıflık, hukuki olarak hakkı olanı elde etmesini de engellemiştir. Osmanlı Devleti'nin yabancılardan temettü vergisi ile mükellef olmasını bir türlü temin edememesi, *Düvel-i Muazzama* denilen devletlerle masaya oturulduğunda, üstünlerin hukukunun geçerli olmasından kaynaklanmaktaydı.

Neticede, 1907-1914 yılları arasında uygulanmaya çalışılan Temettü Vergisi Nizamnamesinin sağlıklı bir şekilde uygulanamadığını görüyoruz. Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'ndan beri kazancı ve serveti esas alan bir vergi rejimi oluşturmak ve vergi yükünü şehirlere kaydırmak için çabalamıştır. Ancak İmparatorluğun sonuna gelindiğinde, kırsal nüfusun özellikle zirai üreticinin vergi yükü gittikçe artarken temettü vergisinin bütçe gelirlerindeki payı giderek azalmış, devletin vergi yapısında önemli bir değişiklik yaşanmamıştır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

1.1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, BEO, 3287/246458

BOA, BEO, 3301/247505

BOA, BEO, 3304/247796

BOA, BEO, 3340/250441

BOA, BEO, 3361/252004

BOA, BEO, 3512/263338

BOA, BEO, 3515/263580

BOA, BEO, 3575/268117

BOA, BEO, 3614/271035

BOA, BEO, 3796/284663

BOA, BEO, 3855/289107

BOA, BEO, 3880/290964

BOA, BEO, 4130/309706

BOA, BEO, 4198/314781

BOA, BEO, 4235/317590

BOA, BEO, 4266/319877

BOA, BEO, 4297/322251

BOA, DH.HMS, 30/15

BOA, DH.İD, 170/2

BOA, DH.İD, 54-2/29

BOA, DH.İD, 54-2/34

BOA, DH.İD, 63/17

BOA, DH.İD, 64/12

BOA, DH.İD, 64/29

BOA, DH.İD, 64/50

BOA, DH.İD, 77/14

BOA, DH.MKT, 2732/66

BOA, DH.MKT, 2818/88

BOA, DH.MKT, 2860/28

BOA, DH.MKT, 2868/79

BOA, DH.MUI, 36-2/24

BOA, HR.HMŞ.İŞO, 206/10

BOA, HR.İD, 2077/102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109

BOA, HR.İD, 278/32

BOA, HR.İD, 278/39

BOA, HR.İD, 278/40

BOA, HR.SYS, 110/10

BOA, HR.TH, 345/1

BOA, HR.TH, 364/64

BOA, İ.HUS, 108/39

BOA, İ.HUS, 112/94 1

BOA, İ.ML, 79/62

BOA, İ.MMS, 189/15

BOA, İ.MMS, 194/26.

BOA, ML.EEM, 1010/18

BOA, ML.EEM, 1015/6

BOA, ML.EEM, 1017/14

BOA, ŞD, 1371/27

BOA, ŞD, 444/4

BOA, Y.A.HUS, 471/72

BOA, Y.A.HUS, 479/15

BOA, Y.A.RES, 144/9

BOA, Y.A.RES, 145/12

BOA, Y.PRK.AZJ, 46/21

1.2 Yabancı Arşiv Belgeleri

İngiliz Milli Arşivi (The National Archives)

TNA, FO, 195/2360.

TNA, FO, 368/738.

2. ARAŞTIRMA ESERLERİ

Abadan, Yavuz:

“Tanzimat Fermanı’nın Tahlili”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2014, s. 57-88.

Akkuş, Yakup:

“Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir tartışma: Tevzi Defterlerinden Vergi-i Mahsûsa’ya Geçiş”, **Tarih Dergisi**, sayı: 65, İstanbul 2017, s. 29-62.

- Ahmad, Feroz: “Ottoman Perceptions of the Capitulations 1800-1914”, **Journal of Islamic Studies** c. XI, sayı: 1, s. 1-20.
- Barkan, Ömer Lütfi: **Türkiye’de Toprak Meselesi**, Gözlem yay., İstanbul 1980.
- Bilirli, Tahir: “İmar Meclisi Raporlarında Yozgat 1845-1846”, **I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı**, c. I, s. 571-588.
- Bölükbaşı, Ö. Faruk: **Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2005
- Cezar, Yavuz: **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII yy’dan Tanzimat’a Mali Tarih)**, Alan yay., İstanbul 1986.
- Çadırcı, Musa: **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK yay., Ankara 1991.
- Çakır, Coşkun: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, Küre yay., İstanbul 2012.
- Çakır, Coşkun, Yakup Akkuş: “Osmanlı İstanbul’unda Ticaret”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Ed. Coşkun Yılmaz, c. IV, İBB Kültür AŞ., İstanbul 2015, s. 154-199.
- Efe, Ayla: “II. Mahmud’un Mal Mülk Sayımı Evreşe Örneği”, **Belleten**, c. LXXX, No: 288, 2016, s. 483-506
- Eldem, Vedat: **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, TTK yay., Ankara 1994
- Engelhardt, Edouard-Philippe: **Tanzimat ve Türkiye**, Kaknüs yay., İstanbul 2017.

- Engin, Vahdettin: “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Patent Vergisi Uygulama Girişimleri”, **Simgurg**, no: 1, Ekim 1999, s. 160-185.
- Ergin, Osman Nuri: **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, İBBKİDB yay., İstanbul 1995.
- Fraşerli Mehdi: **İmtiyazat-ı Ecnebiyenin Tatbikat-i Hazırası**, haz. Fahrettin Tızlak, Fakülte Kitapevi, Isparta 2008.
- Gedikli, Fethi: “Mithat Paşa’nın Suriye Layihası”, **Divan**, c. IV, no: 7, 1999-2, s. 169-189.
- Gencer, Fatih: **İngiliz Konsolos James Brant’ın Gözüyle Doğuda Değişim Yılları (1836-1852)**, Gece Akademi, Ankara 2018.
- Genç, Mehmet: **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken yay., İstanbul 2000.
- Güran, Mehmet C.: “Vergilemede Adalet ve Gelir Vergisi Uygulaması”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, c. XXII, No. 2, 2004, s. 251.
- Güran, Tevfik: **19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar**, İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2014
- _____ : “Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918”, **Tarih İstatistikleri Dizisi**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2003, c. VII.
- Gürkan, Ceyhun: Ceyhun Gürkan, “Modern Kamu Maliyesinin Oluşumu Maliye Tarihine Alternatif Kuramsal Yaklaşımlar”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, c. LXIX, No. 1, 2014, s. 43-76.
- Harris, Peter: **Income Tax in Common Law Jurisdictions From the Origins to 1820**, Cambridge University Press, Cambridge 2006.

İnalcık, Halil:

Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim, c. I, İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2014.

_____:

“Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2014, s. 89-110.

_____:

“Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2014, s. 169-196.

_____:

Devlet-i `Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar Âyânlar Tanzimat Meşrutiyet, c. IV, İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2016.

_____:

Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600, c. I çev. Halil Berktaş, İş Bankası Kültür Yay, İstanbul 2018.

Jackh, Ernest:

The Rising Crescent Turkey Yesterday Today and Tomorrow, Farrar & Rinehart, New York, Toronto 1944.

Jean-Édouard, Colliard, Claire Montialoux:

“Une Brève Histoire de l’impôt”, **Regards Croisés sur l’économie**, c. I, no. 1, 2007, s. 56-65.

Kaya, Alp Y., Yücel Terzibaşoğlu:

“Tahrir’den Kadastro’ya: 1874 İstanbul Emlak Tahriri ve Vergisi: “Kadastro tabir olunur tahrir-i emlak””, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Güz 2009, sayı:9, s. 7-56.

Kaynar, Reşit:

Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, TTK yay., Ankara 2010.

- Keleş, Erdoğan: “Abdurrahman Sami Paşa’nın Rumeli Teftişi”, **Asia Minor Studies**, Ocak 2019, c. VII, no: 1, s. 46-71.
- İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) (1885-1909), Maliye Bakanlığı yay., Ankara 2000.
- Köksal, Yonca, Davut Erkan: **Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa’nın Rumeli Teftişi**, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 2007
- Külünk, Muhammet Emin: **Kapitülasyonların Kaldırılması**, Yeditepe yay., İstanbul 2011
- Kütükoğlu, Mübahat S.: “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, **Belleten**, C. LIX, No: 225, 1995, s. 395-418.
- _____ : “İzmir Temettü Sayımları ve Yabancı Tebaa”, **Belleten**, C. LXIII, No: 238, 1999, s. 755-782
- _____ : **XIX. Asır Ortalarında Tavas Kazası**, Milenyum yay. İstanbul 2007.
- Mill, John Stuart: **Principles of Political Economy**, s. 621, 623, (Çevrimiçi), <http://www.gutenberg.org/ebooks/30107>, 19 Mayıs 2019.
- Ortaylı, İlber: **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**, AÜSBF yay., Ankara 1981.
- _____ : **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara 2016.
- Önen, Nizam ve Cenk Reyhan: **Mülkten Ülkeye Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)**, İletişim yay., İstanbul 2011.
- Öntuğ, M. Murat: **Ahmed Vefik Paşa’nın Sağ Kol Müfettişliği**, Palet yay., Konya 2009.

- Öz, Ersan, Hüseyin Kutbay, Davut Bozkıran: “Türk Servet Vergisi Sistemine Modern Bir Yaklaşım”, **Gümrük ve Ticaret Dergisi**, c. II, No. 4, 2014, s. 86-99.
- Özbek, Nadir: “‘Anadolu ıslahatı’, ‘Ermeni Sorunu’ ve Vergi Tahsildarlığı”, 1895-1908, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, sayı:9, Güz 2009 s. 59-85.
- _____ : **İmparatorluğun Bedeli: Osmanlı’da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet (1939-1908)**, Boğaziçi Üniversitesi yay., İstanbul 2015.
- _____ : “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gelir Vergisi: 1903-1907 Tarihli Vergi-i Şahsi Uygulaması”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, sayı:10, Bahar 2010, s. 43-80.
- _____ : “Abdülhamid Rejimi Vergi Tahsildarlığı ve Siyaset 1876-1908”, **Doğu Batı**, no: 52, 2010, s. 159-197
- Pakalın, Mehmet Z.: **Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yay., Ankara 1977.
- _____ : **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, M.E.B. yay., İstanbul 1993.
- Pamuk, Şevket: **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913**, İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2018
- Sarıçelik, Kerim: **Osmanlı Devleti’nde Vilayet Hususi İdareleri ve Bütçeleri**, Çizgi Kitabevi, 2019.
- Shaw, Stanford J.: “The Nineteenth Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System”, **International Journal of Middle East Studies**, C. VI, no. 4, 1975, s. 421-459.
- Süleyman Sudi: **Defter-i Muktesid**, Ed. Mehmet Ali Ünal, Fakülte Kitapevi, Isparta 2008.
- Şener, Abdüllatif: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İşaret yay.i İstanbul 1990.

- Quataert, Donald: **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, İletişim yay., İstanbul 2013.
- Tabakoğlu, Ahmet: **Osmanlı Mali Tarihi**, Dergah yay., İstanbul 2016
- Terzi, Arzu: “Osmanlı-Yunan Tashih-i Hudud Meselesi Sırasında Başvurulan Bir Mali Kaynak: Vergi-i Şahsi”, **Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. Münir Aktepe’ye Armağan**, no: 15, 1997, s. 535-545.
- Tilly, Charles: **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu 909-1992**, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, 2001.
- Toprak, Zafer: **Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat Milli Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1995.
- Ünver, Metin: “Tanzimat Taşrasının İstanbul Buluşması: İmar Meclislerinin Kurulma Süreci”, **Eski Çağ’dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar**, Feridun M. Emecen ed., Kitabevi yay., İstanbul 2009, s. 119-160.
- _____ : “Vilayet Nizamnamelerinin Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatına Etkileri 1864-1876”, **1864 Vilayet Nizamnamesi**, ed. Erkan Tural ve Selim Çapar, TODAİE, Ankara 2015, s. 97-125.
- Varcan, Nezih: **Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892)**, Maliye Bakanlığı, Ankara 2000.
- Vefik, Abdurrahman: **Tekalif Kavaidi**, İstanbul 1910.
- Yıldız, Gültekin: **Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset Ordu ve Toplum (1826-1839)**, Kitabevi, İstanbul 2009.
- Yoichi, Takamatsu: “Ottoman Income Survey (1840-1846)”, **The Ottoman State and Societies in Change: A Study of**

the Nineteenth Century Temettuat Registers,
Ed. Hayashi Kayoko and Mahir Aydın, London;
New York: Kegan Paul, 2004, s. 15-45.

2. HATIRAT VE GÜNLÜKLER

- İzzet Holo Paşa: **Abdülhamid'in Kara Kutusu Arap İzzet Holo Paşa'nın Günlükleri**, c. I, haz. İbrahim Küreli, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2019.
- Mahmut Şevket Paşa: **Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü**, haz. Murat Bardakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014.
- Mehmet Said Paşa: **Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı Küçük Mehmed Sa'id Paşa'nın Hâtırâtı**, Haz. Mustafa Gündüz, Ketebe yay., İstanbul 2019.
- Waugh, Sir Telford: **Turkey Yesterday Today and Tomorrow**, Chapman & Hall, London 1930.

3. TEZLER

- Akar, Şevket Kamil: 1876-1908 “Yılları Bütçelerine Göre II. Abdülhamit Dönemi Maliyesi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1998
- Akkuş, Yakup: “Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform Merkez Taşra Arasındaki İdari Mali İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri (1864-1913)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2011
- Bilirli, Tahir: “Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri (1845-1846)”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2016

Efe, Ayla:	“Muhassıllık Teşkilatı”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Eskişehir 2002
Efiloğlu, Ahmet:	“İttihat ve Terakki’nin Azınlıklar Politikası”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2007
Ünver, Metin:	“Midilli Adası’nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2012

4. NİZAMNAMELER

“16 Zilkade 1325 Tarihli Temettü Vergisi Nizamnamesinin Beşinci Maddesinin Üçüncü Fıkrasını Muadil Kanun-ı Muvakkat”, **Düstur**, 2. Tertip, c. VI, s.317.

“Ağnam, Aşar ve Vergilerin Mekadir-i Umumiyesi Üzerinden Techizat-ı Askeriye Namıyla ve %6 Hesabıyla Bir Akçe Tarh ve İstifası Hakkında İrade-i Seniye”, **Düstur**, c. VII, s. 379-380.

“Emlak ve Temettü Vergisi Hakkında Nizamname”, **Düstur**, 1. Tertip, c. V, s. 503-506.

“Emlak Vergisiyle Ağnam ve Aşar Kararnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip, c. IV, s. 810-813.

“Eshab-ı Hayvanattan Ahz ve İstihsal Olunacak Rüsumat Nizamnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip, c. II, s. 497-498.

“İstanbul Belediyesi’nin Rüsûm-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, **Düstur**, 2. Tertip, c. IV, s. 442-446.

“Patent Vergisi Hakkında Kararname”, **Düstur**, c. IV, s. 392-396.

“Patente Nizamnamesi”, **Düstur**, c. V, s. 870-878.

“Rüsûm-ı Belediye Kanunu”, **Düstur**, 2. Tertip, c. VII, s. 466-474.

“Suriye ve Memalik-i Şahanenin Cihet-i Sairesine Muhaceret Eden Cezayirli Hakkında Fransa ile Mümza İtilafname”, **Düstur**, 1. Tertip, c. VI, s. 469.

“Tahsîl-i Emvâl Nizamnâmesi”, **Düstur**, 1. Tertip, c. V, s. 644-652.

“Tahsil-i Emval Nizamnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip, c. VII, s. 831-849.

“Tahsîl-i Emvâl-i Mîriyye Nizamnâmesi”, **Düstur**, 1. Tertip, c. IV, s. 382-92.

- “Temettü Vergisi Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, **Düstur** 2. Tertip, c. VII, s. 148-167.
- “Temettü Vergisi Nizamnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip, c. VIII, s. 658-664.
- “Temettü Vergisi Nizamnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip, c. VIII, s. 798-805.
- “Temettü Vergisi Nizamnamesinin Dersaadet'ten Maada Bilûmum Vîlâyat-ı Şahanece Yerli ve Ecnebi Bilcümle Tüccar ve Sanatkâran Haklarında Tatbikine dair İrade-i Seniye”, **Düstur**, 1. Tertip, c. VIII, s. 805-807.
- “Vergi-i Şahsi Hakkında Nizamname”, **Düstur**, Tertip 1, c. VII, s. 1064-1067.
- “Vergi-i Şahsi Hakkında Nizamname”, **Düstur**, Tertip 1, c. VIII, s. 259-263.

5. SÜRELİ YAYINLAR

- Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası**, c. I, sayı: 1, s. 80, Mart 1332/Mart 1916.
- Resmî Gazete**, no 321, s. 1, 14 Mart 1326.
- Resmî Gazete**, no:4, s. 2, 28 Nisan 1337, 28 Nisan 1921.
- Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası**, C. I No: 3, 1909.
- Yeni İkdâm**, no. 248, 6 Teşrinisani 1326/19 Kasım 1910.
- Yeni İkdâm**, no. 345, 12 Şubat 1326/25 Şubat 1911.

EKLER

Ek 1

Temettü Vergisi Nizamnamesi*

16 Zilkade 1325, 8 Kanunuevvel 1323

Madde 1: Vilâyet, liva, kaza merkezlerinde ve nüfusu umumiyesi iki binden ziyade olan mahallerde bulunan, erbab-ı ticaret ve sanat ve hırfetten üçüncü maddede münderiç müstesniyattan maadası temettü vergisiyle mükelleftir.

Madde 2: Şimendifer istasyonlarında ve iskelelerde ve vilayet merkezleri arasındaki şoseler üzerinde bulunan han ve kahvehane ve gazino ve misafirhanelerle hammamlardan ve emtia ve zahire ambarlarından ve kısmı maktua tabi olan erbabı sanat ve ticaret ve hırfetten ve her nerede bulunursa bulunsun kaffe-i müeüsesat-ı sıniyeden temettü vergisi alınacaktır.

Madde 3: Taraf-ı Devletten idare olunan mekatipte ve mezuniyet-i resmiye ile açılan mekatib-i hususiyede ulum ve sanayi ve el sine tedris ve talim edenler ve mekteplerin müstahdemini sairesi müellifler ve kaza ve nahiye ve kurada bulunan etibba ve eczacılar ve bilumum baytarlar ve nisvandandan olan kabilelerle resmi ve hususi hastane ve eytamhane memurin ve hademesi belediyelerce mukayyed tulumacılar ve inşaatta müstahdem rençperler başkaca resim vermekle mükellef bulunan müskirat amilleri müskirat ve tütün ve pul bayileri avcılar balık sayyatları, gemiciler, kayıkçılar, maden sahibi imtiyazları, maden işletme şirketleri, dükkân, ve mağaza açmaksızın mahsulâtını çiftliğinde yahut şehir ve kasabalarda veya pazar yerlerinde fûruht eden çiftlik ashabı kendi hayvanatını besleyen mandıra sahipleri şehir ve kasabalarda bulunan bilumum zürra ile çoban ve bağcılar ve bahçıvanlar ve ba imtiyaz-ı mahsus teşekkül eden şirketler müstahdemini meyanında üç yüz kuruştan dun aylığı olanlarla sinni on beşten dun olan bilumum işçiler temettü vergisinden müstesnadır fakat bunlardan diğer bir ticaret ve sanat ve hırfeti olanlar ona mahsus vergiyle mükellef tutulurlar.

Madde 4: Sene içinde terhis olunan efrad-ı nizamiye ve redifeye o sene temettü vergisi tarh olunmaz Mart'ın birinci gününden sonra silâh akına alınan ve temettü vergisiyle mükellef olup fakat zaman-ı tahsil henüz hulul etmeyerek vergileri tahsil edilmemiş bulunan efradı nizamiye ve redifenin o seneye ait vergilerinin dahi meclis idareleri mazbataları üzerine kayıtları terkin olunur.

Madde 5: Temettü vergisi merakiz-i vilayatça defterdar ve vergi ve tahsil müdürlerinden ve elviye merkezlerinde muhasebeci ve vergi ve tahsil memurlarından ve kazalarda mal müdürleriyle vergi kâtipleri (mal müdür muavinleri) ve tahsil memurlarından mürekkep teşekkül edecek komisyonlarca takarrür ettirilerek ve mezkur vergi iki kısım olup birinci kısmı zirde münderiç cetvel mucibince istifa olunur.

* “Temettü Vergisi Nizamnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip, c. VIII, s. 798-805.

En mühim Olanlar İçin Sınıf-ı Mahsus Kuruş	Birinci Sınıf Kuruş	İkinci Sınıf Kuruş	Üçüncü Sınıf Kuruş	
5000	3000	1500	750	Bankerler ve muamelat-ı sarrafiye ile meşgul şirket ve şahıslar ve toptan alışveriş eden her nevi emtia ve zahire ve üzüm ve incir ve saire tacirleriyle bu misüllü muamelatla iştigal eden şirketler
-	400	250	150	Köşe sarrafları taşrada bulunan sarraflara mahsus-tur.
2500	1500	1000	500	Buhar, su elektrik ve diğer kuva-yı muharrike-i sı-naiye ile müteharrik fabrikalar
	500	400	300	Peynir ve sabun ve zeytinyağı ve makarna karhane ve fabrika ve misaraları ve bezirhaneler
	200	150	100	Su değirmenleri {Şehir ve kasaba civarlarında bulu-nanlardan dahi alınacaktır.}
	75	50	25	Yel değirmenleri {Şehir ve kasaba civarlarında bu-lunanlardan dahi alınacaktır.}
	500	250	100	Su ve buharla müteharrik hizarlar
	2000	1000	500	Komüsyoncular, kambiyo tellalları ve acenteler
	200	150	100	Emlak alım ve satım tellalları ve emanetçiler
	10	30	20	Münadiler
	300	200	100	Mimarlar ve mühendisler
	150	100	50	Ebniye kalfaları
	100	60	30	Kalemkarlar, dülgere, duvarcı, sıvacı, boyacı, bada-nacı, mermerci ustaları
	250	150	75	Ticaretgâhlarda ve fabrika ve bilumum imalathane-lerde hizmet direktörler
	100	75	50	Ticaretgâhlarda ve fabrika ve bilumum imalathane-lerde hizmet eden işbaşılardan ve amele ve hama-lardan gayri müstahdeminden
	30	20	10	Ticaretgâhlarda ve fabrika ve bilumum imalathane-lerde müstahdem amele ile hususi hanelerde bulu-nan hizmetkarlardan
	30	20	10	Kereste ve odun kat'eden bıçkıcılarla kömür imal eden ameleden
	30	20	10	Gezici esnaf
	30	20	10	El arabacıları ve hamallar
	50	30	20	Sergici esnafından
	20	15	10	Panayır yerlerinde sergi ve hayvan ticaretiyle meş-gul olanlardan ve sergi açarak veyahut diğer su-retle ticaret edenlerden her panayır için alesseviye

	500	300	150	Celeplerden ve hayvanatı saire tüccarından
En mühim Olanlar İçin Sınıf-ı Mahsus Kuruş	Birinci Sınıf Kuruş	İkinci Sınıf Kuruş	Üçüncü Sınıf Kuruş	
	40	30	20	Hokkabaz ve hayalci çalgıcıların her birinden
	100	80	40	İki atlı kira binek arabacılarından her araba için
	50	40	20	Tek atlı kira binek arabacılarından her araba için
	40	30	20	İki atlı kira yük arabacılarından her araba için
	20	15	10	Tek atlı kira yük arabacılarından her araba için
	-	-	15	Eşya naklinde müstahdem deveçilerden her deve için
	-	-	10	Eşya naklinde müstahdem beygir ve katırcılardan her beygir ve katır için
	-	-	5	Eşya naklinde müstahdem merkepçilerden her merkep için
	200	100	50	Deniz hamamları belediyeye ait olduğu halde mültezimlerden alınacaktır.
	1000	500	250	Tiyatro kumpanyalarından ve sair lübiyat takımından

İşbu cetvel mucibince dâhil olduğu sınıfın vergisi temettüatının yüzde üçünü tecavüz ettiğini ispat edenlerin sınıfları tenzil olunacağı gibi temettüat-ı seneviyesi üçüncü sınıftan dahi dun olduğunu ispat edenlerden üçüncü sınıfın nısfı mertebesinde temettü vergisi ahz olunacaktır.

İkinci kısım: Bir nispet-i muayyene üzerine tarh olunur bu da üç, nevidir:

Evvela- Birinci kısma dâhil olmayan ticaretgâh ve darüssınaalarla şirketlerden ve gayri ez müstesniyat tabip ve eczacılarla dişçiler ve dâva vekillerinden ve gazete sahib-i imtiyazlarından icra-yı sanat ve ticaret ve ameliyata mahsus mahallerin tahrirce olan kıymet-i mukayyedelerinin binde üçü ve bulunduğu mahallin yalnız bir kısmında icrayı sanat ve ticaret ve ameliyat eylediği halde yalnız bu kısma ait kıymetin binde üçü alınır.

Saniyen- Ba imtiyaz-ı mahsus teşekkül eden şirketler müstahdeminin vergileri ücreti seneviyelerinden şehri üç yüz kuruş hesabıyla üç bin altı yüz kuruş çıkarılarak kusurunun yüzde üçü nispetindedir. Şu kadar ki; her senenin hululünden iki ay evvel müstahdeminin esami ve miktarı maaşlarını havi birer beyanname vermeye ve işbu beyannamelerde dâhil bulunan mükellefinin vergilerini miadı muayyeninde defaten tesviye eylemeye şirketler mecburdur.

Salisen- Erzak ve tarik müteahhitleriyle aşar ve rüsumatı mütenevvia mültezimlerinin vergileri bedel-i taahhüt ve iltizamın yüz bin kuruşa kadar olan miktarından yüzde onu ve yüz bin kuruştan ziyadesinden yüzde beşi temettü itibar edilerek işbu temettünün yüzde üçü nispetinde tarh olunur.

Madde 6: Temettü vergisinin tarhında darüssına ve ticaretgâhlar nazarı itibara alınıp şürekânın taaddüdü her birinden başka başka vergi alınmasını İcap etmez müteaddit ticaret ve hırfet ve sanatta bulunanlara ayrı ayrı vergi tarh olunacağı gibi bir şahsa veya şirkete ait ticaretgâh ve darüssınaaların şubeleri bulunduğu halde dahi bunların her biri başka başka vergiye tabi tutulur.

Madde 7: Ticarethane ve darüssınaalar her sene iptidasından iki ay mukaddem sermayeye şerik olmayan tezgahhtarlar, işbaşılar ve katiplerle amele ve hamalların esamisini mübeyyin bir beyanname vereceklerdir. Mal memurları işbu beyanname üzerine indelicap tahkikat icra ederler. Sene içinde ticaret ve sanat ve hırfete girenler senenin ilk altı ayı zarfında dahil olmuşsa bir senelik ve ikinci altı ayı zarfında dahil olduğu halde altı aylık vergi vereceklerdir. Birinci takım ilk ve ikinci takımı ikinci takiti işlerine başlamazdan evvel ifa ederler.

Madde 8: Mezkur beyannamelerde esamisi gösterilen müstahdemin vergileri hakkında icap eden ihbarnameler ticaretgâh sahiplerine tebliğ olunacağı misillü mezkur vergilerin tesviyesine ticaretgâh sahipleri mecbur ve miadında tesviye olunmayan verginin mesuliyeti ticaretgâh sahiplerine ait olup bunlar hakkında on üçüncü maddenin hükmü icra olunur.

Madde 9: İşbu nizamname mucibince erbab-ı ticaret ve hırfet ve sanata tarh olunacak temettü vergilerinin miktarı ve ne türlü ticaret ve saire itibariyle ne hesap üzerine tevzi olduğu beşinci maddede muharrer komisyon marifetiyle tanzim olunacak defter üzerine her sene kânunuevvelin on beşine kadar cevami-i şerife ve kilise ve hahamhane kapılarına talik olunacak pusulalarla mükellefine ihbar olunur. Mükellefin kânunusaninin on beşine kadar hükümat-ı mahalliyeye takdim edecekleri istidannamelerle suret-i itibar ve hesaba itiraz edebilirler. Müddet-i mezkura zarfında istidanname ile itiraz etmeyen mükellefinin vergileri kesb-i katiyet eder.

Madde 10: Mükellefin tarafından beşinci maddede muharrer komisyonlarca tarh olunan vergilere itiraz vukuunda bir araya toplanarak belediye ve ticaret odalarınca ve ticaret odası olmayan yerlerde yalnız belediyelerce mükellefinin esbab-ı itirazı bidayeten bittetikik sınıfının tenzili kararlaştırıldığı halde esbab-ı mucibesi bu babda canib-i hükümetten belediyeye havale edilmiş olması lazım gelen arzuhal zirine mazbata suretinde tahrir ve resmen beşinci maddede muharrer olan ve bidayeten tarh ile vazifedar bulunan komisyona tevdi olunur. Belediyelerin bu babda verecekleri karara mükellefinin itiraz hakkı olduğu gibi mezkur verginin tarhına memur olan komisyonların dahi belediyenin gösterdiği esbab-ı mucibenin reddiyle eski kararlarında ısrara salahiyetleri olup bu iki takdire göre dahi keyfiyet kânunusaninin on beşinden nihayetine kadar mahallî meclis idarelerinde bittetikik tahriren suret-i katiyede ve kezalik esbab-ı mucibe tasrihiyle taht-ı karara alınır komisyonlar tarafından mükellefinin

sanat ve sınıflarınca bigarazin bir yanlışlık vukua getirildiği ledetleştik sabit olduğu takdirde mütecasirleri hakkında takibat-ı kanuniye icra ve noksan takdir olunan miktar kendilerine tazmin ettirilir gerek itiraz vukuunda evrak-ı itiraziye üzerine ve gerek hiç bir itiraz vuku bulmaksızın yalnız defter üzerine verilecek işbu kararlardan sonra vergilerin miktarı Mart iptidasında tevzi olunacak temettü tezkereleriyle mükellefine tebliğ olunur. Mukarrerat-ı vakıa kazaya aitse o kazanın merbut olduğu liva ve merkezi livadansa vilâyet memurin-i maliyesinin, ve merkezi vilâvetçe takarrür evlemiş olduğu takdirde hazine-i celilenin hakk-ı itirazı olup bu suretle bir itiraz vukuunda liva ve vilâyet meclisi idareleriyle meclis-i maliyede icra-yı tetkikat olunarak verginin miktarı sureti katiyede taht-ı karara almacağı misillü mükellefin dahi bu suretle icra-yı tetkikat talep edebilirler. Şu kadar ki bu yolda itiraz vukuu ve tetkikat talebi verginin zammını veyahut tehiri tahsilini mucip olmayıp mahallî meclis-i idaresinin tasdik ettiği miktar miadında tahsil olunarak karar-ı ahir üzerine fazlası ret ve noksanı ikmal olunur.

Madde 11: Temettü vergisi iki taksitle alınır birinci taksit Mart ve ikinci taksit Eylül zarfında ifa olunur. Bu müddet zarfında verilmeyen taksitlere yüzde yirmi zammilerek ay nihayetine kadar tediye etmeleri Nisan ve Teşrinievvelin birinci haftası zarfında ba-ihbarname mükellefine ihtar olunur. Gerek temettü tezkerelerinin gerek ihbarnamelerin tebliğ olunduğunu tahsildarlar mükellefinin mühür ve imzalarıyla ispat etmeleri muktezidir. Ancak tezkere ve ihbarnameyi almaktan imtina edenler yahut tebliğ olunacağı zaman ticaret ve sanat ve hırfet mahallinde bulunmayanlar için tahsildarın derakap tanzim ve nihayet üç güne kadar memurin-i maliyeye teslim edeceği zabıtnameler kâfi addolunur.

Madde 12: Tezkere ve ihbarnameleri tebliğ olunduğu halde Nisan ve Teşrinievvel nihayetine kadar vergilerini maa zam tediye etmemiş bulunan mükellefinin kabili haciz olan emvali Tahsil-i Emval Nizamnamesine tevfikân bilmüzayede satılarak istifayı matlup edilir. Bu misillü emvali mevcut olmaz veyahut mevcut olup da esman-ı tahsili lazım gelen vergi ve cezanın tediyesine kafi gelmezse işleri hin-i tediveye kadar tatil olunmak suretiyle ifayı teklife mecbur tutulurlar.

Madde 13: Miadında defter vermeyen şirketlerin esamisini mübeyyin muhasebe ve mal kalemlerince tanzim olunacak pusulalar gümrük idareleriyle mahakim-i nizamiyeden maada kaffe-i devair ve şubâtı hükümete tebliğ olunarak bunların her ne suretle olursa olsun vuku bulacak müracaatlarının muktezası defterlerin itasına kadar tehir olunacağı gibi vergiyi vakt-ü zamanıyla tesviye etmeyen şirketler müstahdeminin vergileri dahi şirket ve ticaretgâh defterlerinden veyahut haricen icra olunacak tahkikat üzerine tarh olup mükellefini saire misillü şahıslarından mutalebe olunacak ve bu yolda tarh olunacak vergilerin miktarı ve sureti tarhı hakkında hiç bir itiraz mesmu olmayacaktır.

Madde 14: Vergi miktarlarının ihbarı ve itirazatı vakıanın tetkiki ve tezkere ve ihbarnamelerin tebliği tehhür ettiği halde vergilerin tahsili tayin olunan mehillerin müruruna kadar tehir olunur. Bundan ve devair ve şubâtı hükümete defter vermeyen ticaretgâh ve şirketlerin esamisini mübeyyin olarak ita olunacağı balada beyan olunan

pusulayı vermemesinden dolayı memurini aidesi birinci defasında tevbih ve ikinci defasında bir haftalık maaşlarının kat'ı suretiyle mücazat olunup mezkur pusulaların adem-i itası ve tehhürün üç defa vukuu esbabı azilden addolunur.

Madde 15: Birinci taksit zamanında kativen terk-i ticaret ve sanat ve hırfet edenlerden ikinci taksitin tahsili lâzım gelmeyeceği gibi nispete tabi bir muameleyi terkle maktuiyete veyahut maktuiyete tabi bir mesleği terkle nispete tabi diğer bir işe mübaşeret edenlerden dahi başkaca vergi alınacağı cihetle evvelce matruh vergilerin ikinci taksiti tahsil olunmaz. Şu kadar ki mükellefinin terk ve tebdil-i sanat eylediğini Ticaret Odasından veya tabi olduğu veyahut olacağı esnaf kahyalığından veya muteber üç tacir tarafından verilecek şahadetname ve ilmühaberle beraber ikinci taksiti tesviye olunmayan tezkereyi mal kalemine teslim ederek birinci taksidin tesvivesini müşir yedinde bulunması lâzım gelen kuponu zahriye ettirmesi iktiza eder.

Madde 16: Sene iptidasından evvel beyannamelerini vermiş olan ticaretgâh sahipleri dahi müstahdeminden birinin veya birkaçının birinci veyahut ikinci taksitin tesviyesinden mukaddem ticaretgâhım terk ettikleri halde ihbarı keyfiyetle tezkere alınmışsa iade etmeleri lâzım gelir. Bu makule müstahdeminin tahsili icap etmeyen vergileri tahakkuk defterine dâhil olmuşsa meclisi idare mazbatalarıyla kayıtları terkin olunur. Bu bapta taksit müddetlerinin hululünden sonra vuku bulacak müracaat hükümsüzdür.

Madde 17: Tebdil-i mekan eden erbab-ı ticaret ve sanat ve hırfet nakletmezden evvel tezkerelerini ibraz ile işaret ettireceklerdir. İfa etmeyenler tezkeresiz addolunur.

Madde 18: Temettü vergisi tezkereleri ticaret ve sanat ve hırfet için ruhsat-ı mutazammındır. Tezkeresiz ticaret ve hırfet ve sanat icra edenlerden iki kat resim alınır. İşbu iki kat resmi vermeyenlerin evvelemirde kabil-i haciz olan emvaline bilmüraca isti-fay-ı matlup edilir. Bu gibi emvali olmayan veya mevcut emvalinin bedeli düyununa tekabül edemeyenlerin işleri hin-i tediye kadar tatil olunur.

Madde 19: Tezkeresiz ticaret ve sanat ve hırfet edenleri tahriren haber verenlere cezaen alınacak iki kat resmin nısfı ita olunur.

Madde 20: Yabancı ve gelip geçici erbab-ı sanat ve ticaret ve hırfet yalnız bir taklit vergi vereceklerdir. Bir taksite mahsus tezkereyle ikinci taksit müddetinde icra-yı muamele edenlerden ikinci taksit iki kat istifa kılınır.

Madde 21: Temettü tezkereleri yirmi paralık damga resmine tabidir. Tekasitin istifasına mahsus makbuz kuponlarına pul ilsak olunmaz. Mükellefin tekasitin tesviye olduğunu tezkereyle beraber makbuz kuponlarını irae ile ispat ederler.

Madde 22: Temettü vergisi emval-i umumiye tahsildarları vasıtasıyla tahsil olunur.

Madde 23: İşbu nizamnamenin icrasına Maliye Nezareti memurdur.

Ek 2

Temettü Vergisi Hakkında Kanun-ı Muvakkat*

24 Muharrem 1333, 30 Teşrinisani 1330

Madde 1: Memalik-i Osmaniye’de icra-yı ticaret ve sınaat ve hırfet eden her şirket ve şahıs işbu kanun ile tayin olunan miktarda temettü vergisi tediyesiyle mükelleftir. Miktar-ı mezkura teçhizat hissesi dahi dahildir.

Madde 2: İşbu kanunun tatbiki zınnında şehir ve kasabalarla sair mahaller ihtiva ettikleri nüfus-u umumiye ve sahil veyahut şimendifer güzegahı olup olmadıklarına göre ber-vech-i ati altı sınıfa taksim edilmiştir.

Birinci Sınıf - İstanbul (Yani şehremaneti idaresi dahilindeki mahal)

İkinci Sınıf - Yüz binden fazla nüfuslu şehirler

Üçüncü Sınıf – Sahil veya demiryolu mevkii olmak üzere elli bin birden yüz bine kadar nüfuslu şehirler

Dördüncü Sınıf – Sahil veya demiryolu mevkii olan yirmi bin birden elli bine kadar nüfuslu şehirlerle sahil veya demiryolu mevkii olmayan elli bin birden yüz bine kadar nüfuslu şehirler

Beşinci Sınıf – Sahil veya demiryol mevkii olmak üzere iki bin birden yirmi bine kadar nüfuslu şehirlerle sahil veya demiryol mevkii olmayan yirmi bin birden elli bine kadar nüfuslu şehirler

Altıncı sınıf – Sahil veya demiryol mevkii olan veyahut bir tramay hattı ile sahil veya demiryol mevkiine veyahut daha büyük bir şehre merbut bulunan iki bin veya daha az nüfuslu mahallerle sahil veya demiryol mevkii olmayan iki bin birden yirmi bine kadar nüfuslu mahaller

Sahil veya demiryol mevkii olmayan yahut bir tramvay hattı ile sahil veya demiryol mevkiine veyahut daha büyük bir şehre merbut olmayıp nüfusu da iki bin veya ondan dūn olan yerlerde temettü vergisi alınmaz.

Madde 3: Şehir ve kasabalarla sair mahaller son tahrir-i nüfus netayicine göre sınıflara tefrik ve henüz tahriri icra kılınmamış yerlerin sınıfları dahi meclis-i umumiyenin reyi alınarak Maliye Nezareti’nden verilecek karara istinaden tayin edilecektir.

Madde 4: Demiryol ve tramvay ve nakliye vapurları ve liman ve rıhtım ve telefon ve tefcir ve iska ve su ve tenvir ve kuvve-i muharrike tevzi ve hizmet-i umumiye ait sair bilcümle umur-ı nafia için ba-ımtiyaz-ı mahsus teşkil eden şirketler son sene temettuatından idare ve işletme masrafları çıktıktan sonra mütebakiyesinin yüzde beşi temettü vergisi olarak istifa olunacaktır.

* “Temettü Vergisi Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, **Düstur** 2. Tertip, c. VII, s. 148-167.

Madde 5: Harik ve nakliyat sigortaları ile iştigal eden şirketler her sene istifa edecekleri primleri yüzde üçü ve hayat sigortası ile iştigal eden şirketler her sene sigorta edilen sermayenin binde ikisi nispetinde temettü vergisine tabidirler.

Madde 6: Maktu maaş ve ücretlerle istihdam olunan her nevi müstahdeminin suret-i adiyede aldıkları ikramiyeler dahi dahil olduğu halde maaş ve ücretlerinin miktar-ı seneviyesi kaç kuruşa balığ olursa bunun yüzde üçü temettü vergisi olarak istifa olunur.

Madde 7: Bir hanı kamilen isticar ve muahheren ayrı ayrı icar etmeyi sinat ittihaz ederek yalnız bedel-i icar arasındaki farktan istifade edenler zikrolunan farkın yüzde sekizi temettü vergisi olarak tediye edeceklerdir.

Madde 8: Dördüncü, beşinci, yedinci maddeler tadad olunan mükellefinden maadası için temettü vergisi nisbi ve mütehavvil ve maktu olmak üzere üç kısımdır.

Madde 9: Nisbi vergi merbut (A) işaretli cetvele tevfikân ticaret ve sinatın icrasına tahsis edilen mahallerin bedel-i icarına göre tarh edilip ticaretgâhın bulunduğu şehir ve kasaba veya diğer mahal için ikinci madde mucibince tayin olunan sınıfa göre tahvil etmez. Nisbi verginin tarhına esas ittihaz edecek bedel-i icar ticaretgâhın 14 Haziran 326 tarihli müsakkafat kanununun on ikinci maddesinde zikrolunan varidat-ı gayrisafiyesinden ibarettir. İşbu varidat-ı gayrisafiye bir gûne tenzilat icra olunmaz. Ebniyenin yalnız bir kısmında icra-yı ticaret ve sinat ve hîrfet edilip de o kısmın bedel-i icar-ı ayrıca tayin olunmamış ise işbu bedel-i icar memurin-i maliye tarafından tayin olunacaktır. Kezalik kanun-ı mezkur ahkamı tatbik olunmadığı yerlerde varidat-ı gayrisafiye memurin-i maliye tarafından tahmin olunur. Bu iki taktirde tahmin olunan bedel-i icara mükellefinin işbu kanun mucibince müteşekkil komisyonlar nezdinde itiraz etmeye hakkı vardır.

Madde 10: Mütehavvil vergi, işbu kanuna merbut (B) işaretli cetvele tevfikân sinat ve hîrfet veya ticaretin icrası için idarehane veya yazıhane veyahut mağaza umur ve muamelatında istihdam olunan memurlarla amelenin adedine veya bazı sanayinin icrası için istimal edilen vesaitin mahiye ve nevine göre tarh ve tayin kılınır.

İdarehane veya yazıhane ve mağaza umur ve muamelatında müstahdim olanların adedine göre tarh edilecek mütehavvil vergi: bunlar bulundukları mahallerin sınıfına göre tebdil eder.

Değirmen, fabrika, imalathane veya tezgahların idarehane ve yazıhanelerinde müstahdim olanlarla ustabaşı ve işbaş-ıların ve amelenin veyahut idarehane ve yazıhane ve mağazalarda adi el işlerinde çalıştırılan eşhasın adedine göre mütehavvil vergi tarhı için mahallin sınıfı nazar-ı itibara alınmaz. Sinat icrası için istimal olunan vesait itibari ile tarh edilecek mütehavvil vergi seyyar haline icra-i sinat eyleyenlerle vagonlarda ve vapurlarda yemek ve müskirat satanlar müstesna olmak üzere mahallinin sınıfına göre tebdil eyler.

Madde 11: Mütahavvil vergilerin tarhı için tekalif cetvellerinin mevkii tatbike vaz olunduğu seneden evvelki sene zarfında istihdam olunan kimselerin miktar-ı vasatı nazar-ı itibara alınır. Yeni bir müessese ilk defa olunarak vergiye tabi tutulacağı zaman mütahavvil verginin esna-yı tarhında mevcut olan müstahdeminin miktarı nazar-ı itibara alınır.

Bu suretle müesseseye tarh edilecek vergi için ashab-ı müessesat (B) cetvelinde gösterilen her nevi müstahdeminin miktarını mübeyyin bir beyanname ita edecektir.

Madde 12: Bankerler, toptan icra-yı muamele eden tüccar, borsa muamelecileri, komisyoncular, müteahhitler, mühendisler, memurlar, dava vekilleri, tabipler, dış-çiler, mücevherat tacirleri, antikacılar nisbi ve mütahavvil ve maktu vergilerden maada ayrıca sakinelere mahsus olan hanenin bedel-i icarının yüzde onunu tediye edecekler ve vergilerinin son kısmı için dokuzuncu maddenin son fıkrası ahkamı bunlar hakkında tatbik edilecektir.

Madde 13: Maktu vergiler merbut (C) işaretli cetvele tevfikân tayin olunur. İşbu vergi mezkur cetvelde zikrolunan ve nisbi ve mütahavvil vergilere tabi olmayan erbab-ı ticaret ve sınaat ve hırfete ve şirketlere münhasır olup icra-yı ticaret ve sınaat ve hırfet edilen şehir ve kasaba ve mahallin sınıfına göre tebdil eder.

Madde 14: İşbu kanunun maddesinde muharrer müstesniyattan maada salıfüz-zıkr (A) (B) (C) cetvelleri haricinde erbab-ı ticaret ve sınaat ve hırfete tesadüf olunursa memurin-i maliyece mukayese tarikiyle vergi tarh olunur.

Madde 15: Bir veya muhtelif cinsinden birkaç müessese bir şahsa ait bulunduğu takdirde müessesat-ı mezkure başka başka kimselere ait imiş gibi ayrı ayrı vergiye tabi tutulacaktır.

Madde 16: aynı müessese derununda başka başka sınaat ve hırfet ve ticaretle iştigal eyleyenler bunlardan en ziyade vergiye tabi olan sınaat ve hırfet veya tüccar esas ittihaz kılınmak üzere müessesenin heyet-i umumiyesi itibariyle nisbi ve mütahavvil vergiye tabi tutulur mamafih muhtelif sınaat ve hırfet veya ticaret mahalleri yekdiğerine mülâsık olmağla beraber ayrı ayrı yerlerdir ve başka başka heyet-i müstahdemin marifetiyle icra edilmekte olduğu yani her sınaata tahsis edilmiş olan mahal ve heyet için idare-i maliye nokta-ı nazarından ayrı vergi tarhı mümkün bulunduğu takdirde mükelleften icra eylediği her sınaat ve hırfet veya ticaretin tabi olduğu verginin nispetine göre her mahal ve her heyet-i müstahdemin için ayrı ayrı vergiler alınacaktır.

Madde 17: Nakliye şirketlerinin acentalıkları ayrı bir binada bulunmasalar veya acentaları olan kimselere diğeri bir sınaatla da meşgul olmak hasebiyle esasen vergiye tabi tutulmuş bulunmasalar bile bu acentalıklar ayrı müessese addedilir ve bu takdirde acentanın mensup olduğu şirketten yalnız (C) işaretli cetvelde münderiç maktu vergi ahz olunur.

Madde 18: Atide tadad olunanlar temettü vergisinden müstesnadır:

- 1- Müellif ve muharrirler, ressamalar, heykeltıraşlar, bestekarlar.
- 2- Beşinci ve altıncı sınıf şehir ve kasaba ve mahallerdeki tabipler, eczacılar, baytarlar.
- 3- Ebeler.
- 4- Hasta bakıcılar.
- 5- Hususi hanelerdeki kadın hizmetçiler.
- 6- Dükkân ve mağaza açmaksızın mahsulatını çiftlikte veyahut şehir ve kasabalarda veya Pazar yerlerinde fûruht eden çiftlik ashabı ve bilumum zürra ve kendi hayvanatını besleyen mandıra sahipleri ve çoban ve bağcılar ve bahçıvanlar.
- 7- Balık sayyadları ve kayıkçılar.
- 8- Ayrıca beyiye vererek yalnız fûruhtu hükümetçe taht-ı inhisara alınan mevadî satanlar (ticaret hanelerinde beyiye resmine tabi mevaddan gayrı şeyler satanlar derece-i ticaretine göre mükelleftirler)
- 9- Beyiye resmine tabi olan müskirat satıcıları.
- 10- Müskirat amilleri.
- 11- Bedel-i icarî senevi üç bin kuruşu tecavüz etmeyen dükkânlar.
- 12- Maden ve taş ocakları ve orman işletenler.
- 13- Münhasıran el ile halı ve mensucat ve dantela nesc ve imal ile iştilal eyleyen hususi kadın işçiler.
- 14- Ücret-i seneviyeleri iki bin kuruştan dûn müstahdemin ve amele ve kazancı bu miktarı tecavüz etmeyen seyyar satıcılar.

Madde 19: Memurin-i maliye tarafından Teşrinievvel nihayetine kadar ikmal edilecek tahkikat neticesinde vilayetlerde varidat müdürleri veya vergi mümeyyizleri livalarda vergi başkatipleri kazalarda mal müdür muavinleri tarafından vergi tarh olunacaktır. Tahkik komisyonları teşkil olunan mahallerde vergi tahkik memurları tarafından tarh olunacaktır. İşbu vergiler Teşrinisani'nin on beşine kadar her mükellefe ayrı ayrı ihbarnamelerle tebliğ olunacak ve işbu ihbarnameler de verginin nevi, miktarı ve bunun tayininde esas ittihaz edilen kıymet ve sair malumat ve esasat münderic bulunacaktır. İhbarnamelerin tebliğine başlanmış olduğu vesait-i münasibe ile ilan olunacak ve ihbarname almayan mükellefinin yirmi yedinci madde mucibince hareket etmeleri lüzumu ayrıca ilaveten ilan ve tefhim edilecektir.

Madde 20: Bu ihbarnamenin tebliğini takip eden günden itibaren on beş gün zarfında mükellefin tarh olunan vergiye mahalli en büyük mal memuruna bir arzuhal itasıyla itiraz edebilirler. Mal memurları itiraz arzuhalinin ahz edildiğini mübeyyin

mükellefin yedine meccanen bir pusula vereceklerdir. On beş gün zarfında itiraz vuku olmadığı halde vergi kesb-i katiyet eder.

Madde 21: İşbu itiraz mahallindeki en büyük mal memurunun taht-ı riyasetinde belediye meclisiyle ticaret odasınca kendi azaları meyanından intihap olunacak birer ve ticaret odası olmayan yerlerde yalnız belediye meclisince kendi azası meyanında intihap olunacak iki azadan bir komisyonda tetkik edilecektir tahkik şubeleri teşkil edilmiş olan mahallerde işbu komisyona tahkik müfettişi riyaset edecektir. Dersaadet için ikisi İstanbul'da ikisi Beyoğlu'nda ve biri Üsküdar'da olmak üzere beş komisyon teşkil olunacaktır. İşbu komisyon itiraz arzuhalinin kendisine tevdi tarihinden itibaren nihayet otuz gün zarfında tetkikatını ikmale mecburdur. Komisyonca ittihaz olunacak mukarrerat sekiz gün zarfında kezaik ihbarname her mükellefe behemehal tebliğ olunur.

Madde 22: İşbu tebliğ tarihinden itibaren sekiz gün zarfında mükellefin komisyonca müttehiz karar-ı iptidaiye mahalli en büyük mal memuruna bir arzuhal itasıyla itiraz edebilirler mal memurları da mükellefe kararın tarih-i tebliğinden itibaren müddet-i mezkure zarfında itiraz etmek salahiyetini haizdir. İşbu müddet zarfında gerek mükellef gerek mal memuru tarafından itiraz vuku bulduğu halde zikrolunan komisyonun kararı kesb-i kesb-i katiyet edecektir.

Madde 23: Madde-i sabıkada beyan olunan itirazat mahalli en büyük mülkiye memurunun taht-ı riyasetinde meclis-i idarenin aza-yı müntahibesinden tefrik edilen iki zattan mürekkep bir istinaf komisyonu marifetiyle tetkik edilecektir.

Tahkik şubeleri teşkil olunan mahallerde istinaf komisyonu valinin taht-ı riyasetinde defterdar ve meclis idare azası müntahibesinden tefrik edilen iki zattan mürekkep olacaktır.

Dersaadet'te biri İstanbul ve biri Beyoğlu ve biri Üsküdar olmak üzere üç istinaf komisyonu teşkil olunacaktır.

İstanbul'da müteşekkil komisyon valinin taht-ı riyasetinde defterdar ve meclis-i idare azası müntahibesinden tefrik edilen iki zattan ve Beyoğlu Üsküdar komisyonları mutasarrıfın taht-ı riyasetinde muhasebeci ve meclis-i idare azası müntahibesinden tefrik edilen iki zattan mürekkep olacaktır. İşbu istinaf komisyonu malumatlarına müracaat eylemek üzere mükellefini celp ve memurin-i maliyeden talep edebilirler.

Mezkur itirazatı nihayet otuz gün zarfında intaç ederek karar ittihazına mecburdur.

Balada tasrih olunan müddetler zarfında tetkikat-ı itiraziye ifa etmeyen mülkiye ve maliye memurları idareten ve şediden muhatap tutulurlar. Karar-ı istinafı kezaik ba-habername mükellefe tebliğ edilir. Bu karar muvakkaten tenfiz ve icra edilecek ve bu suretle tekrar eden vergi tekasit-i muayenesinde ve icabu-l ifa olacaktır.

Madde 24: İstinaf komisyonu kararına mükellefin kararın tebliği tarihinden itibaren sekiz gün zarfında mahallin en büyük mal memuruna bir arzuhal itası ile itiraz

edebilirler. Memurin-i maliyenin dahi mezkur tebliğ tarihinden itibaren sekiz gün zarfında karar-ı mezkur aleyhine itiraza hakları vardır. İşbu itirazat Maliye Nezareti'nde maliye nazırı intihap ve tayin edilecek bir reis ile dört azadan mürekkep bir komisyonda tetkik edilecektir. İşbu komisyonun tetkikat-ı temyiziyesi verginin suret-i tarhına müteallik ahkam-ı kanuniyenin tamamen tatbik edilip edilmediğinin tayinine münhasır olup derecat-ı eveliyeye tekrar eden ahval-i takdiriyyenin tetiki salahiyeti haricindedir.

Temyiz komisyonu itirazın muhik olduğuna karar verip de vergi tadil edilirse fazla alınan vergi mükellefe derhal reddolunur ve noksan istifa olunan vergi miktarı dahi hemen tahsil olunur.

Madde 25: Gerek itiraz vuku bulmaksızın ve gerek itirazat üzerine icra oluncak tetkikat neticesinde kesb-i katiyet eden temettü vergileri miktarını mübeyyin Şubat zarfında her mükellefe tezkere ita olunur.

Madde 26: Temettü vergisi Mart ve Eylül aylarında olmak üzere iki taksitte istifa edilir. Tezkereyi ahz eyledikleri halde vergilerini evkat-i muayenede tediye etmeyen mükellefinden vergi yüzde yirmi fazlası ile tahsil olunur ve bu suretle yüzde yirmi fazlası ile tediye olunmayan tekasit tahsil-i emval kanunu mucibince istifa olunur. Gezginler ağnam ve saire mevaşi tüccarı misillü bir mahal-i muayenede icra-yı sinat eylemeyen veya muhtelif mahallerde icra-yı sinat eyleyenler vergilerini hususi bir ruhsatname mukabilinde defaten tediye mecburdurlar. Böyle bir ruhsatname ibraz edemeyen kimselerden verginin miktar-ı seneviyesi iki kat olarak derhal ahz ve istifa olunur.

Madde 27: On dokuzuncu madde mucibince verginin tarhını mübeyyin ihbarnamelerin tebliğine ibtidar edildiği tarihten itibaren bir ay mürur ettiği halde kendisine ihbarname tebliğ edilmeyenler veya temettü vergisiyle mükellefiyeti lazım gelen bir işe ihbarnamelerin tebliğinden sonra ilk defa olmak üzere ibtidar edenler evvel emirde memurin-i maliyeye müracaatla ihbar-ı keyfiyet ve namlarına vergi tarhını talep edeceklerdir. Bu suretle ihbar-ı keyfiyet etmeyenlerden memurin-i maliye tarafından görüldükten tarh olunacak vergiden başka olarak verginin bir misli de cezaen alınacaktır.

Madde 28: Verginin taalluk ettiği senenin hululünden mukaddem mükellef terk-i ticaret ve sinat eder veya ticaret ve sinatında daha az vergi alınmasını mucip tebdilat vuku bulursa Mart'ın duhulünden mukaddem memurin-i maliyeyi haberdar edecektir. Bu takdirde biltetkik matruh-u vergi tashih olunur aksi halde yani bunun vukuu ihbar edilmezse matruh-u vergi tamamen istifa olunur.

Madde 29: Senenin hululünden mukaddem ticaret ve sinatında daha çok vergi alınmasını mucip tebdilat vuku bulanlar kezaik madde-i anifede gösterildiği veçhile Mart'ın duhulünden evvel memurin-i maliyeye ihbar-ı keyfiyet edeceklerdir. Bu takdirde memurin-i maliye matruh-u vergi miktarını tashih edeceklerdir. Tebdilât-ı vakı-ay bu suretle haber vermeyenlerden fazla alınması lazım gelen vergi iki kat istifa olunacaktır.

Madde 30: Senenin ilk altı ayı zarfında terk-i sinat eden veya ticaret ve sinatında daha az vergi alınmasını mucip tebdilat vuku bulan mükellefin ikinci altı ayın hululünden mukaddem memurin-i maliyeye haber verdikleri halde ikinci takside ait verginin tamamı veyahut yeni sinat veya ticaretine tarh olunacak vergiye göre icap eden miktarı tenzil olunur. İkinci altı ay hululünden evvel ihbar-ı keyfiyet etmeyenlerden sene ibtidasında matruh-u vergi tamamen istifa olunur.

Madde 31: Gerek 27'inci madde mucibince müceddeden gerek 28, 29, 30'uncu maddelerde zikrolunan tebdilat sebebi ile tenzilan veyahut tezyidan tarh ve ba-ihbarname mükellefe tebliğ edilecek vergilere mükellefin ve memurin-i maliye tarafından 20, 21, 22, 23, 24'üncü maddelerdeki ahkam ve şeraite tevfiқан itiraz edilebilir. Bu takdirde tayin olunan vergiler bidayet-i komisyonun alındıktan sonra taksit müddeti hululünde istifa ve lediüllicap tetkikat-ı istinafiye ve temyiziye neticesine göre fazla alınmış olan miktar var ise hemen mükellefine iade olunur. Noksan alınmış ise farkı derhal tahsil olunur.

Madde 32: Mükellef senenin ilk altı ayı zarfında vefat eder ve icra eylediği ticaret ve sinata diğer bir kimse tarafından devam edilirse senenin ikinci altı ayına ait vergi alınmaz.

Vefat eden mükellefin icra eylediği sanata diğer bir kimse devam ediliyorsa o sene için yeniden vergi tarh edilip müteveffanın namına mukayyed vergi ol kimseden ahz ve istifa olunur.

Madde 33: Bir müessesenin diğer bir kimseye terk ve ferağı halinde vergi fariğ ile mefruğun leh tarafından müştereken memurin-i maliyeye verilecek bir beyanname üzerine mefruğun leh namına kayıt olunur. Bu beyannamenin adem-i itası halinde bir senelik vergi hem fariğ hem mefruğun lehde her ikisi yekdiğerine karşı müteselsilen kefil olmak üzere talep olunur.

Madde 34: İşbu kanunda beyan olunan ticaret ve sinat ve hırfetlerden birini icra eden şahıs veya şirketle icra-yı ticaret ve sinat ve hırfet eyledikleri müessesede sureti daimede çalışan müstahdemin ve amele ve hizmetkarların isimlerini mübeyyin bir defteri her sene Eylül'ün on beşinden Teşrinievvel'in birine kadar mahalli mal memurluğuna itaya mecburdurlar.

İşbu defterde müstahdemin ve amele ve hizmetkarların esamisinden maada nevi hizmetleri ile aldıkları maaş veya ücretlerin miktarı muharrer bulunacaktır. İşbu defterin itasında tehir vuku bulduğu halde bir liradan on liraya kadar ceza-i nakdi alınacaktır. Mezkur müstahdemin ve amele ve hizmetkarlara icra edilecek bilcümle tebligat müstahdim bulundukları müessese ve ticaretgâh sahibi marifeti ile ifa edilecektir. Müstahdemin ve amele ve hizmetkarlara tarh olunan vergi müessese veya ticaretgâh sahipleri tarafından tediye edilecektir.

Kezalik bunlara ait tezkereler dahi ticaretgâh ve müessese sahipleri marifetiyle tevzi olunacaktır.

Madde 35: İşbu kanunda beyan olunan ticaret ve sinat ve hırfetlerden birini icra eden şahıs veya şirketler icra-yı ticaret ve sinat ve hırfet eyledikleri müessese ve ticaretgâhta suret-i gayrı daimede çalışan müstahdemin ve amele ve hizmetkarlardan her birinin yirmi beşinci maddede muharrer tezkereyi veya otuz dokuzuncu maddede muharrer icra-yı sinat ruhsatı mütezammin varakayı hamil olanlarına dikkat etmeye mecbur ve aksi takdirde onlara tarh olunacak vergi ile 38'inci maddede beyan olunan miktar-ı munzamını tediye ile mükelleftirler.

Maiyyetlerinde balada muharrer müstahdemin ve amele ve hizmetkarları istihdam eden şahıs veya şirketler mezkur müstahdemin ve amele ve hizmetkarlara vergi tarh ve istifası hususunda memurin-i maliyeye kendilerinden talep olunacak her türlü malumatı itaya mecburdurlar. Bu babda ita-yı malumattan imtina eyledikleri takdirde kendilerinden beş lira ceza-i nakdi ahz olunacaktır.

Madde 36: 34'üncü madde mucibince memurin-i maliyeye verdikleri beyan-namede müstahdeminin adedi ve ücretleri hakkında noksan veya yanlış malumat ita eyledikleri tebyin edenlerden noksan istifa olunan vergi iki kat olarak tahsil olunur. 11'inci madde mucibince memurin-i maliyeye ita olunan beyannamenin sıhhate makrun olmadığı tahkik ettiği halde kezalik noksan vergi iki kat olarak istifa olunur. Bu suretle iki kat olarak istifa olunan vergiler aleyhine 20, 21, 22, 23 ve 24'üncü maddelerde muharrer itiraz hakları meridir.

Madde 37: Senenin hululünden evvel veya birinci altı ayı içinde terk-i hizmet edenler hakkında 28, 29, 30'uncu maddeler mucibince muamele olunur. Bu babdaki ihbar ashab-ı müessesat tarafından vuku olmak lazımdır.

Madde 38: Temettü vergisi tezkereleri icra-yı ticaret ve sinat ruhsatı mütezammin olmak itibariyle mükellefin her talep vukuunda memurin-i aidesine ibraz ederek temettü vergisi ile mükellef olduklarını ispata mecburdurlar. Mükellef tarafından tezkere ibraz edilemez veya tezkeresinden fazla bir vergiye tabi tutulması lazım geldiği tebyin ederse memurin-i maliyece vergi tarh edilecek ve müceddeden tarh edildiği miktar-ı matruh ve tezyiden tarh edildiği halde fazla miktarı iki kat olarak ahz ve tahsil olunacaktır.

Madde 39: 18'inci maddenin 14'üncü rakamında muharrer istisnaya mazhar olan müstahdemin ve amele ve gezginciler icra-yı sinat için bir ruhsat tezkeresi almağa mecburdurlar. Bu tezkere kendilerine bir kuruş kaydiye harcı mukabilinde verilir. Tezkeresiz icra-yı sinat eyleyenlerden tezkere esmanı cezaen beş kuruş olarak istifa olunur.

Madde 40: 1 Kanunuevvel 329 tarihli teşvik-i sanayi kanun-ı muvakkati ahkamı kemakan caridir.

Ahkam-ı Muvakkate

Madde 41: Muvazene-i umumiyyeden ve mülhak bütçelerle vilayet ve belediye bütçelerinden maaş alan memurin ve müstahdemin hakkında 5 Ağustos 328 ve 11 Haziran 329 tarihli kanunlar ahkamı meriyülicra olduğu müddetçe işbu kanun bunlar hakkında tatbik edilmeyecektir.

Madde 42: 1331 senesi temettü vergisi tahkikatının ikmali zımnında işbu kanunun 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27'inci maddelerinde gösterilen müddetlerin mebde ve müntehaları üç ay temdit edilecektir.

Madde 43: İşbu kanun tarih-i neşrinden muteberdir.

Madde 44: İşbu kanunun icra-yı ahkamına maliye ve adliye nazırları memurdur.

Meclis-i umuminin küşadında kanuniyeti teklif olunmak üzere işbu layihanın muvakkaten mevkii meriyete vazını ve kanun-ı devlete ilavesini irade eyledim.

24 Muharrem 1333 30 Teşrinisani 1330

Mehmet Reşat

Adliye Nazırı

Maliye Nazırı Vekili

Sadrazam

İbrahim

Talat

Mehmet Said

Cetvel (A)

Sınat ve ticaret ve hırfet icra edilen mahallerin bedel-i icarı nispetinde alınacak vergilerin miktarı ber-vech-i ati tayin olunmuştur:

Birinci Nevi: Yüzde Yirmi (%20)

Bankerler ve banka muamelatıyla işğal eden müesseselerin idarehaneleri

İkinci Nevi: Yüzde On Beş (%15)

Nakliye şirketleri, kambiyo acentaları, komisyoncuları, ticaret ve sınat evleri, müteahhitler, mühendisler, mimarlar, dava vekilleri ve alel-umum umur-ı sınaiye ve ticariye ile veyahut meziyet-i ilmiye ve fenniyeleri ile iktisap-ı maişet edenlerin idarehane ve yazıhane ittihaz eyledikleri mahaller, tabip ve dişçilerin ve baytarların muayenehane ittihaz ettikleri mahaller, ticaret ve sınat evlerinin işğal ettikleri idarehane mahalleri de ticarethane ve darülsınaiye mahsus bina dahilinde bulunmayıp da hariçte ayrıca bir mahalde oldukları takdirde bu nevi idhal edileceklerdir. Eğer bu idarehaneler doğrudan doğruya satış mağazalarının içinde veyahut darülsınaiyeler dahilinde bulunur ise bunların dahil oldukları (üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı) nevilere girecekleri ve bunlarla birlikte heyet-i mecmusuna birden bir vergi konulacaktır.

Üçüncü Nevi: Yüzde On İki (%12)

Her nevi emtia-yı ticariyenin toptan satış mahalli ittihaz olunan mağazalar, (bu vergi yalnız satış mağazalarına mahsustur emtia depoları beşinci ve altıncı nevilere dahil olmakla ayrıca vergiye rabt olunur.) perakende olarak muhtelif cinsten emtia fûruht eden ve hesap ve muhabere ve satış muamelatında beş kişiyi mütecaviz memur istihdam eden mağazalar, perakende suretiyle zikıymet işcar ve maden, mücevherat-ı masnuat-ı nefise ve eser-i atika ve nadire fûruh eyleyen mağazalar, sarraf, hem kumaş satan hem elbise diken terzi, modistra mağazaları.

Dördüncü Nevi: Yüzde On (%10)

Zirde tadad olunan emtiayı perakende suretiyle satan mağazalar:

İplik ve kumaş, moda eşyası, hazır elbise, kürk, hazır kundura ve lastik, dikiş levazımı, iç çamaşırları eldiven, şemsiye, kırtasiye ve kitap, alat-ı musikiye, cedid ve müstamil eşya-yı beytiye, halı, mefruşat kumaşları, duvar kağıtları, karyola ve sair mevad-ı tefrişiyeye, araba, otomobil, bisiklet, eşya-yı serraciye ve züccaciye, seyahat levazımı, esliha, mevad-ı ispençiyariye (acezehaneler dahi dahildir), ıtriyyat, lavanta ve kokular, yağlar, gözlük ve dürbün ve emsali, alat-ı ziraiyenin gayrı her nevi makine ve alet, dikiş makineleri muamelat-ı nühasiye ve hadidiye, saat ve beşinci neviye ithal olunan mağazalar müstesna olmak üzere alelumum satış mağazalarında ihmal edilen muamelat ve mesnuatı perakende suretiyle fûruht eden dükkân ve mağazalar.

Beşinci Nevi: Yüzde Sekiz (%8)

Ber-vech-i ati tadad olunan emtia ve eşyanın perakende suretiyle fûruht edildiği mağaza ve dükkânlar:

Odun, mangal kömürü, kok ve saire, petrol (gazyağı) benzin ve saire madenden ve marangozlukta müstamil kereste, tuğla, kiremit ve alelumum inşaatta kullanılan çinilerle mebanî için istimal olunan mevad-ı saire, boya vernik (cila), toprak ve çimentodan mamul ve demirden dökme her nevi borular, ip, ağ, çuval bezi ve çuval;

Ziraat makşneleri, kimyevi gübreler, tabii çiçekler, hububat ve dakik, bakkal, kasap, pastırmacı, sucukçu, pastacı, ekmekçi, mağaza ve dükkânları;

Perakende suretiyle meşrubat ve şeker ve kahve, konserve, yenecek yağlar, balık, sebze, meyve, yumurta, tereyağı, süt ve kaymak, yoğurt, peynir ve saire;

Dondurma ve şerbet ve alelumum mekulat satan mağaza ve dükkânlar.

Zirde muharrer imalat ustalarının dükkânları:

Silahçı, çilingir, demirci, binek ve yük araba yapıcıları, kazancı, tenekeci, sobacı, çanakçı, doğramacı, marangoz, taşçı, alçııcı, camcı, döşemeci, serrac, kunduracı, terzi, dikişçi, kürkçü, işlemeci, kolacı, perukar, hasır dokuyucu, iskemleci, yorgancı, ve üçüncü neviye ithal olunan tüccar ve terzilerle modistraların mağaza ve dükkânları

müstesna olmak üzere alelumum derunlerinde eşya imal ve fûruht edilen bilcümle usta dükkânları;

Altıncı nevide zikrolunanlardan maada her nevi eşya ve emtia depoları;

Hamamlar, oteller, lokantalar, kahvehaneler, birahaneler, tiyatrolar, temaşa ve konser mahalleri ve emsali tenezzüh mahalleri.

Altıncı Nevi: Yüzde Beş (%5)

Kereste, taş, mermer, kiremit, tuğla, hatab, mangal ve maden kömürü gibi hacimli ve havaleli eşyaların vaz olunduğu depolar;

Sanat ve ticaret istimal edilen arsalar;

Değirmen ve fabrika ve imalathaneler, tezgah ve darülsinailer ve matbalar; araba mucirleriyle nakliye müteahhitlerinin ahır ve arabalıkları veya garajları.

Cetvel (B)

Mütehavvil Vergiler

Birinci Kısım

İcra- sanat için istihdam olunan eşhasın miktarına göre alınacak mütehavvil vergiler.

Birinci Nevi

(A) İşaretili işaretili cetvelin birinci ve ikinci nevilerinde zikrolunan müessesatta muamelat-ı tahrir ve kaydiye ve sanduk ve erbah ve simsarlık muamelatında istihdam edilen veyahut sanatın icrasına yardım eden her zat için:

İstanbul'da	100	Kuruş
İkinci Sınıf Şehirlerde	70	
Üçüncü Sınıf Şehirlerde	50	
Dördüncü Sınıf Şehirlerde	40	
Beşinci ve Altıncı Sınıf Şehirlerde	20	

İkinci Nevi

Zirde muharrer üçüncü sınıftaki müessesat müstesna olmak üzere (A) işaretili cetvelin üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı nevilerinde zikrolunan müessesatta muamele-i tahririye ve kaydiye ve sanduk ve satış ve erbah ve simsarlık muamelatında istihdam edilen veyahut sanatın icrasına yardım eden her zat için:

İstanbul'da	50	Kuruş
İkinci Sınıf Şehirlerde	40	
Üçüncü Sınıf Şehirlerde	30	
Dördüncü Sınıf Şehirlerde	20	
Beşinci ve Altıncı Sınıf Şehirlerde	10	

Üçüncü Nevi

Her nerede olursa olsun değirmen ve fabrika ve imalathane ve tezgah ve darulsınai ve matbalar idarehane ve yazıhanelerinde istihdam olan ustabaşılarla işbaşılarının beheri için	50	Kuruş
Sini yirmiden efzun ve altmıştan dūn olan ameleden beheri için	12	
Sini yirmiden dūn ve altmıştan efzun olan ameleden ve taife-i nisadan her biri için	6	

Su kuvvetiyle müteharrik olup da suyun fikdanından dolayı senede dört aydan ziyade muattal kalan müessesat-ı sınaiye için işbu mütehavvil vergilerin yalnız nısfı ahz olunur.

Ahkam-ı Umumiye

Temettü vergisine tabi müessesat müdür ve muavinleri nezdinde müstahdim bulundukları şirketler veya şahıslardan maaş aldıkları takdirde diğer maaşlı müstahdeme kıyasen mütehavvil vergiye tabi tutulacakları gibi idarehane ve yazıhanede işti-gal eyleyen şirketlerin her birinden dahi aynı suretle vergi alınacaktır.

Kapıcı, bekçi, odacı, mağaza uşağı, otel ve kahvehane hizmetkar ve garsonları, hamal ve temettü vergisine tabi müessesatta müstahdim olan kimseler mütehavvil vergi hususunda amele tarifesine tabi tutulacaklardır yani:

Sinleri yirmiden efzun ve altmıştan dūn olanlar	12	Kuruş
Sinleri yirmiden dūn ve altmıştan efzun olanlar	6	

Mezkur cetvelin birinci ve ikinci nevilerinde muharrer olan müessesat amela istihdam ettikleri takdirde işbu ameleler için baladaki tarifeye göre dahi vergiye tabi tutulacaklardır.

Cetvel (B)
Mütehavvil Vergiler
İkinci Kısım

Sınatın icrasına hadım olan vesaite göre alınacak mütehavvil vergi: römorkör-ler ve kılavuz vapurları (beher tonası için):

İstanbul'da	10	Kuruş
İkinci ve üçüncü Sınıf Şehirlerde	7	
Dördüncü ve Beşinci ve Altıncı Sınıf Şehirlerde	5	

Umuma ait vesait-i nakliye, demiryolu üzerinde hareket etmeyen omnibüs ve saire sahiplerinden (tramvaylar hariçtir):

İşleyen her omnibüs arabası için:

İstanbul'da	250	Kuruş
İkinci Sınıf Şehirlerde	200	
Üçüncü Sınıf Şehirlerde	150	
Dördüncü Sınıf Şehirlerde	100	
Beşinci ve Altıncı Sınıf Şehirlerde	70	

Bu arabalar makine ile müteharrik olduğu takdirde mekadir-i muharrere iki kat olarak alınacaktır.

Binek ve yük için kira araba ve hayvanları sahiplerinden:

Binek otomobillerinden (beher bargir kuvveti için):

İstanbul'da	20	Kuruş
İkinci ve üçüncü Sınıf Şehirlerde	15	
Dördüncü ve Beşinci ve Altıncı Sınıf Şehirlerde	10	
(Yük otomobillerinden bunların nısfı alınır)		

Çift atlı veya esterli yaylı binek arabalarından her biri için:

İstanbul'da	150	Kuruş
İkinci Sınıf Şehirlerde	100	
Üçüncü Sınıf Şehirlerde	70	
Dördüncü Sınıf Şehirlerde	50	
Beşinci ve Altıncı Sınıf Şehirlerde	30	

Tek atlı veya esterli yaylı binek binek arabalarıyla çift atlı veya esterli yaysız binek arabalarından beheri için:

İstanbul'da	100	Kuruş
İkinci Sınıf Şehirlerde	70	
Üçüncü Sınıf Şehirlerde	50	
Dördüncü Sınıf Şehirlerde	30	
Beşinci ve Altıncı Sınıf Şehirlerde	20	

Tek atlı veya esterli yaysız binek arabalarıyla alelumum yük arabalarının her biri için:

İstanbul'da	75	Kuruş
İkinci Sınıf Şehirlerde	50	
Üçüncü Sınıf Şehirlerde	30	
Dördüncü Sınıf Şehirlerde	20	
Beşinci ve Altıncı Sınıf Şehirlerde	15	

Beher bargir ve ester ve deve için:

İstanbul'da	20	Kuruş
İkinci Sınıf Şehirlerde	15	
Üçüncü Sınıf Şehirlerde	10	
Dördüncü, Beşinci ve Altıncı Sınıf Şehirlerde	5	

Beher merkep için:

İstanbul'da	7	Kuruş
İkinci ve Üçüncü Sınıf Şehirlerde	5	
Dördüncü, Beşinci ve Altıncı Sınıf Şehirlerde	3	

Her nerede olursa olsun gezginciler:

Çift atlı veya esterli beher araba için	100	Kuruş
Tek atlı veya esterli beher araba için	75	
Beher yük hayvanı ile beher beher sandal ve kayık için	50	
Mal arkasında taşıyarak satan beher gezginci için	20	
Vagonlarda yemek satanlardan beher lokanta vagonu için	300	
Bir şehir dahilinde bir taraftan diğer tarafa yolcu nakil eden vapurlarda lokantacı ve kahvecilik edenlerden beher vapur için	50	

Cetvel (C)

Maktu Vergiler

(A) ve (B) cetvelleri mucibince vergi vermeyen sigorta ve nakliye şirketleri:

Her bir şirket için:

İstanbul'da	1000	Kuruş
İkinci Sınıf Şehirlerde	750	
Üçüncü Sınıf Şehirlerde	500	
Dördüncü Sınıf Şehirlerde	300	
Beşinci ve Altıncı Sınıf Şehirlerde	150	

Kezalık (A) ve (B) cetvelleri mucibince vergi vermeyen sigorta ve nakliye ve emtia ticariye ve satılacak ve kiralanacak emlak acenta ve simsar ve dellalları, muamele acenteleri, kambiyo acenteleri, müteahhitler, mühendisler, mimarlar, dava vekilleri, tabipler, dişçiler, hayvanat tacirleri ve baytarlar;

İstanbul'da	300	Kuruş
İkinci Sınıf Şehirlerde	250	
Üçüncü Sınıf Şehirlerde	150	
Dördüncü Sınıf Şehirlerde	75	
Beşinci ve Altıncı Sınıf Şehirlerde	50	

Pazarda, sergilerde mal satanlar:

İstanbul'da	50	Kuruş
İkinci Sınıf Şehirlerde	40	
Üçüncü Sınıf Şehirlerde	30	
Dördüncü Sınıf Şehirlerde	20	
Beşinci ve Altıncı Sınıf Şehirlerde	15	

Ebniye kalfaları:

İstanbul'da	200	Kuruş
İkinci Sınıf Şehirlerde	150	
Üçüncü, Dördüncü Sınıf Şehirlerde	100	
Beşinci ve Altıncı Sınıf Şehirlerde	50	

İşbaşı:

İstanbul'da	150	Kuruş
İkinci Sınıf Şehirlerde	100	
Üçüncü, Dördüncü Sınıf Şehirlerde	75	
Beşinci ve Altıncı Sınıf Şehirlerde	40	

Sınatın dakikine vakıf usta ve amele:

İstanbul’da	100	Kuruş
İkinci Sınıf Şehirlerde	60	
Üçüncü, Dördüncü Sınıf Şehirlerde	40	
Beşinci ve Altıncı Sınıf Şehirlerde	30	

Adi amele:

İstanbul’da	50	Kuruş
İkinci Sınıf Şehirlerde	30	
Üçüncü, Dördüncü Sınıf Şehirlerde	20	
Beşinci ve Altıncı Sınıf Şehirlerde	15	

